

**RAKSTNIEKI
UN
MEISTARĪBA**

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Latviešu literatūras katedra

RAKSTNIEKI UN MEISTARĪBA

Filoloģijas fakultātes
latviešu valodas un literatūras specialitātes
studentu rakstu krājums

Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1975

Rakstu krājumā "Rakstnieks un meistarība" publicēti studentu pētījumi, atlasot tos, kuros vai nu sniegts jauns faktu materiāls un jaunas atziņas par rakstniekiem, kā tas, piemēram, ir rakstos par Kaudzītes Reini, E.Veidenbaumu un P.Silu, vai arī kuros ir atrodamas veiksmīgas daiļdarbu analīzes to satur un formas vienībā, kā tas, piemēram, ir apcerēs par Raipa dzejoļu krājumu "Uz mājām", A.Čaka poēmu "Umurkumurs", vai arī, treškārt, kuros aplūkotas jaunākās parādības mūsdienu latviešu pedagoģu literatūrā, kā tas ir rakstos par epitetu B.Sauliņa dzejā un par jaunāko latviešu dramaturģiju.

Krājums paredzēts literatūras zinātniekiem, literatūras skolotājiem, filoloģijas specialitāšu studentiem un visiem, kuru darbs saistīts ar literatūru.

В сборник статей "Писатели и мастерство" включены выдержки из студенческих дипломных и курсовых работ, а также из докладов СНО. Отобраны те исследования, в которых содержится новый фактический материал или новый взгляд на писателя, как это, например, представлено в статьях о Рейнисе КAUDZITE, о Э.ВЕЙДЕНБАУМЕ, о П.СИЛЕ, или дан анализ литературных произведений со стороны единства содержания и формы, как это, например, находим в статьях о сборнике стихотворений Райниса "Домой", о поэме А.ЧАКА "Умуркумур", о пьесе М.БИРЗЕ "Чёрное пианино Циммермана", или же, наконец, такие исследования, в которых рассматриваются вопросы мастерства новейшей латышской советской литературы, например, в статьях о новейшей латышской драматургии и об эпитете в поэзии Б.САУЛИТИСА.

Сборник предусмотрен для литературоведов, преподавателей литературы, студентов-филологов, а также для всех, чья работа связана с литературой.

R 70202-025u
M 812(11)-75

1257-1-75
131-75

KAUDZĪTES REIŅA AFORISMI

I e v a d a m

Savdabīgu, paliekamu vietu latviešu literatūras vēsturē 19.gs. 70.-80. gados iesimā brāļu Kaudziņu daiļrade. "Mērnieku laiki" - abu rakstnieku kopdarbs nenoliedzami ir augstākā virsotne, salīdzinot romānu ar katra brāļa atsevišķo devumu literatūrā.

Savstarpēja ietekme jūtama arī katra brāļa atsevišķajā daiļradē. To objektīvi nosaka Reiņa un Matīsa radnieciskās intereses, kopīgais dzīves ceļš un Vecpiebalgas novads - lauciniecisks vide, bez kuras tautskolotāju dzīve un literārā darbība nemaz nav iedomājama. Bet tā ir tikai jautājuma viena puse. Analizējot katra brāļa patstāvīgi uzrakstītos darbus, saistot daiļradi ar rakstnieka personību un sabiedrisko darbību, izceļas daudzi vienreizīgi vaibsti.

Paliekama vieta latviešu žurnālistikas vēsturē ir Kaudzītes Reinim kā pirmajam liela vāriena publicistam. Blakus publikācijām, vairākām skolas mācību grāmatām rakstnieka literārajā mantojumā minams nepabeigtais romāns "Izjurieši" un stāsts "Dzīves aina".

Izcila vieta Kaudzītes Reiņa daiļradē ir viņa prātnieciski filozofiskām atziņām, kas pirmsoreiz vienkopus publicētas "Vijas" 4. burtnīcā 1898. gadā. "Tas ir

pirmais oriģinālaforismu krājums latviešu literatūrā."¹ K.Egla sastādīto brāļu Kaudzīšu Rakstu 2.sējuma (1940.) atrodam otrreizēju Kaudzītes Reiza domu graudu publicējumu. Rakstos, ietverot jau "Viņa" publicētos 857 aforismus, sastādītais aforismu skaitu papildinājis ar tiem, "kas uzrakstīti mūsu beidzamā posmā un uzglabājušies vai nu rokkrastā, vai šur tur iespīestā veidā."² K.Egla rediģētais Kaudzītes Reiza aforismu kopojums - ap 900 aforismu ir pilnīgākais rakstnieka atziņu publicējums, kaut arī, kā liecina Kaudzītes Reiza fonda materiāli Reiza Literatūras un mākslas vēstures muzejā, rokkrastos palikuši vēl vairāk nekā 100 aforismu.

Manuskriptu izpēte dod ieskatu aforismu tapšanas gaitā. Savas atziņas rakstnieks fiksējis uz daudzām atšķirīga lieluma lapām, apkopojis, nogludinājis formā un precizējis saturā, parrakstot piešimju burtnīcās un kladēs.

Rokkrasti liecina, ka Reiza aforismus dažkārt rediģējis brālis Matīss, taču viņa ietekme kopumā niecīga un saistās tikai ar aforismu formas izveidi.

Kaudzītes Reiza aforismi ir organiska viņa daiļrades sastāvdaļa. Īpaši labi tas izjūtams, tuvāk iepazīstot

¹ Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj. R., 1963, 685. lpp.

² Brāļi Kaudzītes. Raksti. 2. sēj. R., 1940, 211. lpp.

rakstnieka personību autobiogrāfiskajā darbā "Mans dzīves ceļš", brāļa un citu laikabiedru atmiņās. Domu graudos ietverta autora dzīves iejūta un vērtējums, kritika par dažādām negatīvām dzīves parādībām. Jau zēna gados iesīmejas Reipa noteiktība, patstāvība spriedumos, taisnības mīlestība.

"Tā vispārī jau jaunības gados bija novērojami pie viņa patstāvīgi dzīves ieskatī vairāk nekā pie citiem tādu gadu jaunekļiem"¹ - atceras Kaudzītes Matīss.

Liela nozīme rakstnieka dzīves ustveres un vērtējuma izveidē ir grāmatām. Autobiogrāfijas fragmenta blakus reliģiska satura grāmatām - bībelei, dziesmu grāmatai, ticības mācības grāmatai rakstnieks min Stendera "Augstas Gudrības grāmatu", "Ka Indriķis no Ozolkalna nācis pie atzišanas" un "Pēteris jauns Vientulis", taču "bībele tad bija, kurā visvairāk tiku lasījis"² - atceras Kaudzītes Reinis.

Vēlākajos gados Reinis lasa A. Leitāna tulkotos stāstus, "Latviešu Avīzes" un "Pēterburgas Avīzes". Minstie avoti nav izšķīrošie Kaudzītes Reipa prātnieciskās domas attīstībā, taču par vēlāko gadu literatūru, tuvākiem

¹ Kaudzītes M. Atmiņas no "tautiskā laikmeta". 2. Cēsis, 1924, 200. lpp.

² Brāļi Kaudzītes. Raksti. 6. sēj. R., 1941, 271. lpp.

autoriem, ja neskaitām Ž. Ruso, N. Gogoli, A. Puškinu, M. Ļermontovu, kurus rakstnieks iemil jau literārās darbības sākumā, spriest grūti, jo braļu Kaudziņu prava un vērtīgā bibliotēka gājusi bojā LTK gados. Katrā ziņā re- dzesloks pasaules literatūra, filozofija un kultūrā brā- ņiem Kaudziņiem ir plaša. Par to liecina ciltautu aforis- mu tulkojums - "Gaudi citu tautu druva", viņu ceļojumu apraksti, daudzu kultūras darbinieku fotokopiju kolekci- ja "Kaibēnos". To zinot, vieglāk izprast Kaudziņu Reini- atziņu vērienīgumu un dziļumu, jo, vērtējot viņa aforis- mus uz tā laika latviešu literatūras un filozofiskās do- mas attīstības fona, tie ir liels sasniegums.

Aforismu rašanās laiku nav iespējams precizēt, jo rokrakstos tie nav datēti. Nenoliedzami, aforismi ir vairāku gadu vai pat gadu desmitu darba rezultāts. Rakst- nieka brālis raksta: "Lidza ar visiem citiem rakstu dar- biem Reinis krāja gadu gadiem savus domu teikumus, at- razdams vielu tiem pat vai visniecīgākos dzīves gadīju- mos, kam citi nepiegrīž ne mazākās vērības, vai arī dziļākā prātniecībā. Pats viņš savos uzskatos tad jau pamaz bij pārgājis uz radikālas prātniecības pusi, pie- ņemdams un atzīdams tik to, ko var sasniegt ar gaišu prā- tu."¹ Ievērojot šo Matīsa izteikumu, domājam, ka labākie

¹ Kaudziņu M. Atmiņas no "tautiskā laikmeta". 2. Cēsis, 1924, 212. lpp.

Kaudzītes Reīpa aforismi uzrakstīti septiņdesmitajos gados. Tie ir gadi, kad top un iznāk "Mērnieku laiki", kad Vecpiebalgas kultūras dzīvē vērojams straujās uzplaukums - dibinās vairākas biedrības, darbojas literātu pulciņš.

Parskatot domu izteikumus, redzam, ka rakstnieku nodarbina jautājumi, kas saistās ar visa dzīvā eksistenci zemes virsū, cilvēka personību, ētiku, sadzīvi, reliģiju. Kaudzītes Reīpa dzīves filozofija veltīta cīņai par labo cilvēkā, par stingra rakstura audzināšanu, par cietu gribu, sevis apzināšanos, patstāvību.

P e r s o n ī b a s v ē r t ē j u m s

Viena no galvenajām Kaudzītes Reīpa aforismu vadlīnijām tematiskajā ziņā ir personība un tās vērtējums dažādos aspektos.

Kā ļoti būtisku personības iezīmi rakstnieks akcentē patstāvību, cilvēka gara relatīvu neatkarību: "Dari pats, spried pats, un lai tevi nebiedē nekad cita spriedums."¹ Prasība pēc cilvēka patstāvības, sevis apzināšanās un savas rīcības patstāvīgas analīzes izskan arī citos Kaudzītes Reīpa darbos. To saklausām arī brāļu Kaudzīšu kopdarbā - romānā "Mērnieku laiki". Kaspars Lienai norāda: "Pardomā vēl labi un tad, kuru soli sper, to sper pati

¹ Brāļi Kaudzītes. Raksti. 2. sēj. R., 1940, 128.

1pp. (Turpmāk norādīta lappuse no šā avota aiz citāta)

no sevis, neatsaukdams uz nevienu citu."¹ Tas ir neliels aforismā izvirzītās domas variējums formas ziņā. Kaudzītēm raksturīgā prasība pēc cilvēka patstāvības tiek ieviesta romāna kontekstā. Līdzīgu atziņu "Mērnieku laikos" daudzi, jo sevišķi Kaspars isteikumos.

Cilvēkam jābūt patstāvīgam! Tādu ierosinājumu rakstnieks dod ikvienam viņa domu graudu lasītājam, un māca to arī pats ar savu personību.

Ar cilvēka patstāvības prasību cieši saistās kritiциisms. Dziļi vērtējošu attieksmi izjūtam visu aforismos skarto parādību analīzē. Kaudzītes Reinis parādās kā visu redzošs, jutīgs analītiķis ar asu reakciju pret dzīves negācijām, tā apliecinot un veicinot progresīvā uzvaru atsevišķā cilvēkā un visas dzīves attīstībā. Dažkārt negatīvo parādību vērtējums izpaužas ironijā un skepsē. Rakstnieks ironizē par cilvēkiem, kuri katram cenšas izdabāt, salīdzinot tos ar māju, "kurai vējš atrauj durvis vaļā, lai pūš no kuras puses pūdzams" (202.) Rakstnieks saskatījis arī kritikas likteni sabiedrībā un secina, ka "kritikai nav ne tēva, ne mātes, ne brāļa, ne māses, ne radu raksta: viņa ir vientuļa. Drīzāk viņa cietīs visu, nekā kaut kam pieglaudīties" (120). Kaudzītes Reinis simpatizē patstāvīgai, kritiskai dzīves uztverei un analīzei. Augstāk par visiem citiem

¹ Kaudzītes R., Kaudzītes M. Mērnieku laiki. R., 1959, 138. lpp.

viņš vērtē cilvēku - sava patstāvīga dzīves ceļa gājēju, jo tā ceļš, "lai tas vai cik likumains, cik gramains būtu, tomēr tas ir viņa paša ceļš" (131).

Lielisks cilvēka - sava ceļa gājēja piemērs visā dzīves gaitā ir pats rakstnieks, kas daudz (īpaši sava literārā daiļradē) ņēmis no citiem, bet ņemdam nav pazaudējis individuālo vienreizību, savdabību.

Izvirzot prasību pēc patstāvīgas, garīgi spēcīgas personības, rakstnieks necildina individualistu. Kaudzītes Reinis uzsver, ka "sev palīdzēt ir dabīgi, draugam palīdzēt ir cilvēki" (143).

Pilnvērtīgs, cienījams ir tāds cilvēks, kas, būdams garīgi bagāts, netiksmīnās par sevi, bet arvien gatavs palīdzēt citiem. "Cilvēkam vajaga būt kā dārgam, mirdzošam akmenim: viņam nevajaga vis pašam savas vērtības zināt, bet tikai mirdzēt" (140). Salīdzinot cilvēku ar mirdzošu akmeni, rakstnieks ieskicē prasību dot savu mirdzumu tālāk, nest gaismu citiem. Tas nenozīmē, ka cilvēkam nevajadzētu apzināties sevi, savu vērtību, kas ir pretrunā ar Kaudzītes Reipa konsekvento prasību pēc personības patstāvības. Apzināties, pareizi novērtēt, bet nepārvērtēt sevi noteikti nepieciešams, jo tikai isti redzot, "kāds es esmu" šodien, spējam sevi pilnveidot rīt.

Kas piešķir daiļumu cilvēkam, kas dara to skaistu? Apgarots, attīstīts prāts un zināšanas. Tādēļ "kalpini miesu, strādini garu!" (159) izsauca rakstnieks, jo

"tumsība ir pati no sevis, bet gaišma jāiemanto" (125).

Cilvēks ir liels tikai tad, ja viņš radošs, darbīgs. Personība savā attīstībā nekad nedrīkst būt sastingusi. Tā top, nemitīgi mainoties, pilnveidojoties, jo "tikai caur bērna kritieniem tiekam pie vīra prāta" (109). Tam, kas dara, arvien ir iespēja kļūties, bet tā vēl nav sakāve. Kļūdas jāapzinās, jācenšas izlabot, to patstāvīga novēršana pilnveido cilvēku: "Ja tu ieraugi pats savas vakarējās kļūdas un tās pārlebo, tad tu neesi vakarējais; bet ja ieraugi gan un tomēr nepārlebo, tad esi mazāk vēl nekā vakarējais" (145). Iespēja kļūties nedrīkst atturēt cilvēku no aktīvas darbības, jo "mierā stāvēšanas sods ir pakalpalikšana" (123).

Kadā aforismā rakstnieks izvirza retorisku jautājumu: "Ja es daru, ko varu, vai tad nav diezgan" (113)? Paša autora isteikumos atrodama atbilde: "Cilvēkam nav jāatbild par to vien, ko viņš ir darījis, bet arī par to, kā viņš nav darījis" (148). Tātad cilvēkam nemitīgi jādarbojas, jāaug. Taču neviena cilvēka rīcība nedrīkst būt bezmērķīga darbība. Rakstnieks brīdina: "Teci nemitoši un pastāvīgi kā upe, bet ne bez apziņas, uz kuriem, kā upe" (136).

Lai cilvēks spētu sevi mērķtiecīgi virzīt, nepieciešama pašsavaldīšanās. Šī momenta nozīmīgumu personības vispusīgā attīstībā Kaudzītes Reinis akcentē vairākkārt: "No kā var pazīt vislabāk, kurš derīgāks būtu par valdītāju? - No tā, kā viņš pats sevi valda" (150). Lai sevi

vadītu, mērķtiecīgi attīstītu, cilvēkam jāuzvar cīņā pašam ar sevi. Katram jāuzvar savs "iekšējais pašienaidnieks" - slinkums, nevarība, negribēšana: "Ārējais ienaidnieks nav nekura cīņā tik bīstams, kā iekšējais pašienaidnieks; jo cik iekšējais pašienaidnieks tevi vajina, tik ārējais ienaidnieks tevi dažā cīņā spēcina" (134). Rakstnieks rosina apzināt katram savu "pašienaidnieku" un uzveikt to. Šai cīņā cilvēks attīsta un norūda savu gribasspēku, kas nepieciešams, lai dzīvotu un strādātu tā, kā to no cilvēka prasa Kaudzītes Reinis un arī mēs šodien: "Ēd kumosu mazāk, nekā gribas; strādā stundu vairāk, nekā gribas, un redzi! tu dzīvosi ilgi virs sešmes" (151).

Darbs ir viena no tām mērauklām, kas kalpo Kaudzītes Reinim cilvēka vērtējumā. Rakstnieks apjūsmo un cildina strādīgu cilvēku, salīdzinot to ar vilņojošu ūdeni: "Darbīgs cilvēks līdzīgs vilņojošam ūdenim, kas gan sadauza brižam kādu laivu, bet nogludina arī klintis un aizsargā sevi no sapūšanas" (109). Darbs rakstnieka skatījumā remdē sirdi nestundā, pasargā cilvēku no visa ļaunā, nevēlamā. Darbs pilnveido cilvēka spējas, darba cilvēks rod prieku, gandarījumu par padarīto: "Kam nav darba dienu, tam nav arī svētdienu" (122). Darba cildinājums Kaudzītes Reīņa aforismos tuvs darba apdziedājumam mūsu folklorā, taču vienlaicīgi arī pilnīgi patstāvīgs. Patstāvīgu spriedumu rakstniekam dod viņa bagātais mūis, kas ir pilnvērtīgas dzīves piemērs.

Kaudzītes Reinis - sakumā ratiņu dreimānis, pagastskolas skolotājs, vēlāk publicists, rakstnieks, izcils sava laika domātājs, aktīvs sabiedrisks darbinieks - sava mūža spējis paveikt daudz, jo vienmēr nicinājis slinkumu, dīkdienību. Nievajojās attieksme pret šīm parādībām atspoguļojas arī aforismos: "Slinkums atver karībam durvis valā līdz kāju galam" (149) - rezumē rakstnieks. Cilvēkam jāstrādā, jo, tikai stradinot "miesu un garu", dzīve iespējams kaut ko sasniegt.

Vērtējot cilvēku, Kaudzītes Reinis īpašu uzmanību veltī morālei. Rakstnieks cīnās par atiski augsti attīstītu personību. Bīrdsapziņas tiesa ir augstākā tiesa, ko autora izvirsa cilvēkam.

Dzīves procesa izvērtējumā nozīmīga vieta ir Kaudzītes Reipa attieksmei pret atsevišķa cilvēka un visas tautas, sabiedrības attiecībām. Rakstnieka mūžs, literārā darbība rāda viņa cīņu par latviešu nacionālās atbrīvošanās kustības mērķiem. Vērtējot tautas un indivīda attieksmes, Kaudzītes Reipa credo izsaka atziņas: "Piederī tautai, tad tauta piederēs tev" (112), "Mirstī tagadnei, tad dzīvoši nākotnei" (113).

Starp indivīda un sabiedrības attīstību pastāv mijiedarbība. Izcilas personības, pašas būdamas sava laika sabiedrības produkts, spēj straujāk virzīt vai arī aizkavēt sabiedrības attīstības gaitu: "Pārstāvējuši pilāri nevien paši iet bejā, bet nodod postam arī šķū" (129),

F i l o s o f i s k u j a u t ā j u m u a p c e r e

Paralēli personības vērtējumam, indivīda un sabiedrības attieksmju apskatam, Kaudzītes Reinis aforismos risina virkni citu filozofiskas iedabas problēmu.

Pārskatot bagāto atziņu klāstu, jāatzīst, ka rakstnieka uzskati nesakrājas nekādā noteiktā filozofiskā sistēmā. Viņš nav ne konsekvents idealists, ne materiālists. Rakstnieka atziņas izaug no konkrētas, "paša acīm skatītās apkārtnes dzīves īstenības. Tāpatigi Atis Kronvalds nosaucis Kaudzītes Reini par filozofu zemnieka svārkos. Rakstnieks, patiesi, ir filozofs, jo cenšas risināt jautājumus, kas vēl šodien ir mūsu attīstītās filozofijas uzmanības centrā.

Skolas izglītību neguvušais vīrs nelieto abstraktus, vispārinātus terminus, jo tādus nekur nav apguvis. Viņš vāro pats un vispārina - filozofs. Daudzkārt liekas, ka rakstnieks, varbūt nemaz īsti neapzinādāmieš, nonācis tuvu pareizai, materialistiskai dzīves uztverei.

Par ko tad raksta Kaudzītes Reinis? Kādi filozofiski jautājumi nodarbina viņu?

Viens no tādiem ir jautājums par miesas un dvēseles jeb matērijas un apziņas savstarpējām attiecībām. Šo jautājumu skaidrojumu ar tendenci uz materialismu atrodam rakstnieka aforismos: "Perlei vajadzīgs gliemeža vaks, lai viņa izaugtu un tur dusētu; dvēselei vajaga

miesas, lai viņa būtu un dzīvotu tur. Izņem pārli - gliemeža vāks der tikai kur pelnus iepurināt, - tomēr atmiņa paliek, ka perle reiz tur bijusi; iziet dvēsele, - miesa der vairs tikai pīļiem, - tomēr atmiņa paliek, ka reiz tur dvēsele bijusi" (181).

Miesas un dvēseles - materiļas un apziņas attiekāmes rakstnieks vērtē pareizi, uzsver materiļas un apziņas savstarpējo vienotību.

Kaudzites Reinis akcentē arī materiļas objektīvo esamību - pastāvēšanu neatkarīgi no mums: "Vislabāk aizstāv pati lieta sevi" (131).

Minētās atziņas nepārprotami raksturo Kaudzites Reinga materiālistisko pasaules uztveri, taču nosaukt rakstnieku par materialistu nevarām, jo filozofisko jautājumu risinājumā līdz filozofijas pamatjautājuma dialektiski materiālistiskam izšķiršanai Kaudzites Reinis, protams, nepaceļas. Jautājums par apziņas vai materiļas primaritāti prasa dziļākas zināšanas, dziļāku vēsturiski sabiedrisko parādību izpratni. To nevar dabā vai sabiedrībā vienkārši novērot.

Marxistiskā filozofija aplūko kustību, telpu, laiku kā materiļas eksistences pamatformas. Kaudzites Reinis savos vērojumos nonāk pie tīri materiālistiska laika novērtējuma. Rakstnieks akcentē laika objektīvo esamību, "Laiks, darbs un cilvēks: - lai darbs tiktu darīts, vajaga laika un cilvēka; lai cilvēks pastāvētu, vajaga

darba un laika; bet laikam nevajaga nekā no abiem: viņš pastāv pats no sevis" (135).

Laiks izpaužas materiālas pārmaiņas un attīstība, tam ir stingri noteikts virziens. Laiks plūst no pagātnes uz nākotni un nav atgriežams - māca materialistiskā filozofija. Laika ritējumu konstatē arī Kaudzītes Reinis:

"Lai klusēja, kas klusēja,
Laiks un upe neklusēja:
Upe steidza jūrā rīmt,
Laiks ved mani kāpā grīmt" (180).

Virzība, mūžīga maiņa raksturīga ne tikai laikam, bet visai dzīvai radībai zemes virsū. Kustība ir materiālas pastāvēšanas forma, kardināla, neatņemama īpašība. Attīstībai ir vispārīgs raksturs. Dialektiskais materialisms attīstību definē kā mūžīgu maiņu, kas obligāti ietver sevī priekšmetu un parādību kvalitatīvus pārveidojumus, vienu priekšmetu un parādību izsušanu un citu, jaunu rašanos.

Attīstības problēma nodarbinājusi arī Kaudzītes Reini. Aforismos atrodam izvērtētu tās skaidrojumu: "Dzīvība viena pati pār visiem, lai kāds radījums katrs būtu visā radībā. Dzīvība attīsta un rada radījumu, bet ne radījums dzīvību. Pamazām dzīvība rada jeb attīsta radījumu, pamazām liek tam sasniegt augstāko dzīvības senītu, pamazām liek atkal tam visam noslidēt, pamazām iznīkt jeb izdalīties nesaredzamā veidā. Dzīvību ikkatrs jauns radījums saņem no cita radījuma dzīvības un caur

cita radījuma gribu. Nemanot un bez maksas radījumi dzīvību saņem, nemanot un bez maksas viņiem tā jāatdod, lai gan pats neviens nedabū zināt, neds pat nomanīt, kam jāatdod, un kas īsti jāatdod. ... Ikkatrs radījums, uzturēdam savu dzīvību, tad uztur arī vispārīgu dzīvību, tā ka viena radījuma miršana un iznīkšana dod otram radījumam dzīvību; jeb: viena nāve ir otra dzīvība" (136).

Rakstnieka atziņā uzskatāmi redzamas stihiskas dialektikas iezīmes, kas visumā raksturīgas daudziem Kaudzītes Reipa izteikumiem. Autora dialektika ir idealistiska. Rakstnieks dzīvību skata kā visam pari stavošu spēku, nemeklē tās rašanās un eksistēšanas pamatnosacījumus. Kaudzītes Reipa atzinumi par dzīvību atgādina vitalistu uzskatus par dzīvības spēku (vis vitalis) - atrautu no dzīva organisma.

Jāatzīst, ka vietām minētajā atziņā Kaudzītes Reipa dialektika ir stihiski materialistiska, piemēram, uzskats, ka viena nāve ir otra dzīvība (noliegums noliegums), doma par to, ka ikkatrs radījums, uzturēdam savu dzīvību, uztur arī vispārīgu dzīvību (vispārīgā un atsevišķā attieksmēs).

Kur meklējami dzīves dialektiskās attīstības spēki? Minētajā atziņā par dzīvību zemes virsā rakstnieks tos nesaskata. Parlasot visus Kaudzītes Reipa domu izteikumus, atrodam vairākas atziņas, kurās pareizi norādīts

us pretēpsku cīņu kā dzīves dialektiskas attīstības virsītājēpsku. Rakstnieks apgalvo: "Ja pamata likumus radība pareizi apdomājam, tad redzam, ka viss, kas vien radībā ir, pastāv taiesni tikai no divām pretstāvībām; jeb: tur ir kaut kas tikai caur pretstāvībām, un bez pretstāvībām viss, kas paliek, ir nekas. Atņem vienu pretpusi - otra paliek par neko. Atņem garu - miesas arī nebūs; atņem miesu - nebūs atkal gara; atņem gaismu - nebūs tumsības, iznīcīni ļaunu - kā pierādīsī labu? Izdeldā melnu, nebūs balta arī vairs. Tāpēc zemes pikā nemirstamam vajadzēja tapt vienotam ar mirstamo" (156).

Augsti vērtējama ir Kaudzītes Reīņa atziņa par pretstatu vienību. Rakstnieks pauž materialistisku domu, ka pretstati nevar pastāvēt atsevišķi. Tie veido vienas parādības neatņemamas sastāvdaļas un savstarpēji cits citu nosaka. Būdami vienoti, pretstati tajā pašā laikā cīnas savā starpā, t.i., viens otru noliedz, izslēdz. Kaudzītes Reīnis mūs mudina to saklausīt dienas un nakts dialogā: "Diena atnākdama: "Redzi, nakts, es nāku un aizdzenu tevi!" Nakts aiziedama: "Es nākšu un aizdzīšu atkal tevi, dienu"" (142).

Domu izteikumos Kaudzītes Reīnis aplūko arī cēloņa un sekas, brīvības un nepieciešamības, atsevišķā un vispārīgā attieksmes. Šo jautājumu apcerē rakstnieka pozīcija pamatos materialistiska. Autors apzinās, ka "ikkatram "kāpēc" ir savs "tāpēc" - tikai vajaga to atrast" (151).

Cēloņi izraisa sekas, tādēļ, lai spriestu par cilvēka darbu, jāizzina tā darbošanās iemesli: "Cita darbus apspriežot, raugies arī uz viņu cēloņiem un tad spried; citādi tavš spriedums būs gandrīz arvienu tāds, kas lietas patiesības neapspriež pilnīgi" (191).

Dažādi filozofiskās domas dziļuma ziņā ir brīvības izskaidrojumi. Vairākos aforismos Kaudzītes Reinis raksturo brīvību kā iespēju jebkurā brīdī izvēlēties darīt to, ko gribas. Citā vietā autors atzīst, ka "pie pilnīgas brīvības pieder arī tas, nekur un nekādās lietās nepadoties, neplesieties tā, ka no tām nevarētu vajadzīgā brīdī tikt vaļā" (147).

Tā ir brīvības izpratne sadzīves skatījumā, bet aforismos atrodam arī brīvības tīri filozofisku izskaidrojumu: "Pašbrīvība. - Kā lai godina pašbrīvības augsto svētumu? - tur valodā pietrūkst vārdu; lai viņu nosauktu tik nozīmīgi, kāda tā ir. Bet to gan zinām, ka pašbrīvību iemantojot, dažreiz vajaga jo krietnu spēku, bet viņu tiešām peturēt sevī labā, - tur vajaga vēl jo krietnu spēku un zināšanas. - Zināšanas vajaga, lai redzētu, kur ir pašbrīvības robežas, spēka - lai varētu patiesi noturēties viņas robežās" (195).

No citētā redzam, ka rakstnieks ir tuvu materiālistiskai izpratnei par brīvību kā apzinātu nepieciešamību. Materialistiskā filozofija atzīst, ka "savas vēstures sākumā cilvēks, nespējams izprast dabas noslēpumus,

bija neapsinātās nepieciešamības vergs. Jo dziļāk cilvēks izzina objektīvos likumus, jo āpsinātāka un brīvāka kļūst viņa darbība".¹ Apsināt brīvības robežas mudina arī Kaudzītes Reinis.

Jautājumam par pasaules izziņāmību, par cilvēka domāšanas spēju izprast patiesību ir liela nozīme cilvēku dzīvē. Ja pasaule un tās attīstības likumi ir izziņāmi un mūsu zināšanas pareizi atspoguļo īstenībā esošo, tad izziņātajiem dabas un sabiedrības likumiem var likt kalpot. Tādēļ pirmais un galvenais izziņas uzdevums ir atklāt patiesību. Materialistiska filozofija apliecina patiesības objektīvo raksturu. Kādus atzinumus par patiesību izsaka Kaudzītes Reinis?

"Patiesība viena pati, parkāpumi dažādi" (189). Tātad objektīvā patiesība cilvēkam ir pieejama - tik tālu rakstnieka atziņa ir materialistiska.

Starp idealistiem un materialistiem pastāv strīdi par to, kā izziņas procesā parādās objektīvā patiesība. Materialistiskajā filozofijā par objektīvo patiesību sauc tādu mūsu zināšanu saturu, kas nav atkarīgs ne no cilvēka, ne no cilvēces. Tik tālu Kaudzītes Reins atzinumi par patiesības eksistences formām nesniedzas. Rakstnieks atzīst: "Patiesība ir gan savā vārda nozīmē viena pati, bet cilvēku skati viņu dara dažādu - un tātad var teikt,

¹ Filozofijas vārdnīca. R., 1964, 55. lpp.

ka ikkatram cilvēkam ir sava pati personīga patiesība, dibināta uz paša ieskatiem" (203).

Šajā Kaudzītes Reiča atziņā izpaužas idealisms. Viņš nerod pareisu atbildi uz jautājumu par relatīvās un absolūtas patiesības attiecībām. Rakstnieks tāpat kā relativisti pārspīlē izziņas relatīvo, subjektīvo raksturu: "Atsīdams zināšanu relativitāti, relativisms noliedz izziņas objektivitāti un uzskata, ka mūsu zināšanas neatspoguļojas objektīvā pasaule."¹ Tā domā arī Kaudzītes Reinis. Viņš pārspīlē subjektīvā momenta lomu objektīvās patiesības uztverē, viņam objektīvā patiesība katra cilvēka uztverē ne vien rād subjektīvu novērtējumu, bet "cilvēku skati dara viņu dažādu," tāpat aktīvi pārveido, rada "personīgo patiesību", - nevis tikai atspoguļo.

Kaut arī Kaudzītes Reinis neapliecina objektīvās patiesības īsteno eksistenci, agnosticisma viņš nenonak, taču arī nekur īsti neapliecina pasaules izziņāmību. Daudzos aforismos autors rosina izziņāt īstenību, cildina prātu, zināšanas: "Tumsība ir pati no sevis, bet gaisma jāiemanto" (125). Prāts rakstnieka uztverē ir apkārtējās pasaules izziņas ierocis. Viņš cildina cilvēka domāšanu, saprātu: "Cilvēks visu var aizliegt, visu var aisturēt, bet ne domāšanu, jo tad jāņem pati dzīvība pa priekšu" (135).

¹ Filozofijas vārdnīca. R., 1964, 358. lpp.

Rakstnieka izteikumos izpaušas racionalisms. Viņa atsiņas apliecina prāta visspēcību, jo "lietas kunge ir tas, kas redz no viņas labumu, bet ne ikreiz tas, kam viņa pieder" (142).

A t t i e k s m e p r e t r e l i ģ i j u

Būdam racionalists, Kaudzītes Reinis pieņem tikai visu ar prātu aptveramo, smejas par aklu padevību, aklu ticību. "Vai tavu lielu aklibu, ja prasa tikai ticību!" "Ja saprotu, kādēļ gan tad lai ticu? Ja nesaprotu, kādēļ tad ar' lai ticu?" (131) - jautā Kaudzītes Reinis.

Iebildumi pret reliģiju vēl asāk izskan jautājumā: "Ja Dievam ticīgie un velnam neticīgie, kam tad prātīgie un neprātīgie?" (122).

Šāds ir viens reliģijas kritikas aspekts, ko saskatām abu brāļu Kaudzīšu daiļradē, proti, Kaudzītes reliģiju kritizē tur, kur tā runā preti prāta atzinumiem.

Kā Kaudzītes Reipa aforismos, tā arī "Mērnieku laikos" reliģija daudz kritizēta no moralista pozīcijām, no ētiskā viedokļa. "Tā ticība ir dibināta uz visstiprākā pamata, kura spēj uzturēt visilgāk tikumu" (201), - atzīst Reinis domu izteikumos.

Līdzīgas atziņas skan "Mērnieku laikos", kur brāļi Kaudzītes tiesā saļēšanu cilvēkus un to liekulīgo morāli.

Blakus racionalistiskām atziņām reliģijas jautājumos Kaudzītes Reinis visu mūžu saglabā bērnišā izjusto pie-

tāti pret ticības mācību.

Dziļi reliģioza vide "Madaros", kur aizrit bērnība, rakstniekam asociējas ar mīļu mātes klēpi, kurā pieaudzis cilvēks nevar vairs "salocīties, nedz ar' pieaugušu tas spēj vairs noturēt" (147). Tas nespēj noturēt, piesaistīt arī pašu rakstnieku viņa dzīves gaitā. Iepazīšanās ar "Pēterburgas Avīzēm" un citu jaunlatviešu publicistiku rosina Kaudzītes Reiņa pasaules skatījumā kritiskas attieksmes izveidi pret reliģijas dogmām, ceremonijām. Visvairāk viņš nicina liekulību, kas paslēpta aiz dievbijīgiem vārdiem. Tā ir asa kritika pret ticības izmantošanas nekrietnām formām, taču visu mūžu zināma pietāte pret reliģiju, ticību dievam saglabājas. Uz to norāda arī pats rakstnieks, vēlēdamies, "lai pieaugušais ledara kauna savam mātes klēpim, turpretī to mīlē un cienī joprojām tāpat, kauču tajā vairs nedus" (147).

Tuvojoties mūža novakaram, rakstnieks arvien vairāk attālinās no "radikālās prātniecības", iezīmējas virzība atpakaļ uz "mīlās mātes klēpi". To rāda Kaudzītes Reiņa dzīves pēdējo gadu atziņas par reliģiju, par to runā arī brālis Matīss, raksturodams Reini 1920. gada atvasarā: "Nemīl vairs radikālā prātniecība, nedz plašā brīvdomība, jo tām ne katrai nav spēka atvērt tumšajos dzīves gala vārtus uz mūžīgo gaismu, bet sirds vēlas virzīties atpakaļ tai vientiesībā, kāda bijusi tā-

lejā jaunība."¹

Rokrakstos, kas rakstīti mūža pēdēja gadu desmitā, kā to rāda parīs datēti veltījuma dzejoļi, dominē mūžu nodzīvojuša cilvēka pasaules skatījums, veca cilvēka vēlēšanās. Tas ir pārdomas par cilvēka dzīves jēgu, patstāvību mūža gaitā, pieredzi kā lielu dzīves skolu. Līdzīgas atziņas par dzīves vērtību, par to, kā vajadzētu dzīvot, cita aiz citas virknējas aforismu burtnīcā, kas apkopo rakstnieka pēdējo gadu atziņas.

Skatot kopumā, kā aforismus, tā visā Kaudzītes Reīņa dzīvē valda gara diženums, augsti morāli kritēriji, prasība pēc cilvēka patstāvības domas un rīcībā un neviltota vienkāršība.

¹ Kaudzītes M. Atmiņas no "tautiskā laikmeta". 2. Cēsis, 1924, 218. lpp.

Livija Volkova

DAŽAS PROBLĒMAS EDUARDA VEIDENBAUMA
DZEJAS UN PERSONĪBAS TRAKTĒJUMĀ

Veidenbauma dzeja un personība izvirza daudzas un dažādas problēmas. To risināšanai galvenais izejas punkts, protams, ir origināldzeja un viss pārējais, ko autors ir uzrakstījis, stenogrāfiskās piezīmes un uzmetumus ieskaitot. Tomēr neatverams papildinājums, kas bieži vien palīdz padziļināti izgaismot kādu jautājumu, ir draugu un paziņu atmiņas. Par Veidenbaumu tās atstājuši diemžēl tikai 6 cilvēki: Kārlis Kasparsons, Edvards Treimanis-Zvārgulis, Pēteris Šmits, Aleksandrs Dauge, Pauls Dauge un Pēteris Zālīte.

Visplašāko un nozīmīgāko materiālu devuši E.Treimanis-Zvārgulis (par skolas laiku) un A.Dauge (par studiju laiku). Ja pret citiem principiālu iebildumu nav, tad daudz sarežģītāk ir ar A.Daugi.

A.Vilsons apgalvo, ka "...šie dati nav ticami",¹ tomēr izmanto un pat citē tos, vienīgi dažreiz neuzrādot autoru.²

Ēkiet, ka nav vajadzīga šāda slēpšanās. Veidenbauma pētniekiem ir nepieciešams beidzot atklāti noskaidrot, kas A.Dauge bija pagājušā gadsimta 90.gados, par ko viņš kļuva mūsu gadsimta 20.gados un kā vērtēt viņa atstāto plašo atmiņu klāstu, kurš, izņemot vēstules, ir vienīgais ziņu avots par Veidenbauma studiju gadiem Tērbatā. Tas butu liels pakalpojums Veidenbaumam un ieguvums visiem, kas par viņu interesējas, ja šo bagātīgo materiālu vērtētu nevis šauri dogmātiski, bet ievērojot leņinisko kultūras mantojuma vērtēšanas prin-

¹ Vilsons A. Veidenbauma dzīve. R., 1967, 94.-95.lpp.

² Veidenbaums E. Kopoti raksti. 1.sēj. R., 1961, 66., 89., 113., 134. un 141.lpp.

cipu, ievērojot V.I. Leņina vairākkārt izteikto domu par to, ka fakti materiāls mums ir pārņemams arī no buržuāziskajiem zinātniekiem, bet secinājumi un vērtējumi jāizdara pašiem.

Bes ievēribas taču nav atstājams arī nenoliedza - mais fakts, ka A. Dauge bija K. Veidenbauma labākais draugs. Tieši tāpēc E. Treimanis-Zvārgulis izvēlējies viņu par līdzautoru monogrāfijas rakstīšanai.

Vērā ņemams ir Paula Dauges izteikums: "Esmu gan viens no nedaudzajiem partijas veterāniem, kuram bij laime sastapties personīgi ar mūsu neaizmirstamo, proletariātam tik tuvo un mīloto dzejnieku... Ar Veidenbaumu iepazinās 1890. g. rudenī, kaušu jau āgrāk par viņu biju dzirdējis, un proti, caur manu brāli Aleksandru, kurš bij Veidenbauma tuvākais draugs... A. Dauge bij devis diezgan sīku un taisnīgu ainu par Ed. Veidenbauma personību, Treimans no savas puses viņa dzejas analīzi. Protams, abi autori bij savos rakstos ielikuši pietiekoši daudz subjektīvisma, it sevišķi pirmais."¹

Uzmanīgi sastatot visus materiālus, iespējams šo subjektīvismu atklāt un nepieņemt, bet bagātīgos un interesantos faktus tiešā prātā nodot aizmirstībai nebūtu nekāds labais pakalpojums Veidenbaumam. Tāpēc, iztirzājot sekojošo jautājumu, kas skar ļoti sarežģītu Veidenbauma personības iezīmi, A. Dauges atstātajam materiālam ierādīta pat samērā liela vieta.

Indivīds un sabiedrība

Veidenbaumu daudz nodarbināja jautājums par indivīda un sabiedrības savstarpējām attiecībām. Viņa daļradē šī problēma izvirzīta gan tikai 3 dzejoļos - "Ar šīs zemes vareņiem kopā tu varēji būt", "Pēc ideāliem cenšas lielie gari" un "Māteram". Kā blakus

¹ Dauge P. Ēduardā Veidenbauma 30 gadu nāves dienai.

motīvs tā ieskaņas arī dzejoļos "Daudz godīgu cilvēku pasaulē dzīvo", "Vienkāršie ļautiņi" un dažos citos.

Idejiski un mākslinieciski visinteresantākais ir dzejolis "Ar ģīs zemes varenīem kopā tu varēji būt".

Ja ar visasāko satīru Veidenbauma mēdz vērsties pret viltus vadopiem, tad te viņš izveidojis patiesi liela cilvēces gara portretu. Tas ir vienīgais Veidenbauma dzejolis, kura kompozīcijas pamatā ir alegorisks tēls.

Personības raksturojumu palīdz izcelt priekšpēdējo trīs vārsmu anaforiskais "tu":

"Tu priekus... nesi...

Tu... bijī dzīvības aka,

Tu cilvēci sildīji garīgās verdzības sahnā."

Pēc spēcīgā kāpinājuma seko negaidīti kress pāvrsiens, gandrīz novelei līdzīgs nobeigums:

"Un cilvēce atmaksu deva tev - Golgātas kalnā."

Šāda risinājuma tragisms sevišķi kontrastaini izceļas uz iepriekš sagatavotā fona - cilvēcei ziedotā muža tēlojuma..

Neticams ēkiet Treimapa-žvārguļa apgalvojums, ka te Veidenbaums patiesi bntu tēlojis kristu. Golgātas kalns, tāpat kā citur Olimps, liekas domāts kā plašāks vispārinājums. Rodas iespaids, ka, izmantojot bībeles tēlus kā alegoriju, Veidenbaums šo dzejoli veltījis kādai konkrētai personai, kādam cilvēces dižgaram, kuru viņš cienījis. Apsverot varbūtību, kurš no tiem izcilajiem vīriem, kas saistījuši Veidenbaumu, tas varētu būt, rodas doma - ja nu H.Heine? Protams, tas ir tikai minējums, un ir iespējama pilnīgi cita atbilde. Tomēr Heine Veidenbaumam ir bijis sevišķi tuvs (par to liecina gan zināmie publicētie materiāli, gan Veidenbauma stenogrāfiskie iefaksti gimnāzijas laika piezīmju burtnīcā). Turklāt Heines likteni ir liela līdzība ar liriskā varoņa tragisko mužu.

Visā Veidenbauma dzejā vienīgais neapšaubāmais veltījuma dzejolis ir "Māteram", kurā atkārtoti izskan motīvs par lielu garu tragisko likteni.

Šis veltījums nav nejausība. Mātera rakstus Veidenbaums pusaudža gados "Kalādos" lasījis ar aizrautību un saņeminašies par viņa neparasto drošo, asprātīgo valodu, par to cīnītāja kaisli, ar kādu viņš vērsies gan pret baroniem, baznīckungiem, gan arī pret latviešu diēvjiem. Viņa darbīgu un nelokāmība patiesi ir apbrīnojami, kaut arī viņš, kā izsakās P.Dauge, līdzīgi Valdemāram ir bijis reālpolitiķis un galvenokārt cīnījies par lauku saimieku labklājību un tiesībām. Tomēr nenoliedzami 70.gados un 80.gadu sākumā latviešu sabiedriskajā dzīvē tā ir izcila figūra.

"Tik ērkšķiem bija kaisīts tavs darbīgais maža" - un rezultātā atkal neatzišana, nopulgošana.

Spēcīgi, nelokāmi raksturi, kas, nevērodamī ērkšķus un šķērēļus, lauž jaunus ceļus, vienmēr ir saņeminašjuši Veidenbaumu. Tā vēlāk, studiju gados, pēc A.Dauges atziņām, Veidenbaums augsti cienījis Marksu un turējis to par vienu no vislielākajiem ģenijiem.¹

Milākais no jaunlaiku rakstniekiem viņam bijis Ibsens, kura drāmās, kā zināms, centrā izvirzīti spēcīgi raksturi, nereti vientuļi un nesapraستی sava ceļa gājēji, kā, piem., Brands, doktors Stokmanis u.c.

Ši aizraušānās ar Ibsena varoņiem ir saprotama, jo "... jaunu ceļu meklēšana uz savu roku - tas ir visai zīmīgs jaunā radikālo ideālistu studentu pulciņa raksturojums"², saka A.Upīts, vērtēdams R.Ēgles monogrāfiju par E.Veidenbaumu, un turpina: "Protams, pretim alus kausa patriotismam šie individuālisti - ideālisti stāv neaizsāniedzami augstu. Un viņu pulkā

¹Veidenbaums E. Kopoti raksti. 1.sēj. Valmierā, 1907, 81.lpp.
²Upīts A. Kopoti raksti. 17.sēj. R., 1951, 454.lpp.

Veidenbaums izceļas par veselu gaļu, tikpat ar savām zināšanām, kā ar plašāku sociālu domu."

Tā kā jautājums par to, vai Veidenbaums bija individuālists vai ne, vēl joprojām ir strīdīgs, jo ar kategorisku "nē" 1952.gadā uzstājās V.Kaupužs¹ un vēl šobrīd pie šī "nē" paliek A.Vilsons, tad tam jāpievēržas sīkāk.

A.Upīts 1952.gadā raksta: "Veidenbaums ar savām neapslāpējamām dziņām pēc patiesīguma un pilnības arī draugu pulkā allaž paliek lielā vientulībā. Viņam nav tādas autoritātes, kurai sekot bez ierunām, un mācības, ko atkārtot vārdu pa vārdu... Lai dzīvi būtu iespējams pārveidot, pēc Veidenbauma ieskatiem vajag spēcīgu individuālu cilvēku."²

A.Vilsons 1961.gadā saka: "Buržuāziskie interpretētāji sarakstījuši par dzejnieku daudz aplamību. Tā ir, piemēram, ar A.Dauges spgalvojumu par Veidenbauma individuālismu..."

Īm nepareizajam un kaitīgajam, A.Dauges iedibinātajam un vēlāk daudzreiz bezkritiski atkārtotajam uzskatam pievienojušies vairāki progresīvi autori, to vidū pat labākais Veidenbauma biogrāfs un komentētājs R.Ēgle, kas arī raksta: "Dzīvā individuālais moments Veidenbauma vai pats sverīgākais." Taču, vēlreiz pārbaudot materiālus, atklājas pavisam cita aina.

A.Dauge minēto raksturojumu devis, pats atrazdamies reakcijas nometnē. Saskapā ar tādu nostāju viņš apzināti vai neapzināti centās iztēlot arī Veidenbaumu par līdzīgu sev. Ne velti P.Dauge, kas arī pazina Veidenbaumu personiski, atrada par vajadzīgu A.Dauges izteikumus novērtēt tā: "Un man šķiet, ka mans brālis, kurš pats saucas par apolītisku cilvēku... izdara kļūdu, nostādīdams Veidenbaumu tālāk nekā vajā-

¹ Kaupužs V. Eduards Veidenbaums. "Karogs", 1952, nr.5, 506.-509.lpp.

² Veidenbaums E. Izlase.R., 1952, 12.-13.lpp.

dsīgs ārpus proletāriski politisko interešu aploka."¹

Tā kā pareiza ir doma, ka Paulam Daugem šai jaun-
tājumā pieder galīgais un izšķirošais vārds, tad arī
jādod viņam šis vārds, bet pilnībā, nenoklusējot tur-
pinājumu: "Tani zinā manam brālim turpretim pilnīgi
taisnība, ja viņš pastribo Ed. Veidenbauma stipri
attīstīto individuālismu. Viņš bija daudz lielākā mērā
radikāls individuālists nekā revolucionārs komunisti.
To stiprā mērā liecina viņa dzeja. Bet tas arī pārāk
saprotais tani "vētras un nemiera" laikmetā. Torei-
zējā "radikālā studentība" bija tikai pirmais solis
uz "jauno strāvu", kura dažus gadus vēlāk izaudzēja
latvju sociāldemokrātiju."²

Tātsd E. Treimaņa-Zvārguļa, A. Dauges, R. Egles un
A. Upīša atzinumu par Veidenbaumu kā "individuālistu"
apstiprina arī Pauls Dauge. "Tāpēc varbūt labāk par
katru cenu necīnīties pret šo vārdu, bet mēģināt
atsegt tā konkrēto saturu. Ir taču iespējams, ka
jēdziena izpratne laika gaitā mainās, un tāpēc ne-
viens no tiem, kas gadsimta sākumā un 20. gados raksti-
ja par Veidenbauma spēcīgi izteikto individuālismu,
nevarēja zināt, ka viņu lietotais vārds 50. un 60. ga-
dos tiks skaidrots tādējādi, ka kļūš par vissmagāko
apveinojumu Veidenbauma: "I n d i v i d u ā l i s m s
atsevišķas personas (indivīda) interešu nostādīšana
pretī sabiedrības interesēm, personīgo, savtīgo
interesu vērtēšana augstāk par sabiedriskajām intere-
sēm; individuālisms ir viens no privātipašnieciskās
ideoloģijas pamatprincipiem, bet sociālistiskajā sa-
biedrībā - pagātnes palieka cilvēku apziņā."³

Kā liecina 1914. gadā izdotā J. Dravnieka svešvārdu

¹ Veidenbaums E. Kopoti raksti. 1. sēj. R., 1961, 154.-155. lpp.
154.-155. lpp.

² "Krievijas Cīņa", 1922, 24. maija

³ Svešvārdu vārdnīca. R., 1969., 284. lpp.

vārdnīca, toreiz šis vārds lietots citā nozīmē:
"I n d i v i d u ā l i s m a s - individualitātes vērtēšana, cenšanās pēc personas pilnīgas neatkarības no ārējiem apstākļiem."¹

Pirmo skaidrojumu neviens nekad nav domājis un nedomā attiecināt uz Veidenbaumu, turpretim otrais nav visai tālu no patiesības, paaudzējot Veidenbauma uzskatus šai ziņā.

Veidenbaums vienmēr ļoti augstu vērtējis cilvēka individualitāti un centies pēc tās izkopšanas. Taču nevis tāpēc, lai nostādītu šo spēcīgi attīstīto individualitāti preti sabiedrības interesēm, bet gan, lai ar to kalpotu tautai, palīdzētu visiem apspiestajiem un vārdzinātajiem izkarot taisnību un brīvību.

Pašlepnums, neatkarības alkas un savas rīcības nepakļaušana ļaunū spriedumiem bijušas jo spilgti izteiktas Veidenbauma rakstura īpašības.

"Möchte ich sehr gerne auf eigene Faust durchkämpfen", iestenoģrafējis ģimnāzists Veidenbaums savā burtnīcīņā.²

Students Veidenbaums raksta brālim: "Un slavenu Subra stipendiju es arī tādā vizē, t.i., ar ļurbu palīdzību negribu iegūt, gan es to panākšu citādi un, ja nepanākšu, tad tikšu arī bez viņas uz priekšu...

Nu šis lapaģņu pulis ir sakustināts un meklē kost, kur var. Bet nevajaga dāņu zaudēt; muiķam viņu kodieni varbūt sāpētu, bet cilvēks, kam prāts, par tiem tikai var pasaieties."³ Dzejā Veidenbaums šo domu izsaka ar metaforu: "Citam nav nekāda daļa, kad man patīk dzīve zaļa."

¹ Sveģvārdu grāmatā. Jelgavā, 1914, 135.lpp.

² E.Veidenbauma memoriālā muzeja "Kalāči" materiāli, inv. Nr. 45.

³ Veidenbaums E. Kopoti raksti. 2. sēj. R., 1961, 298. un 300.lpp.

R. Egle, savā monogrāfijā dodams it kā nelielu psihologisku studiju par Veidenbauma individuālismu, norāda uz zināmu duālismu viņa personībā un izskaidro tā rašanos ļoti pamatoti.

No vienas puses, zemnieciski patriarhālā vide, kura "Kalāču" cīvartā attīstīja jau viņa raksturā iedīgļi esošo noslēgtību un vairīšanos no sabiedrības, bet reizē arī dziļu dabiskumu.

No otras puses, ļoti agra pacelšanās pāri šai videi, garīgo sakaru pārraušana ar to, jaunas sabiedrības, jauna cilvēka ideāla meklēšana un - neatrašana.¹

Dabiski, ka tā laika lauku cilvēki viņa centienus nevarēja saprast, ka viņš garīgā ziņā bija par tiem pārāks un to pamatoti apzinājās. Šāda pārākuma apziņa savā galējā izpausmē var novest pie "puļa" nicināšanas un "pārcilvēka" ideoloģijas. Bet Veidenbaums no tā stāvēja tālu. Viņa attieksme pret cilvēkiem, kuri garīgā ziņā nevarēja ar viņu mēroties, bija diferencēta. Viņš patiesi nicināja tos, kas ar skaļām frāzēm, uzpatību un muļķīgu lepnību centās slēpt savu iekšējo tukšumu un egoismu un izlikties par tādēm, kādi viņi patiesībā nemaz nebija. 1888.g. 16.maijā Ed. Veidenbaumas raksta brālīm: "Šie dzīstie Mūrmuižiešu "papas" ar savām lepnām mājām un tukšām galvām tura sevi par tikpat svarīgiem vīriem kā citkārt Vācijas mazīe firsti un valdnieki, un tādēļ nav brīnums, ka viņi tagad tik ļoti sašutuši, ka "cuku puikas" grib spiest, lai viņi dara pēc likumiem. ...Bet vai lai tādēļ jāliek atbaidīties labu darbu strādājot, kad nepatīkšanas stāv priekšā? Vai lai jāatstāj uzvara muļķībai un lepnībai? ...Students nekad nepadosies lopam, un lai tas būtu vai "pēlminderis" vai vēl kas cits. - Mans pirmais bauslis pasaules gudri-

¹ Veidenbaums E. Raksti. Cēsīs un Rīgā, 1926, 131.-139.lpp.

bās tagad ir tāds: nekad nesadraudzēties ar nekrietnu cilvēku."¹

Turpretim tos cilvēkus, kuri gan nebija savā garīgās attīstības līmenī ne tuvu viņam, bet arī necentās izlikties, vienmēr bija viņi paši - patiesi un dabiski, tos viņš cienīja un pat alka spirdzināties viņu nesarīkeltajā personībā, domu un jūtu harmonijā. 1907.gadā A.Dauge stāsta: "Veidenbaumam gluži nemācīts, vienkāršs darba cilvēks bija simtkārt miļāks nekā tāds pilsētas caurmēra "inteligents". Tur bija saskaņa, tur bija daba, tur bija enerģiska griba, skaidras jūtas un kaut arī vienkāršas, bet patstāvīgas domas; tur bija tiegām viss "kā no viena gabala"."²

Tomēr Veidenbaums, kā visur saskatīcams "par" un "pret", neaizver acis arī pret šo cilvēku aprobežotību. Tā viņš rada nevis ničoinājumu, bet gan nožēlu un vēlēšanos palīdzēt tikt tautai pie gara gaismas, kas pēc Veidenbauma pārliecības dos iespēju nokratīt arī verdzības ķēdes. Padevība un samierināšanās ar savu likteni dziļi satrauc Veidenbaumu, un tas atbalsojas arī viņa dzejā, piem., dzejoļos "Jauns gads jau atnācis", "Virs zemes nav taisnības, durei tik spēks", "Daudz godīgu cilvēku pasaulē dzīvo" un citos. Sevīši asi šādu verdziskumu viņš šausa dzejoli "Vienkāršie ļautiņi":

"Vienkāršiem ļautiņiem
Dumjas ir galviņas:
Verdzības ķēdes sev tie
Paši kaļ dienu no dien!

Kļūsa un varmākus cieu,

¹ Veidenbaums E. Kopoti raksti. 2. sēj. R., 1961, 298.-299.lpp.

² Veidenbaums E. Kopoti raksti. 1. sēj. Valmierā, 1907, 77.-78.lpp.

Plikēt un sist sevi liek

Un, kad sāp, tad tik smilket."

"Gabalā iz tautsaimniecības" Veidenbaums raksta: "Ievest renti, kalpināšanu, izsūkšanu, verdzību, drošais, saprātīgais un visādā ziņā pārākais ļaužu mazākums varēja tāpēc, ka ļaužu vairākums bij glups, bailīgs un līczinājās aitū barām."¹

Tomēr gala rezultātā Veidenbaums savu lasītāju noved pie secinājuma, ka strādnieku šķira ir spējīga pati cīnīties par savu atbrīvošanos un reizē ar šo cīņu arī attīstīt pati sevi.

Šo apcerējumu Veidenbaums nobeidz ar saucieniem: "Mosties, mosties reiz, svabadais gars!"

Kāds liktenis mietpilsoniski aprobežotā vidē ir šī svabadā gara modinātājiem, tiem, "kas muļķus pie gaismas, pie brīvības sauc", to Veidenbaums ar rūgtu ironiju atklāj vienā vārdā - "ārprātīgie". Cik lakoniska un reizē ar spēcīgu zemitēkstu piesūtināta ir šī izteiksme! Cik spilgti tā raksturo visu šo "godīgo", "prātīgo" un "ticīgo muļķu" domāšanu!

Veidenbaums dziļi ienīst visu, kas cilvēku novedis līdz šādam aprobežotam domāšanas veidam, visu, kas neļauj attīstīties "brīvības cēlajam garam". Šis gars, resp., nākotnes cilvēka ideāls daudz nodarbinājis viņu prātu. (Arī Rainis 90.gados uzrakstījis apcerējumu "Nākotnes cilvēks".) Veidenbaums iepazīties ne tikai ar sociālisma idejām, - bez šaubām, fragmentārām un dažkārt segrozītām, - bet arī ar anarhismu. Viņu aizrāvusi vācu anarhista Maksā ģirnera grāmata "Der Einzige und sein Eigentum", kurā cildināta neaprobežota indivīda brīvība. Uz laiku savā varā pārņēmusi doma "viss atļauts" (Ivans Karamazovs un Reskoļ-

¹ Veidenbaums E. Kopoti raksti. 2.sēj. R., 1961, 24.lpp.

ņikovs!), bet tad, kā redzams pēc 1890.g. 2.septembra vēstules brālim, šis etaps pārdzīvots.

Latviešu tautas garīgās dzīves attīstība pagājušā gadsimata otrajā pusē ārkārtīgi straujā tempā izgāja cauri visām tām stadijām, kuras pārējām kultūras tautām bija ilgušas gadsimtiem. Kā paātrinātā kinolente kaut kur pazibēja arī renesanses laikmeta iezīmes, un pati būtiskākā no tām bija tieksme pēc cilvēka garīgās brīvības. Par renesanses traģēdiju J.Bozevs¹ uzskata pārprastu indivīda brīvību, un kā tāda šī traģēdija ir skārusi arī Veidenbaumu.

Anarhisms un sociālisms. Indivīds un sabiedrība. Šis problēmas Veidenbauma interesi nodarbināja, bet līdz 1892.gadam viņš nespēja tās atrisināt. Un ne tikai Veidenbaums to nespēja. Tolaik Latvijas apstākļos to nespēja izdarīt un neizdarīja neviens.

Tā kā Veidenbauma domāšanā un visā viņa garīgās attīstības ceļā ir pārsteidzošas paralēles ar Raini, tad Raiņa raksts "Mans ceļš uz sociālismu" (1907.?) var radīt priekšstatu - apmēram kādā pakāpē palicis Veidenbaums, ko viņš bija atradis un pie kā viņam nebija iespējas vēl nokļūt. Sekojošais raksta fragments attiecas uz 1893.gadu, kad Rainis bija aizbraucis uz Īveici un personiski iepazinās ar A.Ēbeli, kurš uz viņu atstājis visdziļāko iespaidu: "Te beigās iepazīnos arī ar sociālisma teoriju, bet arī ar anarhismu (Krepotkins, anarhistu kongress; vairāk man imponēja Ņtirners).

Sociālisms un anarhisms. Pievelk pie sociālisma lieluma, plašuma, masas idejas; anarhisms kā individuālists man izlikās interesantāks, bet sextantisks: mana personiskā garā priekšvēsture mani bija jau novedusi uz to, ka indivīds viens bez masas ir bezspēcīgs; balss bez skaņas, gars bez platības.

¹И.Бозев. Записка. М., 1969, с. 84

Anarhisms man kā personai nedeļa nekā jauna, es jau biju pats individuālists: sociālisms man deva trakstošo: platību, masu, lielumu."¹

Dzīves laikā Veidenbauma līdz šai platībai, masai un lielumam nebija lemts aizkļūt. Tad viņš palika tikai savu tuvāko biedru pulkā. Toties pēc nāves viņš ieguva to, pēc kā visu mūžu bija alcis - atdot savai tautai to labāko, kas viņā bija. Dot - tāda ir bijusi Veidenbauma dzīves devīze. Viņš "...arvienu bija palīdzīgs, devīgs un nekad nebija spējīgs atraidīt kaut kādu lūgumu. Labāka biedra nebija un nevarēja būt," apgalvo A. Dauge.²

Dienā pirms nāves Veidenbaums uzzināja, ka viņam piespriesta 50 rubļu liela prēmija par "Apcerējumiem iz mekānikas".

"Eduards aizvēra savas acis uz mūžību 1892. gada 12. maijā, pulksten pusdivos no rīta, viņa māsa Julai klāt esot. Tā beidzami vārdi bija: "Maskaviešu prēmiju atdodiet citiem."³

Anakreontika

Apmēram desmit Veidenbauma dzejoli tiek pieskaitīti anakreontiskajai dzejai. Bet Veidenbauma anakreontikas lielāko daļu caurstrāvo tik dziļš rogtums un sāpes, ka attiecīgās vārsmas saturā ziņā nostājas līdzās filozofisko pārdomu dzejai un izteiksmē atgādina tādu satīras paņēmienu kā ironiskais ieteikums.

Piemēram, dzejolis "Iedzer, brāli!". Arēji it kā viss liecinātu par parastu studentu dzīru dziesmu - visos trijos pantos ir anafora "Iedzer, brāli!"; katrā

¹ J. Raina Literatūras un mākslas vēstures muzeja materiāli, inv. Nr. 120861 (rokraksts).

² Veidenbaums E. Kopoti raksti, 1. sēj., Valmierā, 1907, 88. lpp.

³ Turpat, 65. lpp.

pantā citā kontekstā atkārtojas pamudinājums: "Iedzer, nodzer". Bet tas viss izteikts tik ragtuma pilnā tonī, ka dzejoli no patiesas liksmības nav ne vēsts. Katrā pantā atrodam kādu raksturīgu Veidenbauma dzejas motīvu:

- 1) laika steidzīgā gaita, nāves nenovēršamā tuvošanās:

"Atrām kājām maža dienas projām skrien",
"Nāve sauc uz tumšām mājām";

- 2) grātības, sāpju un ciešanu pilnā dzīve:

"Dzīves šrākši nikni dur";

- 3) domājoša cilvēka tragika:

"Prāts tik bēdu kaudzes ceļ.
Muļķis tikai domas krātu,
Gudrais ellē viņas veļ."

Šie paši trīs Veidenbauma dzejas pamatmotīvi, tikai ne tik spilgti izdalīti, atkārtojas dzejoli "Vaidi un gaidi". Arī te autors, aicinādams: "Iežupo šodien, iežupo rīt", būtībā mums atgādina gan nenovēršamo nāvi, gan rūpes un valdus, gan to, ka laimīga šādos apstākļos var būt vienīgi cilvēka, kuļš daudz nedomā.

Šī dzejas daļa ir tā, kas radījusi uzskatu, ka Veidenbaum^o bijis dzērājs un rakstījis "dzērāju dziesmas", un tāpēc, ka visu naudu nodzēris, arī saslimis un nomiris.

Veidenbaumam pašam bija vienalga, ko par viņu domā visādi liekulīgi morāles sprediķotāji, un tieši ar to viņš šos "svētos vīrus" vēl vairāk aizkaitināja. Bet mums nav vienalga, ka vēl joprojām lielai daļai ļaužu ir šādi ačgārni priekšstati par masu pirmo filozofisko un revolucionāro dzejnieku, par geniālo jaunekli, par viņa dzīvas tragikas caurstrāvoto dzeju, ar kuru viņš ieļņvanija veselu laikmetu latviešu tautas vēsturē un literatūrā:

Par to, kādos apstākļos ir bijušas šīs nenoliedzamās nepatīkamās reizes, liecina Veidenbauma paša vēstules un konkrētāk ilustrē A. Dauge's atmiņas. To ir svarīgi noskaidrot nevis tāpēc, lai censtos Veidenbaumu nomazgāt baltu, bet gan tāpēc, lai labāk izprastu šo viņa dzejas daļu, kura tikai pēc ārējās atribūtikas atgādina anakreontiku, bet kuras dziļākā jēga ir gluži cita.

Brālim Kārlim E. Veidenbaums 1891. g. 3. jūnijā raksta: "Mājā nonūcis, pēc iespējas strādāju savā arodā un no alkohola atturēšos. Pasmaidī, ja gribi, par maniem apsolījumiem, bet fakts ir, ka esmu palicis optimists. Iegāks kā līdz šim un optimistiem nav vajadzīga reibumā dzīvi ruīnēt."¹

A. Dauge stāsta: "Kad viņam bija labi un jautri ap sirdi, kad viņu nekas nemocīja un neskumdināja, kad bija ar tuviem un sirsnīgiem draugiem kopā, tad tam nekad nevajadzēja, nekad negribējās dzert... Bet kad nāca grūtas stundas, kad smagas domas viņu mocīja, tad tas "aiz bēdām" dzēra - uzbudināts, nervozs, bezgala nemierīgs. Arī pīpēt viņš tad pīpēja stipri, ar vienu no jauna pildīdama savu mazo pīpi ar stipru tabaku."²

Reiz Tērbatē kāds krievu students tragiski iemīlējies atklātā nama meitenē, noģāvis viņu un noģāvies pats. Krievu studenti viņiem abiem sarīkojuši svinīgu bērnu gājieni, bet vācu studenti bijuši par to ārkārtīgi saniknoti, aizskarti savās "morālajās jutās". Veidenbaums "sajuta, ka tie bija patiesa tragēdija, dziļas mokas un ciešanas, un viņš jūta līdz un žēloja no visas sirds. Veidenbaumu šis gadījums un sakarā ar to

¹ Veidenbaums E. Kopoti raksti, 2. sēj. R., 1961, 334. lpp.

² Veidenbaums E. Kopoti raksti, 1. sēj. Vainierā, 1907, 73.-74. lpp.

iscēlūķies strīdi stipri uzbudināja. Viņš pat saslima. Jūtas savilņojās, viņš zaudēja līdzsvaru, to pārņēma ļausmīgs pesimisms; viņš lakoja apmierināties alkoholā un tabakā. Izmisumā Veidenbaums no sirds dibena izaucās; "Vēcu studenti ir neļūdzīgi filistri, viņi nejut līdz mazākiem cilvēkiem."¹

Tāpat apkārtējās dzīves īstenība un dzejnieka sešmais sāpju alieķonis ir ierosinājums lielai daļai tā sauktās anakreontikas, un tāpēc asprotams, kālab tajā dominējošā ir tragiskā stīga.

Šāds spēcīgs zenteksts jūtams arī dzejoli "Viss ir joks, par visu smejies", ko rada jau pirmajā pantā it kā tīši uzspēlēta nevērība, bet sevišķi pēdējā pantā metaforas: "spārni isi", "liktens sien".

Arī dzejolis "Grāmatu kaudzes

Velti tu šķirsti,

Miruģās audzes

Pētī, līdz mirsti"

drīzāk sasaucas ar Veidenbauma rindām:

"Velti ir strādāt,

Veltīgs ir darbs,

Galā tak zemš

Grauģ tevi tārps",

nekā ar anakreontiku, lai gan nobeigumā likti vārdi:

"Pasaules prieki

Gaiģģki staro."

Abiem dzejoliem ir zināma tuvība ne tikai saturā, bet tie gandrīz vienādi pēc uzaves: četrpantu pants ar ļoti īsām vārsēm, kas uzrakstītas 2-pēdu daktilā, līdz rādējai iespējai lakoniska izteikums. Vienīgā atšķirība, ka iepriekšējā dzejoli atskanota 2. un 4. rinda, ple kam lietotas viriģģģģ atskanās, bet šajā ir krusteniskās sleviģģģģ atskanās. Tas mazliet mikati-
1 Latvīģģģģ Studentu Gada Grāmata. 1.R., 1914, 42.lpp.

na to skarbumu, kas piemīt dzejolim "Tumsa un migla".
Citādi kopējā noskaņa abiem ir ļoti līdzīga.

Attiecībā uz apskatītajiem dzejoļiem rodas jautājums - vai tos vispār var pieskaitīt anakreontikai?

Jautrību un precīgu brižu draugu pulkā saklausām dzejoli "Par spīti grūtiem laikiem". Un tomēr - arī šādā mirklī Veidenbaums nevar iztikt, neliekot ieskanēties skumji prātnieciskam motīvam:

"Lai glābjam dienas skaistās,
kā smiegs tās ātri kust."

Patiesi dzīves prieks un bezbēdība daļkati no vairākiem dzejoļiem:

"Īsts filozofs nav pesimists",
"Kādēļ par niekiem vaimanas celt",
"Vai karš bus ar vāciešiem, krieviem",

tāpat no pāris pēdējiem pantiem dzejoli "Dažs visu mažu nomocās", kas varbūt ir paši nebēdīgākie visā Veidenbauma daiļradē.

Šai dzejoli nevērība pret visu, kas lielākajai daļai cilvēku dzīvē izvirzās kā galvenais - pret mantu, baznīcu un slavu - sevišķi tiek pasvītota ar kompozīciju. Pirmajos 3 pantos dzejnieks ironiskā tonī tēlo šo ļaušu "raizes" un nobeids katru vīpu maža centienu stāstu ar vienu un to pašu domu:

"Galā tak kapeņš grauž vīpu tārps",
"Un galā tāpat vīpš nomirat un trūd",
"Un nāve tak kauj to un kapeņš grauž".

Uz šī rona sevišķi spilgti izceļas pēdējie 2 panti, kas skan kā izaicinājums visiem šis izkurtējušās sabiedrības svētākajiem centieniem:

"Ikkatris klenderis man draugs",
vai arī: "Man visa manta: kaļķīts maza
Un tabakas biezs maks".

Tas patiešām ir "Kalēču" Edvarta, kuram nāk līdzī bērniecībā iegūtais, Veidenbauma ģimenē sevišķi cienītais

lauku dzīves dabiskums un tiešums. Saskaņā ar pilsētas izsmalcinātās sabiedrības ārējo spožumu un iekšējo tukšumu, liekulību un etiķetes dievināšanu izsauca Veidenbaumā dziļu riebumu. Viņa alkas pēc patiesiem, vienkāršiem cilvēkiem unaver gan Treimanis-Zvārgulis, gan A. Dauge.

"Veidenbaumu nekad nevarēja pierunāt iet kādā "smalkā sabiedrībā", tāpēc vien, ka tur vajagot liekulot un melot. Ja kādreiz tam gadījās tādā būt, tad jutās bez gala neērti un dzīvi vien vai nu pavisam nosuda, vai kādā kaktā nolidis sarunājās ar kādu simpātisku vienkāršu cilvēku... Ar vecu māmiņu, ar kases strādnieku, ar lauku vecīti, ar kalpa sievu, ar savu veco Tērbatas kalponi Līzi viņš varēja sarunāties kā ar vistuvākiem cilvēkiem un draugiem."¹

"Smalkās" sabiedrības acis tie visi ir "klenderi". Ar viņam piemītošo spītu Veidenbauma nostājas tiem līdzās, tādējādi izteikdams savu nicinājumu pret šīs sabiedrības spriedumiem.

Kā tišs izaicinājums visiem aizspriedumiem un viltus morālei liekas arī vieglprātīgās dzīves tēlojums dzejolī "To es zinu, to es māku". Ne velti tur ir uzruna: "Nedusmojies, evētais vīrs!" Tātad šim adresātam veltītas spīta pilnās rindas, kas īpaši uzvērtas ar divreizēju atkārtojumu:

"Citam nav nekāda daļa,
(kāda gan tur citam daļa),
Kad man patīk dzīve zaļa."

Veidenbaumam dabā bijis dziļš riebums un nicinājums arī pret jebkuru liekulīgu morāles sprediķotāju. "Viņš sajuta riebumu pret kādu teoloģijas studentu, kas muļīgi runāja par cilvēku netikumību, par ideāliem, par gaismu,

¹ Dauge A. Raksti. 2. sēj. Cēsis un Rīga, 1925,

par augstākām centieniem, bet pie tam pats bija īsta un "ideāls" mīļpilsonis, kam vislielākais prieks bija omulīgi paplāpāties un gardi pašat. Vienreiz, kad šis ideālais morāles sargs Veidenbaumam pārmeta viņa vieglprātību un deva padomu par paraugu ņemt viņu ar viņa ideāliem centieniem, un kad pie tā gadījuma viņš Veidenbaumam jautāja: Nu saki man, kas gan patiesībā ir tavš ideāls? tad Veidenbaums, mefistofeliski smaidot, atbildēja: kur nu man ar tevi mēroties, mans ideāls ir pipe un pudelē."¹

Šie Veidenbauma sarkastiskie vārdi pilnīgi sabalsojas ar dažām viņa dzejas hiperbolizētām Pindāma piem.: :

"To es zinu, to es māku:
Alu iedzert - uzsiedāt,
Saulēi ejot, žņpot sāku,
Saulēi lecot, vēl es klāt."

Tāpat 4 reiz atkārtotā epifora:

"Bet vienmēr dzeru alu,
Kaut sadzertu ar galu"

ir spēcīga hiperbola.

Lai izšķirtu jautājumu, kuri Veidenbauma dzejoli patiesi pieskaitāmi anakreontiskajai dzejai (augstākais šetri!) un kuri šai nodalījumā nokļuvuši aiz pārpratuma, jāatceras, ko īsti nozīmē jēdziens anakreontika: "... dzejoli un dziesmiņas, kurās apdziedāta jautra, bezrupīga dzīve, dzīres, vins, mīlestība."² Arī šis vārdnīcas latviskotājs izdarījis kļūdu, tragiskās noskaņas Veidenbauma dzejoļus "Viss ir joks, par visu smeļies" un "Kam tik dzīvot, tas lai dzīvo" minot kā piemērus šim terminam.

¹ Dauge A. Raksti, 2.sēj. Cēsis un Rīgā, 1925, 216.lpp.

² Timofejevs L. Vengrovs N. Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca. R., 1965, 23.lpp.

Jautājums par to, vai anekroontikai pieskaitāma "kāds desmits Veidenbauma dzejoļu"¹ vai daudz mazāk, paliek atklāts. Atklāti paliek arī vēl citi jautājumi, kas attiecas uz Veidenbaumu, jo viņa dzeja un personība savā kopumā ir ārkārtīgi pretrunīga.

Inese Grāvīte

RAIŅA DZEJOĻU KRĀJUMA "UZ MĀJĀM"
KSLINIECISKĀS ĪPATNĪBAS

Raiņa dzejoļu cikls "Dagdas piecas skišu burtnīcas" - savdabīgā formā atspoguļota milas lirika, Cikla atsevišķajās daļās - "Addio, bella" (1920.), "Čusku vārdi" (1920.), "Uz mājām" (1920.), "Sudrabota gaisma" (1922.) un "Mēnessmeitiņa" (1925.) dzejnieks pauž savu mīlestību uz Itāliju, itāliešu sievieti Oliviju, mīlestību uz savu dzimteni un tautu. Liriskais varonis izstaigā gerus pārdzīvojumu ceļus no skaistās Olivijas smaida cauri nāves atņemtās mīlestības čusku vārdiem un brīvas dzimtenes drupām uz jaunu sapni par mēnessmeitiņu - visu skaisto un cildeno. Cikla centrālo daļu "Uz mājām" pats Rainis nosaucis par "trimdinieka sapni starp diviem ceļiem". Tas arī ir starpposms starp zaudētām cerībām un jaunām nojausmām, kuras tomēr nepiepildās.

Dzejoļu krājums "Uz mājām" izdots 1920.gadā, kad Rainis atgriezies Latvijā no savas otrās trimdas. Dzejnieks nostaigā garu atziņu ceļu, līdz nonāk pie domas par to, ka "tās Latvijas, par kuru mēs sapņojām sveģumā, nav, bet mēs viņu uzcelsim".¹ Kuru posmu tad nostaigā šīnī ceļā, kuru posmu atspoguļo krājums "Uz mājām"? Lielākā daļa tur ievietoto dzejoļu sacerēti 1918., 1919.gadā, ir arī agrāki darbi. Visumā krājuma noskaņa - mājup trauksme, vēlēšanās rast savu garīgo tēviju. Tomēr vilšanās "brīvajā" Latvijā atstājusi savas pēdas dzejoļu izkārtojumā, pēdējo nodaļu saturā. Raiņa paša attīstības posmus iziet arī viņa Dagda trešajā skišu burtnīcā - no liksmas trauksmes, mīlām

atmiņām, cauri šaubām, neizpratnei, vilšanās sāpēm līdz atziņai par savu ceļu "garām gar mājām".

Ievērojot krājumā ievietoto dzejoļu nesaistīto tapšanas gaitu dažādos laika posmos, sevišķi jāapbrīno Raiņa prasme apvienot tos vienā veselā, pakļaujot vienotai domai. Krājuma nodaļu iekšējā organizācija pakļauta zināmam ritmam. Raiņa vārdus izmantojot - "vilņiem - atvilņiem".¹ Krājuma pirmā nodaļa "Uz mājām" - vilņiem, atvilņiem visbagātākē. Pratrūnu, iekšēja nemiera un cerību ciņas atspoguļošanai Rainis izvēlējies jautājumu un atbilžu formu (šīnī nodaļā gan vairāk retorisku jautājumu). Vietām nezināmā jautātāja balss ir nelaimi vēstoša, brīdinoša -

Uz galu iet tas tumšais laiks -
Bet priekšē stāv kāds zilgans tvaiks.
Bet cerība ar žēlām jaucas ..

(169.lpp.)

Vietām to pārmāc optimistisks gaišums -
Kam neminamo minēsim?

Mēs jaunas dziesmas dziedāsim ..

(171.lpp.)

Pirmās nodaļas vilņus - atvilņus dzenā nerīmes, ciņas spēks, šaubas par rītdienu. Otrajā nodaļā "Vienīgā aina" dzejotieks dod priekšroku statistiskām glesnām, radot priekšstatu par to, kā trimdnieks pakāpeniski ielukojas katrā savas kādreizējās dzīves sturītī. Šādos dzejoļos vēstošais stils un vispārējais plūdums gluds, līdzsvarots.

"Sarkanais sapnis" - sapnis, no kura dzejnieks gribētu atmosties, bet nespēj - 1905.gada revolūcijas "atvīlņa" (respektīvi reakcijas) tēlojums. Šī nodaļa

¹ Rainis J., Kopoti raksti, 3.sēj.R., 1948, 174. lpp.

Turpmāk iekavās norādītas lpp. attieksies uz Kopoto rakstu 3.sēj.

visraksturīgāk ietver dienasgrāmatas stila iezīmes -
nevis izvērsts stāstījums, darbības tēlojums, bet pār-
dzīvājuma momenti, atsevišķi akcentēti punkti. Pēdē-
jais nodaļas dzejolis - revolūcijas norītes simbols.
Tā ietvaros uzbango un noplok vilnis -

Kāpj kāpj kāpj ..

Pašķiras divas tumsas,
Izlec mirdzot šilbīga gaišuma pils.
Iekliedzas bailēs: turi, turi, turi!
Sajuk viss.

(212.lpp.)

Nodaļā "Mājām garām" dzejnieku īstenībā atgrieš ne-
rimīgais jautātājs, tā panākot pēkšņas atmošanās
iespaidu, kad vienā mirklī pazūd visas ilūzijas un
atmiņas -

Un mājas? - Sapnis
Starp diviem ceļiem,
Starp to, kas bijis,
Un to, kas bus.

(216.lpp.)

Pēdējai nodaļai jādod atbilde uz šeit izvirsitajiem
jautājumiem -

Kur manas mājas?
Kur miers?

(234.lpp.)

Nodaļa "Skrējējs" sadalīta it kā 2 daļās - kad atrasta
dialektiskā atbilde uz jautājumu "Kur miera?" -

- Kur miers?
"Ir pašā kustībā."
- Es nesaprotu.
"Ritumā".

(242.lpp.)

doma paceļas jaunā vilnī - jāgaida tas mirklis, kad
zeme pēc īsas dusas vērs acis, kad "viss raisās un
"tava dvēsele līdz" - (244.lpp.) Varam izdarīt zināmu

kopsavilkumu par darba uzbūvi. Sižeta tādā nozīmē, kā to saprotam episkiem darbiem, nav. Tomēr domas attīstībā var saskatīt, lai arī vājāk izteiktus, sižeta pamatelementus. Darbība sākas ar konflikta izvirzījumu - liriskais varonis meklē savas mājas, bet vai viņš tās atradis? Nevienkārīgiem pacēlumiem un kritumiem doma attīstās pirmajā, otrajā un trešajā nodaļā. Trešās nodaļas beigās un ceturtajā nodaļā sasniegta domas kulminācija - atziņa, ka cerēto māju nebūs. Atrisinājums pēdējā nodaļā dod tragisku cerību sabrukumu un reizē jaunu cerību par iespējamo liriskā varoņa tālāku izaugsmi.

Raiņa daiļradē pirmo reizi "Dagdas skiču burtnīcās" sastopamies ar parādību, ka veselu dzejoļu ciklu vieno kopējs liriskais varonis un tā pārdzīvojumi. Tā rodas šī krājuma divdabība - liriska plus episka darba īpatnības. Līdz ar to izvirzās žanru "krustojšanās" problēma, tas ir, literatūras žanru spēja savstarpēji ietekmēties un jautājums par to, kā sintēzes rezultātā izveidojušos jaunus žanrus saukt. Konkrēti Dagdas ciklu žanrisko raksturojumu devis Raiņis pats: "D. skiču burtnīcās "varētu vislabāk apzīmēt par topošu romānu, jo lasītājs varēja novērot visas viņa tapšanas pakāpes. Labi vēl būtu, ja šo romānu varētu ierindot rubrikā: "romāni pantos", bet arī tas neiet." Romāni pantos "tēlo laika un vietas apstākļus un notikumus, tos atstāstot gluži episki, tāpat kā romāni prosā, šē turpretī izsakās dvāsele tieši dzejoļos kā sajūtās un atmet visu apstākļu atstāstīšanu: romāns ne pantos, bet dzejoļos, ne nepārtrauktā līnā episkā plūsmā, bet atsevišķos, izceltos momentos".¹ Dzejas tēli krājumā grupējas veselās dzejas gleznās - redzes un dzirdes

¹Raiņis J. Dzīve un darbi. 4. sēj. R., 1925, 5. lpp.

gleznās. Savukārt redzes ainas varas sadalīt šikāk:

- 1) konkrēts dabas tēlojums, kas galvenokārt sastopams bērnības atmiņu lauku ainās,
- 2) alegoriskas gleznas, ko veido tādi tēli kā kalvas, vilņu baltās putas, cirulis, vilciens daivi, sniegs. Ar tiem saistītās gleznas - nemiens kā vilņos svaidīts kugis, pavasara dzīvība un saļošanās, uz priekšu traucējošs vilciens-kustība, ziema un sastingums,
- 3) simbolu gleznas, kas iznes vielielāko domas slodni, pauž visplašāko vispārinājumu.

Visu krājumu kopumā pārvalda dabas gleznas, kurās Rainis caur konkrēto iet uz vispārīgo.

Dzejoļu krājuma leksikā ievērojamas divas tendences - tieksme uz vārdu saīsināšanu un jaunu saliktoņu darināšanu. It kā divas pretējās tendences, tomēr rezultāts viens - panākts domas kodolīgums, izteiksmes saīsinājums. Tam atbilst tādi vārdi kā "skaldziedama balss", "pavasaruņepi", "pavasars - agri", "blīve", "klēps", "atevis" u.c. Atbilstoši saturam mainīti variācijas leksika - bērnības ainās vārdu spraugumu aizstāj tēlaini deminutīvi - "saules matiņi", "mēness meitiņa", "masi meža vīriņi" utt. Liriskā varoņa vienkultību, ilgas pēc sabiedrotā atklāj personifikāciju bagātība. Dabātenes ilgas pārvērš kādreis nedzīvos, nenozīmīgos priekšmetus dzīvās, mīlās būtņās. Gandrīz visa otrā nodaļa ("Vienīgā aina") būvēta uz personifikāciju pamata. Līdzās aktīvam personificējumam, t.i., tādām, kur dzejnieks ne tikai nostāda nedzīvo vienā pskāpē ar dzīvo, bet arī meklē tajā savus domubiedrus, sastopams arī vērotājs personificējums - līdzība tiek tikai konstatēta. Šāda izteiksme sastopama krājuma mierīgākajos, dabas gleznu dzejoļos. Piemēram,

Mākonīts bālgans

Lukojaš logā, .. (170.lpp.)

Raiņa iemīļotais isteikames līdzeklis - simbols arī šini krājumā iznes lielu daļu domas smaguma. Pakļaujoties iecerei, simbolizācijas apjoms ir vairāk vai mazāk plašs. Tā, piemēram, pirmajā nodaļā sastopam rindas

Kur ej?

- Us sauli...
(179.lpp.)

Šini gadījumā saule simbolizē gaišas nākotnes cerību. Bērnu dienu atcerē saules jēdsienā ietvertais saturs sašaurināts - tā ir "bērnības atmiņas saule". Bet pēdējā nodaļā dzejnieks dod visplašāko šī tāla piesātinātību - dzejoli "Atmini sauli" tas ir viss labais, gaišais, kas grūtā brīdī cilvēkam neļauj apstāties pusceļā -

Kad sirdi nemiers us āru laukā -
Atmini sauli!

Krāsu epitets var kļūt par oļvedī noskaņojuma maiņai krājumā. Pirmajā nodaļā - precīgū ilgu, sappu krāsa - "zilgans tvaiks", "zila migla", "zilais tālums". Otrajā nodaļā pievienojas lielāka daudzkrāsainība, sulīgums - "pus-spodrais zelta", "zil-ruda rāva", "zaļas actiņas". Reakcijas tēlojumā dominante - sarkanā, asiņainā krāsa - "sarkana migla", "sarkan-košas ogas", "sarkans mēness". Notiekot lūsumam varoņa dvēselē, tur ienākušais stingums un bezcerība izpaužas vienas tēlā un tām raksturīgajos epitetos - "melnganas debešu kaudzes", "zil-mēļa visma". Krājuma pēdējā nodaļā atkal tik tikko samanāmi parādās cerības krāsa - "zili kalni", "zilgans gaisa puslīte".

Dz jnieka pretrunu un šaubīšanās atklāsmē izmantoti retoriskie jautājumi, izsaukumi un jautājumu un atbilšu forma. Kur liriskais varonis pilns trauksmes, neprot vēl ieklausīties brīdinošajā balsī (pirmā, trešā, ceturtā nodaļa) - plaša vieta retoriskiem jautājumiem. Sevišķi tas raksturīgi pirmajai nodaļai. Tādi jautājumi

kā "Kurp traucies?", "Vai tev sāk atkal dziesmas rietāt?", "Kurp ej? Kurp ej?", "Ko kavējies laisties?" vairāk liecina par varoņa nicinošo attieksmi pret tumšām nojautām, mudina nepagurt. Krājuma otrajai nodaļai nav raksturīgas šaubas ar svārstību kāpumiem un kritumiem; bērniības ainas te virknējas samērā rāmi. Trešajā nodaļā izvirzītajai galvenajai jautājumu grupai "Kurp? kurp?" tikai nākošā nodaļa dod atbildi - "garām gar mājām!", reizē izvirzot arī jaunu jautājumu - "Kur manas mājas? Kur miers?" (234.lpp.).

Piektā nodaļa - secinājumiem bagātākā, šeit sastopam liriskā varoņa un viņa nemiera balss dialogus. Retoriskais jautājums parādās vēl moto ("Kur miers? Kur miers?"), bet visā nodaļā uz to tiek dota dialektiska atbilde, izmantojot sarunas formu.

Filosofiskās pārdomu dzejas išteikmei Rānis pārsvarā izvēlējis brīvo dzeju ar tās neregulārajām pēdām, nenoteikto akcentu skaitu vārsnās un neregulāro iskārtojumu pantos. Piemēram - pirmās nodaļas pirmā dzejoļa pirmie divi panti -

Uz mājām! Uz mājām!

Daudz garas dienas

Jau dzelsoļa vilciens

Steigdamies traucas

Bergala ainas pie ainām sienas,

Ļaudis kā vilņi

Pavasār-udešos jaucas.

(169.lpp.)

Akcentēto zilbju skaits rindās -

1. - 2

2. - 2

3. - 2

4. - 2

5. - 4

6. - 2

7. - 3

Līdz ar to arī pēdu skaits nav noteikts. Kārtojums pantos šini dzejoļi ir, taču panti nevienādi - 1.pantā - 1 rinda, 2.pantā - 6 rindas, 3.pantā - 2 rindas, 4. pantā - 4 rindas, 5.pantā - 3 rindas, 6.pantā - 2 rindas, 7.pantā - 1 rinda, 8.pantā - 2 rindas. Tādi ir lielākā daļa krājuma dzejoļu. Taču ir arī dzejoļi, kas pakļauti stingram pantmēram. Daktiliskās rindas panāk stāstoģu īsteikami -

Mākonīts bālgans
Lākojas logā,
Klusi diepēt putniņi,
Satupis šogā,
(170.lpp.)

Jambos īsteiktā doma + nemierīga, strauja -

Man kaivas pretī akroj
Kur ej? Kur ej?
(178.lpp.)

Vērojama likumsakarība, ka dzejniska pārdomas + spontānes, ritmos neieslēgtas, bet paši secinājumi, domu izkristalizējumi īstverti stingrā pantmērā. Kopumā šāda brīvāka un stingrāka rītmiskuma maiņa rada kustības, virzības iespāidu.

Raiņa stils ar tā raksturīgākajām īezīmēm - lakonismu, filozofisko domu, kompozīcijas un valēdas ritma precīzo īsajtu saglabājas arī šini krājumā. Jauns ir tikai īstvertais saturs - trīndīnieka dzīstēnes īlgas šaurākā nosīmē un cilvēka vietas dzīvē, sava mērķa, pārlīecības meklējumi plašākā nosīmē. Šiem diviem lokiem tad arī pakļauts dzejoļu krājuma "Un mājām" mākslīniecīskais veidojums, radot niansētu dvēseles pārdsīvojuma virkni.

Daintra Grošus

ALEKSANDRA ČAKA "UMURKUMURS"

Aleksandra Čaka dailrade žauriski daudzveidīga. Īpaši plašu skanējumu un ievēribu ieguvusi viņa lirika. Taču dzejnieks ne mazāk veiksmīgi darbojies arī citos žanros - gan stāstniecībā, gan kritikā, gan publicistikā, gan arī liroepikā. Jūtams, ka visai Čaka domāšanas, rakstīšanas manierei ir nosliece uz sižetiskumu. Tāpēc daudzi dzejoli ir kā miniaturas poēmas, daudzi stāsti - dzeja prozā.

1930. gadā parādās Aleksandra Čaka "Poēma par ormani"; šai pašā laikā top poēma "Zēns - ielu akrobāts", ar kuru, diemžēl, varam iepazīties tikai fragmentos, kas ievietoti krājumā "Mana paradīze". Taču arī tajos izjūtama liriski episka ievirze, smeldzīgā intonācija. Poēmas centrā Cilvēks, kuram gribas pacelties augstāk un augstāk, lai sirdi akartu mūžība. Tas ir Sapnotājs, kurš elket otras siltas sirds un "sappu dzeltēnās sviestmaizes", kurš

sēl

blekus samītai baņāna mīnai
un papīra galam,

sēl,

serei pieglāudis roku.¹

Čaka veidotais varonis traucis, skumjā, lieluma alkstošs. (Varam saskatīt izlases, kas vēlāk pilnīgi izpaudisies Jāņa Vēlā poēmā "Umurkumurs", 1931).

Visu, ko mīl dzejnieks, mēs auksts aprēķins. Tāpēc skumjas notis skan arī "Poēmā par ormani":

¹ Čaka A. Pašportrets. Raksti, d. sēj. - R., 1971, 186. lpp.

Dzejnieks un ormanis abi,
Sadaras kopā it labi,
Abi tie mirsteši, auto tos mēo -
Vāc

Projām kā sētnieks ar slotu.¹

Kā protesta izsakan Dzejnieka trakais brauciens uz krogu, jo tas ir vienīgais, ko var saamiegt dvēseles oīlvēks pasaulē, kur valda miesniekselļu un dandiju brīvība.

Nedrikstam aizmirst īpatnējo poēmu "Spēlā, spēlmani!", kurā dzejnieks atklājis istas nākelas valdāsnājumū, graujošo un radešo, pārveidojošo spēku. Aleksandrs ūaks aīssācis poēmas "Nams Nr 30", "Baldeis gredzens", kas palikušas nepabeigtas. Viņa siētiskajiem dzejojumiem piešķaitāmai arī strēlnieku cikli "Mašības skartie" un "Vēlais vieais", arī darbs "Zviedru akmeši", ko autors pats nosaucis par balādi.

Aleksandra ūaka poēma "Uzurkumurs" aīsvēd mūs pagājušē gadainta Rīgā ar tās sunftu seļļiem, ādienu sievēm tirgū un mācekļiem Vecrigas ielipās. Darbē stāstīta par gadakārtējiem rudens svētkiem, kuros notiek sacensības - uzurkumurs. Autors poēmas pirmisdevumā ievītojis paskaidrojumu: "Per uzurkumuru ošvē vāta staba^o rāpšanās svētkus, kurus agrāk sviāšja Rīga katru gadu abolu svētkos 6.augustā ar atkārtojumu pēc divām nedēļām."²

Daļas vēsturīskas ziņas par šo interesanto faktu. "Euceni rīdsīnīski pulcējās t.s. uzurkumurā - abolu tirgū, kas ankarā ar 17.gadsīnta sākuma beā gacu atceri (vācu Huager - beā, Kummer - bēdas) notīka augusta un septembra mīnesī. Pēc gadu sīntepīem īlgas parašas laukumā nostādīja augevū kārtī ar galā pie-

¹ ūaks A. Poēma par ormanī. R., b.g.

² ūaks A. Uzur-Kumurs. R., b.g. /1931 /.

kārtiem cepumiem, augļiem, drānās u.c. priekšmetiem. Visu to varēja iegūt tas, kam pa gludo, noziesto kārti iedevās uzrāpties līdz pašai augšai."¹

1601.-1603. gadu karu, mēra un nereažas rezultātā Vidzemē bija bada. Apmēram 3/4 iedzīvotāju gāja bojā, tīrumi pārvērtās par atmatām, mājas stāvēja tukšas un izmirušas. Izsalkuši dzīvie klīda apkārt. Lieli bada cietēju bari apsēda Rīgu, kur rīdzinieki viņus šdināja Kubes kalnā.

Par piemīņu šim pasākumam kopš 1637.gada sāka rīkot tautas izpriecās - t.s. umurkumuru. Svētkos skanēja muzika, notika rāpšanās kīrti, dažādas sacensības, atrakcijas. Svētkus rīkoja katru gadu pirmajā, trešajā un piektajā pirmdienē pēc Kristus apskaidrošanas (6.augustā) tai pašā vietā, kur bada cietēji tika šdināti - Kubes kalnā (vēlāk Esplanādē, tag. Komunāru dārzā). Kalnam pat radās jauns nosaukums - Umurkumura kalns (v. - Hungerkummerberg).

1784.gadā Kubes kalnu aiz stratēģiskiem apsvērumiem noraka. Svētkus sāka rīkot uz līdzēnas vietas. Taču 1874.gadā šajā vietā sāka celt katedrāli, tādēļ umurkumuru rīkoja Jēkaba laukumā, vēlāk Grīsiņkalnā.

Šo vēsturisko faktu poēmiē tad arī ismanto Aleksandrs Čaka, lai atklātu sava laika - 30.gadu Rīgas sociālo dzīvi, tās pretrunas. J.Sudrabkalns par to rakstā:

"Ormanis" un "Umurkumura" bija tās kā bēlīgas ilgas pēc veciem laikiem, taču vajadzēja tikai ielasi-ties - un nebija ne vēsts no liekas veolaicības ro-mantisēšanas un sentimentalizēšanas."²

Čaka laikā Latvijas pilsētās nav vairs zeļļu un mācekļu, nav vairs umurkumura, bet vai sabiedrisko

¹ Rīga. Apcerējumi par pilsētes vēsturi. R., 1965, 37. lpp.

² Sudrabkalns J. Redzu un dzirdu Aleksandru Čaku. - Grām. t Redzu un dzirdu Aleksandru Čaku. R., 1970, 19. lpp.

attiecību būtība mainījusies? Nebūt nē. Tāpat līdzās pastāv omulīgo mietpilsoņu un izsalkušo sapņotāju Rīgas, Aleksandra Čaka pievēršas šo abu pretējo pilsetu tēlojumam, lai atklātu, kā šīs zemes varenie, tāpat tie, kam nauda un manta, dzen postā cilvēkus, kuru vienīgā bagātība - siltā sirds, ilgas pēc laimes un nākotnes sapņi. Ar šādām skaistām lietām prakticisma pārņemtajā sabiedrībā nevar dzīvot nedz Johanness, nedz paša dzejnieka laikā.

Poēmā "Umurkumurs" Aleksandra Čaka atsedz disharmoniju starp cilvēka vēlmēm dzīvot pilnvērtīgu mūžu un viņa nožēlojamajām eksistences iespējām.

Cunfetes zellim Jānim draud bada un izmisuma nāve. Viņš spiests meklēt laimi sacensībās, jo tā ir vienīgā iespēja saglabāt daivību un savus sapņus. Taču Jāni neglābj kārotā usvara. Cilvēks aiziet bojā.

Tāds ir poēmas sižetiskais pamats - ļoti nepretenciozs, Taču darbā paustās idejas un atziņas nebut nav mazsvarīgas.

Poēmas ievadījumā iepazīstamies ar drēbniekzelli Jāni, ieraugām viņa portretu:

Bikses bez buktēm un savādā krāsā,
Vai nu tā darba, vai svētdienas diena.
Seja bez vienīgās sūrtuma lāses,
It kā tas istiktu vienmēr bez piena.¹

Čaka prātā ar dažu trāpīgu detaļu ieskaidojumiem atklāt zella izskatu, ieskatīties viņa raksturā. Jutam, ka Jānim viss kļuvis vienaldzīgs, viņš ir salauzts. To, ka cilvēks noguris ikdienas rūpēs, paūš arī zella pārdomas, kas izskan gausi. Domu mierīgo plūdumu Čaka izteicis četrpēdu daktila kvartās. Garie teikumi atbilst pārdomu nestaldzīgajai gaitai.

Jānis mil sapņot, taču pats arī apjauš, ka viņa sapņi ir apgriesti spārni, kas neaiznes projām no ik-

I Čaka A. Umurkumurs, R., 1968, 8.lpp.

dienības rupēm. Lai šai domai pievērstu lielāku uzmanību, dzejnieks lieto anaforu, atkārtodams vārdu "viennār", kas šeit izceļ izņēmuma neiespējamību; Ņaka lieto vienkopus tēlus "tumsa" un "bēdas", panākot apriegumu Jāņa bezcerīgā stāvokļa raksturojumā. Emocionālu pastiprinājumu autors panāk arī ar to, ka pārtrauc vēstījumu par sava varoņa sappiem, ļaujot runāt Jānim pašam. Jutam drēbniekzeļļa dvēseles vientulību un smalkumu: viņš sarunājas ar savām domām un fantāzijām kā ar dzīvām būtībām, jo nav neviena cita, kas viņu uzklautu un gribētu saprast.

Lai glābtu sevi un savus sappus no iznīcības, Jānis spējents aktīvi rīkoties - viņam jāizvēlas umurkumurs. Dzejnieka pakūpeniski sagatavo lasītāju nākamajiem notikumiem. Straujā ritmu maiņa liecina, ka viennūļajam plūdamam sekos lūzums. Uzmanību saista laustās rindas. Domas koncentrētas īsos teikumos, kas vāremas padara saraustītas, radot nervozu, gaidpilnu noskaņu.

Aleksandra Ņaka mākslinieciskās meistarības veiksmē ir aina, kurā tēlots Jāņa fiziskais nespēks, viņa nāve. Rindu laužums un īsums maksimāli sakāpināts, Emocionāle apriegumu autors vēl vairāk palielina, lietojot speciālos tēlainās izteiksmes līdzekļus, mainot ritmu, laužot rindas un izvēloties īstos, piemērotākos vārdus.

Mākslinieciska vērtība "Umurkumurē" ir vārda "bada" izmantojumam. Dzejnieks to atkārtot:

Viņu pēkšņi
Asi pārņem
Vājums.
Bads.
Rokas
it kā iznēd.

KĒjas sasalst,
Bads,¹

Vārds "bads" ir īss - viena silbe. Īarunā tas skan kā pātagas cirtiens. Viens cirtiens, otrs - un iajutam postu, slimības, noziedsību, nāvi - asociācijas, ko izraisa šis vārds, norāda uz sociālā ļaunuma triumfa cēloniem.

Tragēdiju dzejnieka izvērš līdz kulminācijai, atsedzot puļa nostāju pret cilvēka bojā eju. Puļa ir tikai zīpkārīgs, tas smeļ un dzied, Kontrasta aina starp Jāņa tragēdiju un puļa bezrapīgo dalesmiņu aprauj vōstījumu par mantīgās Rīgas nosieģumu pret augstāko vērtību - cilvēku.

KĀ jebkurā Ņaka darbē arī "Umurķumurē" valdsaina īpatnējā Ņakiskā nosķapa. KĀ dzejnieks to panāk? KĀdas ir viņa mākslinieciskā rokkraksta īpatnības?

Aleksandra Ņaka lieliskā valodas izjūta ļauj viņam atrast katram tēlam, katrai domai vispiemērotāko izteiksmi. Poēmā interesanta, kaut arī tikai iesķiōta, ir puļa valoda. Īsas piezīmes, īssaucieni precīzi raksturo tā dabu. Sastopamies ar neliterārīem sarunvalodas vārdiem, kam tekstā piemīt spilgta emocionālā ekspresivitāte un vides kolorīta intonācija. Puļa saļidzinājums trāpīgi raksturo Jāņa un viņam līdzīgo īskatu. Tīrgus sievu vērtējumā Jānis ir "tāds mīķķans", kas neķaunas bez naudas prasīt ēst. Viens vārds atķļāj viņu negātīvo, niecinoģo attieķsmi pret cilvēku.

Puļa nostāju īsteic piezīmes par stabā ķāpģjiem. Nicinājums skan vārdos "... tas tik tāds mīķķa!"

Šēdas sīķas detaļās atķļāģas Ņaka prasme raksturot daķķas īķķu ķategorijas. Stiliatiski un ekspresīvi īetonētie vārdi pieģķķir Aleksandra Ņaka dzejai raksturīģo intonāciju un atķļāj laikmeta kolorītu.

¹ Ņaks A, Umurķumurs, R., 1968, 68. lpp.

Lai radītu senatnīgās Rīgas ainu, dzejnieks aprakstos un vēstījumos iesprauž vārdus ar novecojušu nozīmi un nokrāsu, Nepieciešami vārdi "cunfte", "gordo-vojs", "kneipis", kas raksturīgi Jāņa laika rīdzinieku leksikai. Autors tekstā daudz vārdu, kas raksturo Rīgas "maso ļaužu" vidi, Tādi ir: "buktes", "vikse", "brute", "vinzis", "utenis" u.c. Taču Čaka neforšē ar šādiem tautas mutē lietotiem vārdiem, bet izmanto tos gadījumos, kad atkāpi no literārās valodas normām motivē estētiskā un emocionālā nepieciešamība. Tā, piemēram, runājot par Rīgas nomali, Čaka lieto vārdu "forštate". Ja to aizstātu ar neekspresīvo literārās valodas jēdzianu "priekšpilsēta", zustu tēlainība, kas raksturīga tieši šim dzejniekam.

Čaka dzeja muzikāla. Šajā sakarā nozīmīga ir sintaktisko konstrukciju izvēles prasme. Vēstījums par Jāņa dzīvi izskan garas, izvērstes teikumos, kas piemēroti pārdomām, prātojumiem. Jūtama īpatna, smeldzīgā intonācija. Tā balstās uz garajām konstrukcijām, kas rada palēninātu valodas ritumu.

Sintaktiskās konstrukcijas mainās, runājot par mācekļiem. Teikumi īsāki, dzīvāki, dinamiskāki. Kulminācijā tie aprauti, rindas laustas. Tragisko noskaņu pastiprina izmantotie kontrasti, kurus dzejnieks lieto bieži.

Svarīgs elements Aleksandra Čaka dzejas intonācijas un muzikalitātes radīšanā ir ritmu maiņa. Poēmā vairākkārt mainīti pantmēri - daktils, trohajs, jamba.

Autora vēstījums par cunftes selli, Jāņa pārdomas ieturētas daktiliskās kvartās, Četrpēdu daktila pantos rindas ir savērē garas, lēni plūstošas, piemērotas aprakstošam tēlojumam un skumju pārdomu ieteikšanai. Vēstījumam it kā ievads loms. Aizsākas darbība - mainās arī ritms. Dominē trohajiskās vārsma. Tās raitākas, atklāj spraigāku darbību. Četrpēdu trohajā uzrakstītas

mācekļu dziesmiņas un Rīgas apraksts.

Svētdiena, kad visi mostas

Tikai tad, kad saule augstu.¹

Straujo ritmu atkal nomaina daktiliskās kvartas,
kurās uzzinām par Jāņa lēmumu piedalīties spēlē:

"Iešu"... Un gāja. Sirds viegla kā laiva

Palika Jānim. Un slidot gar ēkā, ..²

Pakāpeniski dzejnieks pāriet atkal uz trohaju, lai
pēc tam nonāktu pie dinamiskā jamba.

Jāni, Jāni, saņemies,

Ko tu skumju glabā!³ un

Cumtinglingling, viņš stabā kāpj,

Un Minna noskatās.⁴

Lai sagatavotu tragisko finālu, sākot ar Jāņa
stabā kāpšanas ainu, dzejnieks lauž rindas. Atskaņas
izsūd. Strauji mainās pantmēri. Rindu garums, to iz-
kārtojums, pantmēru maiņa jau tuvojas brīvajai vārsmai,
kas šeit rada dziļi tragisku noskaņu:

Eads.

Galva griežas;

acis teipa dziesit,

un

Jānis - krit.

Laipe atkal -

vila.⁵

Poēmas noskaņu un muzikalitāti pastiprina dziesmi-
ņas un vedais valsis. Savdabīgais poēmas tonis lieliski
izcelts "Umurkumura" pirmizdevumā, kur ilustrācijām
interesanti izmantots arī nošu raksts. Vispār pirmajā
izdevumā mākslinieciskais noformējums organiski saaug

¹ Čaks A. Umurkumurs. R., 1968, 28.lpp.

² Turpat, 52.lpp.

³ Turpat, 53.lpp.

⁴ Turpat, 54.lpp.

⁵ Turpat, 69.lpp.

ar čekisko noskaņu un spilgtina to. Savādāk tas ir 1968.gada publicējumā, kur Gunāra Kroļļa simētās ilustrācijas neko būtisku neussver, ir pārāk stilizētas un neatklāj nedz tēla savdabību, nedz īpatno Čaka poēmas intonāciju.

Problēmu par "maso ļaužu" dzīvi, domām un sapņiem, par sabiedrību, kas sabradā cilvēka dvēseli un laimi, Čaks risina visā 20.-30.gadu daiļradē. Poēma "Umurkumurs" ir viens svarīgs šīs problēmas atklāsma posms, kurā panākts vispārinājums atspīdīs un īscils mākslinieciskais iespaidīgums.

"VĀRĪT KAUT KUR PLĪVOS MANIS KURTA LIĒSMA"

P. S i l a d z e j a

p i e a u g u š a j i e m l a s i t ē j i e m

Pātera Sila (1908-1953) daiļrade, sazerodamās vairākos literatūras veidos un žanros, savos labākajos paraugos joprojām ir nosīnīga latviešu padomju literatūras sastāvdaļa. P.Sila darbības laiks literatūrā aptver divdesmit deviņus gadus. Par daiļrades sākumu nosacīti var pieņemt 1924.gadu, kad seši viņa dzejoļi ievietoti skolēnu žurnālā "Sākums" un viens no tiem ar pseidonīmu "Saulgriecis" publicēts periodikā.¹ P.Sila dzīves laikā iznākušas sešas viņa dzejoļu grāmatas, pāri par pussimtu dzejoļu autors publicējis tikai periodikā, lielāks skaits vēl nepublicētu darbu glabājas viņa personiskajā arhīvā. Savē daiļradē P.Sila risinājis nosīnīgas padomju patriotisma un cilvēka iekšējās pasaules atklāsmes problēmas. Viņš pirmais latviešu padomju literatūrā, poēmā "Nemirstība" (1949), attēlojis Padomju Savienības Varona Imanta Sudmaļa cīņu Lielā Tēvijas kara laikā. P.Sila bija viens no pirmajiem un labākajiem latviešu padomju bērnu dzejniekiem. Viņš ir latviešu padomju fabulas pamatlicējs.

Dzejnieka daiļrades apskatē ir lietderīgi ievērot apceramo darbu hronoloģisko piederību, šajā nolūkā Pātera Sila literāro darbību iedalot šādos periodos:

- 1) priekšpadomju periods (1924-1940);
- 2) Lielā Tēvijas kara periods (1942-1945);
- 3) pēckara periods (1945-1953).

Šāds iedalījums grūtības rada tad, ja gribam strikti norobežot Tēvijas kara un pēckara periodus, kas tieši seko viens otram: viena perioda būtiskākās īpatnības pakāpeniski pāriet otrā (Lielā Tēvijas kara gados sacērtā dzejoļu publicēšana pēckara periodā un pēckara pe-

¹ Dilstošais mēness. - "Jaunatnes Daive", 1924, 6.aprīlī

riodā rakstītā dzeja par kara tēmu). Tādēļ par abu pēriodu robežšķirtni tiek pieņemts notikums P.Sila personiskajā dzīvē - demobilizācija no Padomju Armijas 1945. gada novembrī - kas atstāj ievērojamu ietekmi uz autora daiļradi.

P r i e k š p a d o m j u p e r i o d s .

Laikabiedri un dokumenti liecina, ka Pēteris Sils pirmos mēģinājumus literatūrā uzsācis skolas gados Smiltene 1.pamatskolā (1919-1924), tikko pāraniedzis desmito mūža gadu. Dzejnieka māte atceras redzējusi Pētera lietās grāmatīku, kas pierakstīta ar dzejotiem. Klases biedrs A.Kaugars atēsta, ka P.Sils kādu dzejoli uzrakstījis pamatskolas piektajā klasē. Pēdējā skolas gadā P.Sils gribējis organizēt literāra žurnāla "Plaukstošie pumpuri" izdošanu, sacaucis Smiltene pagastmājas bēniņos dibināšanas sapulci, tomēr iesērtais žurnāls palicis neizdots, un visi materiāli gājuši sudumā.

Dzejnieka arhīvā atrodas astoņas kopā sašūtas līniju lapas bez vākiem, un pirmās no tām lasāms nosaukums "SĀKUMS" un gadaskaitlis - 1924. Zem tā šifrētā veidā autoru pseidonīmi un iniciāļi. Tos atšifrējot, izdevās konstatēt, ka Saulgriezis (Pēteris Sils) žurnālā ievietojis sešus dzejotus, Blāzmonis (Arturs Kaugars) un Abulnieks (Pēteris Stegis) - pa pieciem katrs. Tie ir visvecākie zināmie P.Sila dzejotļi, kuri rāda, ka ar dzejotļu rakstīšanu viņš nodarbojies jau skolas gados Smiltēnē.

Visus minētos P.Sila dzejotus apvieno viena pamattēma - mūžīgās kustības un maipas motīvs. Parasti šo kustību dzejnieks izsaka ar kosmisku parādību un tēlu (saule, mēness, mākoņi) palīdzību, vienīgi dzejotī "Mīļa piemiņa" runāts par divu cilvēku savstarpējo attiecsmju izmaiņu laika ritējumā. Dzejnieka dzīves skatījums poētisks, dzejotļos dominē elģisku skumju ("Saulainie ceļi") un klusuma ("Vakars") noskaņas, taču reizēm tie arī jautra, drastiska humora caurausti ("Dilstošais mēness"). Dzejotļu apjoms neliels - divi, trīs

Ģetrindu panti. Isteiksmē skaidra, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu lietojums minimāls, izņemot dzejoli "Dilstošais mēness". Izmantoti tikai krītošie pantmēri: trohajs ("Saulainie caļi", "Mīla piemiņa") un daktils ("Dilstošais mēness", "Atpūtas brīdis"). Jau skolnieka gadu dzejoļos iezīmējas tieksme lietot jautājuma-atbildes formu ("Dilstošais mēness", "Mākoņu gaita"), kas nākamajos daiļrades posmos ieņem ievērojamu vietu. Atbilstoši mākslinieciskajai iecerei daudz speciālo valodas tēlainās izteiksmes līdzekļu izmantots dzejolī "Dilstošais mēness": salīdzinājums - mēnessipš kā vērsēnipš; metafora - mākoņu pakauss; epitets - apdilis mēness; personifikācija - mēness usrāpies uz mākoņa. P.Sila dzejoļos sastopami trūkumi - it bieži neikturēts ritms, reizēm lietoti apostrofi, mozīmes nezināšanas dēļ nepareizi lietots svešvārds (poēzija).

Novērtējot žurnālā "Sākums" ievietotos P.Sila dzejoļus, nēkas atzīt, ka autoram jau skolas gados bijusi izkopta tēlainā domāšana un skaidra izteiksmē. Tā ir pietiekami liela potence, lai, pieaugot dzīves pieredzei, dzejnieka daiļrade turpinātu attīstīties.

Priekšpadomju periodā ar P.Sila vārdu vēlreiz sastopamies 1926.gadā, kad Smiltanes pārdevēja māceklis nosūta divus jaunus dzejoļus Andrejam Upītim uz žurnālu "Domas". Divi gados ir pilnīgi izzudusi elēgiskā noskaņa, izteiksmē neskaidra, un vienīgi iepriekšējo dzejoļu trauksmēs motīvs saglabājies, stipri gan pieņemoties spēkā un straujūmā. Dzejnieks tiecas tiesāt nesaprātīgo cilvēku un "rāmos ūdeņus ar puvumsnaku", taču viņa sauciens izskan bez adresāta, ārpus laika un telpas. Ekstravagantē domas izteiksmē neizriet no dzejnieka personības būtības, tā veidota pēc sadomātas, abstrakti loģiskas shēmas. Dzejoli palikuši nepublicēti.

L i e l ā T ē v i j a s k a r a
g a d u d a i ļ r a d e

Autora atrašanās ārkārtējos apstākļos, varonīgā ikdiena un personiskie pārdzīvojumi rosina atrāisīt ilgus

gadus krāto garīgo enerģiju. Pēteris Sils atkal sāk rakstīt dzejoļus - kopā 1926.gada neviens nebija redzējis viņu to darām. P.Sila priekšpadomju dzejoļiem šodien vairs tikai literatūrvēsturiska nozīme, turpretī Lielā Tēvijas kara laikā, īpaši beigu posmā, sacerētajos darbos pakāpeniski veidojas jauna, nozīmīga kvalitāte, kas vismaz daļēji, labākajos dzejoļos ("Caur sidraba birzi", "Sarkanā zvaigzne", "Miers" u.c.) saglabājas arī visas daiļrades kopnovērtējumā.

No Lielā Tēvijas kara perioda saglabājušies trīsdesmit četri Pētera Sila dzejoļi. Pirmais ziņamais dzejoļis ("Cīņā ej!")¹ uzrakstīts 1942.gada 22.jūlijā. Laikrakstā "Palomju Strēlnieks" kara gados publicēti 15 dzejoļi, no tiem grāmatās dzejnieks pats vēlāk ievietojis četrus ("Caur sidraba birzi", "Sarkanā zvaigzne", "Cimdu pāris" un "Cīrulis"). Divpadsmit Lielajā Tēvijas kara laikā npublicēti dzejoļi vēlāk ievietoti grāmatās, bet vienpadsmit dzejoļi palikuši dzejnieka arhīvā.

1942.gadā sacerētā dzeja. 1942.gada 1.novembrī Gorohoveckā iznāk 1.atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka laikraksta "Padomju Strēlnieks" pirmais numurs. Tātad publicēts P.Sila dzejoļis "Iedaudzītais pauris". Kopā ar astoņiem citiem vasarā un rudenī uzrakstītajiem dzejoļiem veidojas atsevišķa tematiska grupa P.Sila Lielā Tēvijas kara gadu dzejā.

Minētie dzejoļi kaismīgi runā par padomju karavīru varonību cīņā pret vācu iebrucējiem. Nepazaudējot kopējo cīņas panorāmu un virzienu, dzejnieka uzmanība pievērsta atsevišķam karavīram, kura pārdzīvojumus P. Sils atklāj ar konkrētu detaļu palīdzību. Prasmi ar dabas tēliem izteikt iekšējos pārdzīvojumus autors iegūst vēlāk.

Dzejoļu mākslinieciskā meistarība nav augsta - tie visi, izņemot vienīgi dzejoļi "Kāds rīts", pārstāsta kādu sižetisku notikumu un tādējādi ir tuvāki prozai nekā

¹ Pētera Sila arhīvs.

dzejai. Bieži sastopami kļaji lozungi, tos noslēdz at-
tēlotā notikuma didaktisks vērtējums. Jāpiezīmē, ka no
šim didaktiskajām dzejoļu nobeiguma rindām vēlāk rodas
P.Sila mākslinieciskajam rakstam ļoti raksturīgā, la-
koniskā sentence.

Gandrīz visi dzejoļi rakstīti brīvajās vārsnās. Vē-
rojami pītma negladumi, apostrofējumi, valodas kļūdas.
Dzejoļi parasti konstruēti, ne izjusti. Izņēmums ir vie-
nīgi dzejolis "Kāds pīts", kas piesaista lasītāju ar
savdabīgu domu, emocionālu ieteiksmi. Uz šī pamata at-
tīstās un tālāk veidojas P.Sila dzejas tēlainība un iz-
teiksmes līdzekļu bagātība.

1943.gadā varam runāt par zināmu daiļrades apsiķu-
mu. Varbūt ir pat raksturīgi, ka pēc 1942.gada kon-
struētās, lozungainās dzejas nākamajā gadā viņš uzrak-
stījis tikai divus dzejoļus, un tie paši publicēti 1944.
gadā. 1943.gadā "Padomju Strēlnieka" bibliogrāfija uz-
rēda vienīgi 1.numurē publicēto dzejoļi "Trīs simti kur-
tu", taču tas uzrakstīts 1942.gadā.

1944.un 1945.gadā rakstītā dzeja. 1944.gadā uzrak-
stīti vai pirmoreiz publicēti pavisam 11 dzejoļi, 1945.
gadā līdz demobilizācijai - 14. Gandrīz puse no tiem
vēlāk iekļauti grāmatā "Dzīli ūdeņi" (1948).

Arī kara pēdējo gadu dzejoļos viens no spilgtāka-
jiem ir **D z i m t e n e s b r ī v ī b a s m o -**
t ī v s, kas tajā laikā asociējas ar konkrētu mērķi -
uzvaru pār vācu fašismu. Kara ainu tēlojumā un attiek-
smē pret tām P.Sils ir kļuvis daudzveidīgāks, būtiskāks,
dzīlāks. Cīņā par vienotu mērķi izaug **t a u t u**
d r a u d a i b a, ko P.Sils apliecina dzejolī "Zieme-
ļu dēls Vidzemes silā":

Kara biedri, tavi sili
Manu sniegu lauks -
Dzintā zeme, ko tu mīli
Jāatbrīvo, draugs.

Padomju patriotisms, kas spilgti ieteikts dzejolī
"Sarkanā zvaigzne", palīdz tuvināt uzvaru, iekveldināt

naidu pret nīsto ienaidnieku. Tas izskan svinīgajā daktila pantmērā usrakstītajā dzejolī "Lāsts":

Novīst lai zeme un nokalst lai koki tai kēškrusta semē,
Kurā no šūpuļiem izkāpa vilkači, sumpurņi, bēndes.

Izšūst lai ezeri, avoti, aiatak lai strauti,
Tuksnesī pārvēršas druva un pļava un lauks!

Zeme, tu cilvēkus baroji, audzēji lielus,

Paliec par sōgi un pārvērti pišļos

Tos, kas ir pasaules negods un cilvēces lielākais kauns.

Pievēršanās zemei kā ļaunuma tiesātājai nav nejauša - d a b a s m o t ī v s, dažādi sazardamies un savīdamies, drīz kļūst par galveno Pētera Sila dzejā. Tomēr šie dzejoli gandrīz nekad nav tīra dabas lirika, bet dabas gleznas ierosina aktīvai sabiedriskai darbībai. Piemēram, pirmie pieci panti dzejolī "Caur sidraba birai" sagatavo lasītāju domai, kas isteikta dzejole nobeigmā:

Roka glauda durkļa smaili,

Krūtīs naida kā rēta sūrst.

Sirds ir droša, nejūt baļu,

Kājas sniegā nepagurst -

Vēl Vidzemes kalnus kāps.

Cīņā par uzvaru vasaras tēls personificē vašību. Uzvaras rudenī padomju karavīram Ēbele pasniedz rožainus ēbolus ("Saruna ar ēbeli"). Arī šeit dzejnieks pretī dabas gleznas izmantot sabiedriski nozīmīgu problēmu risinēšanai. Protams, problēmas nav jāmeklē absolūti katrē dzejolī - vairākos no tiem dzejnieks apdzied dabas krāšņumu, piem., trioletā "Saulrietā" un dzejolī "Cīrulī". Reizēm dabas tēli izmantoti intīmajos dzejolos ("Laipe", "Atausis diena", "Apskaidrotais vaigs", "Pēdējā atere"). Gaišu noskaņu dzejolī "Mājup ejam"¹ vieš vēstnese zīle:

¹ "Padomju Strēlnieks", 1944, 24. jūlijā.

Priekā vēsti zīle nes:
MĒjup ejam, steidzam mēs,
Dzimtā zeme, latvju zeme
brīves saulē atmirzēs.

Pēteris Sila dzejas rindas sasauca ar Tautas dzejnieka
Jēņa Sudrabkalna vārsnām:

Laidies tēlu, selta zīle,
Dziedi skaņu ciņas dziesmu!¹

Visai nosmīgu vietu Pēteris Sila Tēvijas kara dzejā
ieņem **d i a l e k t i s k ā s a t t i s t ī b a s**
m o t ī v s. Tēvu piemiņai veltītajā dzejolī "Apskaid-
rotais vaigs" dzejnieks saka:

Mūšam dzīvība un nāve mainās -
uzsied puķe, nolūst kaltis koks.
Un es redzu -
kapiem pāri sniedzas varavīksnes loks,
dzīvība miris jaunās krāsu ainās.²

Dzejnieka atziņā attīstības nesējs ir darbs. Īsti
nosmīgu šis motīvs P.Sila daiļradē kļūst nākamajā pe-
riodā, kad uzrakstīti dzejoli, kuros viņš vērtē gan
savu paveikto darbu, gan nodzīvoto mūžu. Vēl kara ap-
stākļos atrodoties, dzejnieks jau tiecas ielūkoties un
saskatīt svarīgāko rītdienā. No šīs tiekmes izaug
nosmīgu motīvs P.Sila daiļradē - **d a r b a m o t ī v s**.
Šajā periodā dzejnieks darba tēlojumam parasti izlieto
lauku dzīves gleznas, kas viņam pazīstamas un tuvas
jau no bērnības. Šeit minami dzejoli "Kurzemes sē-
jējs", "Traktors", "Miera", soneti "Darba diena", "Jau-
nais nams" un citi.

Ievērojami izaugusi arī P.Sila dzejas meistarība.
Spilgta, taču harmoniska tēlainība rada lasītājā veba-
no noskaņu, skaidrā, vienkāršā ieteiksme palīdz pie-
kļūt autora domai. Brīvo dzeju gandrīz pilnīgi nokai-

¹ Sudrabkalns J. Latvju zīle Kremļa tornī. - "Karogs",
1942, Nr.1, 12.lpp.

² Sils P. Dzīļi udeņi. 1948, 61.lpp.

nījusi klasiskā četrinde vai dažādas tās variācijas. Dzejnieka uzrakstījis arī vienu trioletu un divus sonetus. Atskaņām vairs nav gadījuma raksturs, tiek izmantots dažāds atskaņu iekārtojuma veids - krusteniskās, blakus un aptverošās atskaņas. Lietoti trohaja, daktila un amfibrahija pantmēri. Dažāds arī vārsu garums - no divām trohaja līdz trim daktila dipodijām. Vairāku dzejoļu vārsu veido 2 trohaja dipodijas, kas atbilst klasisko latviešu tautasdziesmu garumam. Tādi ir dzejoļi "Gaur sidraba birai", "Mājup ejam", "Tēvzemei" un "Ziemeļu dēle Vidzemes silā". Tomēr dzejoļu tēlainība, sintaktiskās konstrukcijas un regulāri lietotās atskaņas neļauj uzskatīt tos par formāliem folkloras atdarinājumiem, bet gan par patstāvīgiem, Pēteris Sila īpatnajam stilam raksturīgiem darbiem.

P ē c k a r a p e r i o d s

Drīš pēc Lielā Tēvijas kara Pēteris Sila kļuva par vienu no labākajiem, kritiskā atsinīgi vērtētajiem latviešu padomju dzejniekiem. Kā cilvēks un dzejnieks viņš bija isaudzis varonības un grūtību pārpilnajos kara gados, isaudzis patstāvīgā, neatlaidīgā literārajā darbā. Kara dzeja bija iekļūta un līdz skaudrumam patiesa, tāpat kā visa to gadu latviešu padomju literatūra. Pirmo pēckera gadu latviešu dzeja nepacēlās pāri darbiem, kas bija sarakstīti Lielā Tēvijas kara laikā. Nieceļģe bija arī isadote grāmatu klāsts: 1947.gadā isnāca tikai divas latviešu rakstnieku dzeju grāmatas (bērnu grāmatas ieskaitot), 1949.gadā - piecas, 1952.gadā - trīs, bet 1953.gadā - piecas grāmatas. Šādos apstākļos turpinājās Pēteris Sila daiļrades attīstība.

Līdztekus objektīvām grūtībām minama arī kāds personiskas dabas faktors - P.Sils bija isnācis literatūrā kā autodidakts. Nekad viņš nebija mācījies nekādos kursos vai literārās studijās, pat nebija apgriezies literārajā sabiedrībā. Meistarību viņš bija apguvis vienīgi strādājot. Nekāda augstā nebija arī P. Sila vispārējā izglītība, tāpēc darbs literatūrā nebija tik

apjomīgs un raīts kā citiem viņa kolēģiem. Biežāku negatīvu iespaidu atstāja arī lielā sabiedrisko pienākumu slodze, gandrīz četrus gadus vadot Rakstnieku savienības Dzejas sekciju. Dzejnieks rakstīja: "Ja agronoms vai cits kāds speciālists nestrādātu vis savā arodā, bet veiktu, piemēram, nama pārvaldnieka pienākumus, tas radītu sabiedrībā izbrīnu un sašutumu. Domāju, ka arī rakstnieka vai dzejnieka atrašanās no viņa tiešā darba ir nosodāma parādība."¹

P.Sila pēckara devumu literatūrā atspoguļo krājums "Dzīli ūdeņi", ko dzejnieks iecerējis ap 1946.gadu. Minētā gada februārī Latvijas padomju Rakstnieku savienības valde ziņo LKP CK, ka P.Sila, E.Vilka, M.Kromas un C.Dineres darbi pelna izdošanu atsevišķās grāmatās. 1947. gada maijā grāmatas manuskripts apspriests RS Dzejas sekcijā.² Runātāji to vērtē atsinīgi, par atsevišķiem dzejļiem izsakot arī kritiskas piezīmes. Edgars Damburs, piemēram, aicina dzejolus "Laine" un "Apekaidrotais vaigs" papildināt, saistot tos ar laikmetīgām parādībām. Sēdē konstatēts, ka dzejoļu "idejiskā un poētiskā vērtība samērā augsta, kopīgā noskaņā moša un širsoša."³ No Latvijas Valsts izdevniecības redaktora V.Bērces ziņojuma valdes sēdē uzzinām, ka manuskripts kopā ar A.Baložu, J.Plauš, E.Dambura, C.Dineres un A.Čaka dzejolu grāmatām jūnijā vai jūlijā nozots izdevniecībai.

Dzejnieka arhīvā atrodas iesniegtā manuskripta otra eksemplārs, kas atspoguļo krājuma tapšanas procesu. Piemēram, grāmatā nav ievietoti seši dzejoli, to skaitā "Miers", no nodaļas "Jaunajai audzei", kas ietver bērnu dzejolus un fabulas, krājumā publicēts tikai viens dzejolis "Pionieriem", pārējie vēlāk iedoti bērnu grāmatās. Sākotnējā manuskriptā ir arī cits krājuma nosaukums - "Daivība".

¹ Sils P. Dažas pārdomas par mūsu dzeju, - "Karogs", 1951, Nr.7, 666.lpp.

² "Literatūra un Māksla", 1947, 30.maijā.

³ Turpat.

Nedaudz ielūkosimies krājuma nosaukuma tapšanā. Tā autors meklējis ilgi, jo tiecās virsrakstā izteikt savu attieksmi pret visu daļi. Dzejolis "Dzīli ūdeņi", kas sacerēts neilgi pirms krājuma nodošanas izdevniecībai, nedaudz vārdos sakoncentrē P.Sila atziņas:

Dzīve - šalcoša jūra.
Ūdeņi dzīlie ir vaļā.
Brīve, saule mūsu daļā
Nes mūs gaišas buras.¹

Republicētajā dzejolī "Elēģiskas tercīnas" P.Sils apcer sava mūša gājumu un veikumu citu cilvēku labā, un raksturīgi, ka vienam no šī dzejola variantiem izvēlēts virsraksts "Dzīlie ūdeņi ir klusi". Šī doma precīzi atbilst paša dzejnieka temperamentam. Izejūtas - tās izsaka iepriekš citētā dzejola rinda "Ūdeņi dzīlie ir vaļā". Iespējams, ka šis dialektiskais pretstats ir šifra atslēga dzejola krājuma nosaukumam.

Aplūkojot dzejolu krājuma saturu un kompozicionālo kārtojumu, nākas konstatēt, ka grāmata kopumā atspoguļo daudzveidīgo dzīves attīstību, kam dzejnieks arvien aktīvi sakojis līdzī un piedalījies pats. Dzejnieka personības būtība harmoniski atklājas mākslinieciski savdabīgā izteiksmē.

Grāmatas pirmā nodaļa veltīta kara tēmai. Šeit ievietoti deviņi dzejoli, seši no tiem sacerēti, atrodoties armijas rindās. Tajos daudz spilgtu, savdabīgu detaļu, ar kurām izteiktas liriskā varoņa izjūtas. Parasti tas ir kāds dabas priekšmets (ievu zieds, papardes lapa, krāsne liesma, astone u.c.).

Grāmatas nākamās nodaļas veltītas dzīves atjaunošanai un augšupejai, bet pēdējā atspoguļo mākslinieka - radītāja darbu, atklājot viņa domu ("Trejādas domas") un jūtu ("Sirdij") pasauli, iepazīstinot ar darba ierosmes avotiem - tuvliem cilvēkiem ("Laipe", "Apskaidrotais vaigs"), dabas priekšmetiem ("Rožu krūms", "Mežs"),

¹ Sils P. Dzīli ūdeņi. 1948, 5.lpp.

parādībām ("Meteos", "Sarma", "Paļu laiks") un izsakot savu attieksmi pret laikmetu, kurā dzīve ("Padomju Latvijai", "Jaunos griešos"). Savas pārdomas un izjūtas dzejnieks izteic tieši ("Trejādas domas", "Meteos", "Padomju Latvijai") vai ar dabas tēlu palīdzību ("Rožu krūms", "Mežs", "Sarma", "Paļu laiks").

Atbilstoši saturam izvēlēta dzejoļu forma - visai bieži dzejoļi ir īsi, pat četrriņdes, tie uzrakstīti koncentrētē izteiksmē. Daudzveidīgāka kopumā kļuvie arī publicēto dzejoļu mākslinieciskais veidojums. Gandrīz visi dzejoļi rakstīti klasiskajās panta formās, visbiežāk četrriņdes. Krājumā atrodam arī vairākas tercetas ("Atbildes", "Sentence", "Rožu krūms", "Trejādas domas", "Meteos"), divriņdes ("Ciema kalējs", "Strīds"), sonetas ("Darba diena", "Jaunos griešos"). Īpatnējā formā uzrakstīts dzejolis "Vecais arājs" - četrām četrriņdesm seko četras trīsrīndes, izveidojot it kā dubultsonetu (lietotas blakusatskaņas, bet trīsrīnšu trešā rinda atstāta neatskaņota). Intonāciju maiņu dzejnieks panāk, mainot pantmērus un īpaši - vārsnās garumu. Visbiežāk lietots trohajs (3, 4, 6 pēdas), arī daktils (3, 4, 6 pēdas), arī amfibrahijs. Dzejnieks visai bieži lietojis dažāda garuma vārsnā apvienojumu vienā pantā, ar ritmu pievēršot uzmanību svarīgākajām domām. P.Sils īpaši iemīlojis sarunas formu ar lasītāju vai literāru tēlu ("Atausis diena", "Audēja", "Sentence") un jautājuma - atbildes formu ("Atbildes", "Var"). Visi šie līdzekļi palīdz autram iespējami pilnīgāk atklāt lasītājam savu personību.

• P e r i o d i k ā p u b l i c ē t i e
P ē t e r a S i l a d z e j o ļ i

Pirmais un vienīgais P.Sila dzejoļu krājums "Dzili ūdepi" iznāca 1948.gadā, bet autora darbība literatūrā turpinājās vēl piecus gadus. Minētajā laikā dzejoļi pieaugušajiem lasītājiem atrodami vienīgi periodikā.

Zinot, cik prasīgs P.Sils bija pret katru uzrakstītu rindu, nākas konstatēt, ka no 1945.-1953.gadā sace-

rētajiem dzejoļiem katrs ceturtais (kopskaitā ap 50) atrodams vienīgi periodikā un grāmatās nav ievietots.

Ar vārdiem "periodikā publicētie dzejoļi" raksta autors saprot tos dzejoļus, kuri no 1945. līdz 1953. gadam publicēti laikrakstos un žurnālos un nevienā krājumā, tajā skaitā arī izlasē "Pavasara rītā" nav ietilpināti. Katrī četri no pieciem periodikā publicētajiem dzejoļiem rakstīti pieaugušajiem lasītājiem. Visvairāk dzejoļu publicēts žurnālos "Karogs" un "Bērniņa" un laikrakstos "Cīņa" un "Pionieris".

Dzejā visspilgtāk un daudzveidīgāk izskan Padomju Dzimtēnes slavīnājums. Domājot par sasniegumiem, kas gūti sociāliema celtniecībā, autors palaikam pievēršas aizvadītajiem gadiem, kad viņš kopā ar citiem aizstāvēja savu Dzimteni pret vācu iebrucējiem.

Dziļi iagustajos dzejoļos ("Latvju gvardi", "Svina lode", "Ložmetējs un flauta") atklājas jaunas nianšes Lielā Tēvijas kara cīņu atspoguļojumā dzejnieka daiļradē.

Atšķirībā no krājumos ievietotajiem dzejoļiem šajos darbos P.Sils Padomju Dzimteni slavina plašāk un vērienīgāk. Prieku un lepnumu par Dzimteni pauš dzejoļi "Sveiciens Maskavai"¹, "Mūsu spēks"², "Gadu mijā"³ un citi. Vairākos dzejoļos ("Lielā ausma"⁴, "Oktobrim slava"⁵) autors runā par padomju varas nodibināšanos un sociāliema uzvaras pasaulvēsturisko nozīmi. Ar dziļu mīlestību dzejnieks runā par savu zemi, prieku par tās panākumiem saaužot ar stāstījumu par to, ko viņš pats darījis Dzimteses straujākam uzplaukumam:

1 "Karogs", 1947, Nr.9, 868.lpp.

2 "Cīņa", 1953, 25.jūlijā.

3 "Cīņa", 1953, 1.janvārī.

4 "Karogs", 1947, Nr.11, 1124.lpp.

5 "Karogs", 1946, Nr.11/12, 1012.lpp.

Es tevi mīlētu,
ja te viens vienīgs bērsināš šalktu,
Es tevi mīlētu,
ja nebūtu pat tā.
Un ja man vajadzētu,
Pag tevi dzīvību
es atdot spētu.¹

Dziļš prieks par daives atjaunotni un jauncelmi iz-
teikte gan tieši, gan krāšņās dabas gleznās.

Mūša pēdējos gados P.Sila daiļradē raksturīga au-
tora pievēršanās m i e r a c ī ņ a s t e m a t i -
k a i, kam dzejnieks veltījis vairākus dzejoļus: "Miers
uzvarēs karu"², "Saruna par okeānu"³, "Zvērests"⁴ un
citus. Diemžēl visus miera cīņai veltītos dzejoļus
P.Sils rakstījis saspriegtā, savam stilam svešā into-
nācijā, un paliekošas mākslinieciskās vērtības tiem
nav.

Publikācijas periodikā raksturīgas ar to, ka au-
tors parasti vairās tieši runāt par saviem pārdzīvoju-
miem, visbiežāk tos atklājot ar izmantotās tēlainības
palīdzību. Tomēr vairākos dzejoļos, rādot pavasara
atnākšanu, Pēteris Sils runā pirmajā personā, piemē-
ram, dzejoli "Pavasara naktī"⁵. Prieku par pavasara
atmodu, kas krūtīs isleļ jaunu spēku, autors izsaka
arī dzejoļos "Atmoda"⁶ un "Ceļmalas ķirši"⁷. Tomēr ti-
ras dabas liriskas periodikā publicētajos darbos nav
daudz.

Turpinot Lielā Tēvijas kara periodā ar dzejoli
"Laiks" aizsāko sava m ū ē a u n d a r b a a p -
c ē r e s u o t ī v u, P.Sils uzrakstījis vairākus

¹ "Karogs", 1950, Nr.7, 597.lpp.

² "Literatūra un Māksla", 1950, 16.jūlijā.

³ "Literatūra un Māksla", 1948, 25.janvārī.

⁴ "Brīvā Venta", 1951, 18.septembrī.

⁵ "Karogs", 1948, Nr.4, 356.lpp.

⁶ "Karogs", 1948, Nr.2, 181.lpp.

⁷ "Karogs", 1952, Nr.7, 711.lpp.

emocionālus dzejoļus. Viens no tiem ir "Dzērvēm aiz-
ejot", kurā autors attēlo rudens iestāšanos dabā, kas
asi kontrastē ar vēl padarāmā darba daudzumu cilvēka mū-
žā. Dzejoli "Bērna acis" turpretī jaunība un brieduma
gadi pretnostatīti un izskan viegla resignācija:

Cik dzidras ir bērna acis! -
Es tajās kā brīnumā skatos,
Jo bērniņa mana sen projām
Un sarma viz manos matos.¹

Labākie periodikā publicētie dzejoli, tāpat kā vi-
sa P.Sila daiļrade, raksturīgi ar skaidru, tēlainu do-
mu, lakoniķu izteiksmi. Dzejoļu intonācija liriska,
mierīga, izņemot dzejoļus, kas cildina Padomju Dzimtē-
ni un rakstīti ar lielu pacēlumu.

N e p u b l i c ē t ē d a e j a

P.Sila rokrakstos atrodas ap 20 pilnīgi nobeigtu,
nepublicētu dzejoļu, lielāks skaits darbu palicis uz-
metumu līmenī. No visiem dzejoliem tikai daži rakstī-
ti bērniem. Vairākos dzejoļos dzejnieks apcer dzīvi,
raugoties ar bijušā karavīra acīm. Izrietis vislielā-
kās grūtības, cīnītājs ar gaišu skatu raugās rītdienā:

Kur gēmi spēku, kam tik liela vara?
- No dzimtās zemea lielais spēks ir smelts,
No Daugavas - tas mani stipru dara.
("Daugavpils")

Jaunās, plaukstošās dzīves apliecinājums izskan
tieši un nepārprotami. Taču to sagaidīt nebija lemts
visiem. Kritušā karavīra piemiņai P.Sila sacerējis
dzejoli ar pagaidu virsrakstu "Uzvaras dēls". Iesā stās-
tījumā, tā beigas apraujot, autoram izevies spilgti
atklāt ne tikai kara gadu varoņību, bet arī tragiku.
Gluži citā, viegli ironiskā noskaņā rakstīts dzejolis
"Sārtvaidze un invalīds", kura četrpindēs autors vēsta

¹ "Padomju Sigulda", 1957, 1.jūnijā.

par meiteni, kas daļvi izjūt kā slogu, un kara invalīdu, kam krūtīs raisās daļvesprieķis, ja tas var paveikt kādu darbu cita cilvēka labā. Pēterim Silam raksturīgā aforistiskā izteiksmē sastopama arī citos dzejolos.

Ar karavīra sūro oļņu dienu asīm P.Sils raugās daļves atjaunošnē, viņš priecājas par katru rūpnīcu, par katru semē iesētu graudu. Dzejolī "Dzimtā zeme" P.Silam lieliski izdevies sakausēt vienotā mākslas darbē savus pārdzīvojumus ar sabiedriski nosīmīgu parādību atspoguļojumu. Turpinot pārdomas par cilvēka mūša gājumu un pienākumiem pret sabiedrību, 1947.gadā sacerēts dzejolis "Blāģiakās tercīnas".

Reiz jau diezgan būšu druva aris, sējis,
Diezgan darbē svīdis, raudājis un smējis,
Tikai daļve vienmēr tālāk, tālāk trauks.

Arī vēl pēo manis kalvēs dimdēs laktas,
Mirdzēs saule, avīļos svaigāņu saktas,
Zaļos druva, sīdēs linu lauks.

Varbūt kaut kur plīvos manis kurta liesma,
Varbūt dzīdrās ārēs skanēs kāda līksma dziesma,
Ko man izdevies būs kādreiz usrakstīt.

Un, ja apņiks baltā smīlšu kalnē duss,
Es tad zaļošu kā kapu zāle klusa,
Gribēdams vēl daļvē labu padarīt.

Šim dzejolim P.Sils saglabājis vairākus melnrakstus, kas rāda, ka autors dzejoli - testamentu vienmēr no jauna pārstrādājis, meklējot dvēseles izjūtu izteikšanai visatbilstošāko tēlainību un formu. Dzejoļa pēdējā variāntā P.Sils izmanto lauku daļves tēlainību, kas viņam vienmēr bijusi pati tuvākā. Vairākkārt mainījies arī dzejoļa virsraksti: "Dzījie ūdeņi ir klusi", "Kad manis nebūs vairs", "Lielās alkas". Viens otru papildinot, tie visi iesaka kādu daļu no P.Sila dzejnieka dvēseles.

P.Sila mūšs noslēdzēs pēkšņi nepilnu 45 gadu vecumā, 1953.gada 7.augustē. Tagad, kad apritējuši divdes-

mit gadi no dzejnieka nāves, būtu sakopjami un izdodami vienkopus nozīmīgākie, labākie viņa darbi, tādējādi dodot iespēju jaunai lasītāju paaudzei iepazīt un pārliecināties par dzejnieka savdabīgo, īpatnējo personību.

"MELNS CIMMERMAŅA PIANĪNO" SKAN

Grūti būs atrast vēl kādu no mūsu vidējās paaudzes rakstniekiem, kurš pieredzējis un piedzīvojis tik daudz kā Miervaldis Bīrse - rakstnieks, kurš divus gadus pavadījis Valmieras cietumā, vienu gadu Salaspilī un vienu Buhvaldē, rakstnieks, kas stāvējis uz nāves sliekšņa.

M. Bīrse rakstījis gan drāmas un komēdijas, gan raizlugas, kinoscenārijus un televīzijas lugas, taču, šķiet, ka M. Bīrzes lugu panākumus nosaka ne šī tematiskā un žanriskā dažādība un nianšu bagātība, bet galvenokārt tieši M. Bīrzes kā cilvēka, kā rakstnieka ārkārtīgi augstā pilsoniskā aktivitāte un dziļais cilvēcīgums. Rakstīšanu viņš izjutis kā pienākumu savu nomocīto un krietušo biedru priekšā. Sevišķi spēcīgi un īpatnēji kara balss un atbalss skan M. Bīrzes dramaturģijā, tā iesimšot viņa daiļrades īpatnības: asi politisks, sabiedriski aktuāls saturs un meistariņa atsevišķu detaļu izliecējumā.

Apbrīnojama ir arī rakstnieka humora dzirkstelīte, kas padarījusi M. Bīrsi par vienu no mūsu rečzanēkajiem humoristiem un satīrikiem. To jūtam arī rakstnieka nepietnajās lugās, kur bieži vien zem viegla humora virslāpa slēpjas asa kritiska doma un dziļš iekšējais nemiens, dramatisms, pat tragisms.

Aplūkojot M. Bīrzes dramaturģiju kopumā, redzam, ka tās nozīmīgākā un palielošākā daļa ir tieši kara dienām veltītās lugas - "Pie Melnā medņa", stāsta "Visiem rezes dārzā ziedi..." dramatisks joms, drāma "Tā nebija pēdējā diena" un luga "Melnā Cimmermaņa pianīno".

Problēmātikas ziņā "Melnā Cimmermaņa pianīno" saucas ar lugu "Pie Melnā medņa". Arī te konflikta - cilvēks un apstākļi - ietvaros risināta doma par to, kur kara laikā var novest "mierīgā iedzīvotāja" filozofija-neiejaukšanās politika, drēbēšana par savu dzīvību, savtīgums un egoisms.

Kā te norāda skatuves iekārtojums, lugas darbība

morisimās solidā, ērtā un, spriežot pēc pianīno un citām mēbelēm, labi pērtikušas ģimenes mājā. Vienīgi autora piezīme remarkā par salkano dabas ainavu, kas kārējas pie sienas, un par istabas vispārējo raksturu, - ka "priekšmeti te saradušies pa ilgiem gadiem, solidi, bet bez savstarpējas saakapas"¹ - atklāj mums šīs mājas īpašnieku mietpilsonisko gaumi.

Vispār, jāatāinš, ka rakstnieka remarka pirmā cēliena sākumā labi ievada lugas darbībā, aktivizē lasītājus, sniedot visai būtisku priekšstatu par darbības apstākļiem, kā arī norādot, ka notiks virkne ģimenes sarunu. Tieši šī pēdējā norāde izceļ ļoti svarīgu mūdienu dzīves un literatūras iesīmi - personiskā un sabiedriskā organisko kopsakarū, nesaraujanību un mijiedarbību, usaver šī "ģimeniskā" lielo sabiedrisko nozīmi un dod nojausmu par kaut ko pilsoniski svarīgu, kas tiks lugā risināts.

Arī remarkas, kas iepazīstina ar šīs mājas īpašniekiem - Vili un Milliju Gobēm, jau ļoti būtiski raksturo šos tēlus, sevišķi Milliju ("Laipns smaids, kurš liecina, ka viņa mīcā ar sevi un pasauli. Mēda turēties it kā "otrā plānā", aiz citiem" /204.lpp./), tādēļ varbūt vietām var pat pārnest autoram, ka viņš lasītājam pārāk daudz pasaka priekšā, taču, iasekojot tālāk šo mazliet vecmodīgo, mietpilsonisko, bet visādā citādā sīpā kārtīgo un šķietami nevainojamo cilvēku gaitēm, lasītājam netiek liegts jaunatklājēja prieks, un tas arī ir galvenais.

Viļa Gobas kara atmiņu stāstam atāķetinoties, atklājas šīs "mietpilsonības filosofijas" noziedaīgās pusēs - sirdsapziņas un patiesības bailes apslēpēšana sevi, pat spēja izdzēst cilvēka dzīvību. Iurādēs, ka solidā Gobu māja glabā drūmu nosīpumu: kara laikā te it kā cilvēcības vārdā, lai glābtu Gobu ģimenes dzīvības,

¹ Birse M. Islase. 2.sēj. R., 1971, 203.lpp. Turpaāk citātiem no šī avota lappuse norādīta pēc citāta.

nogalināts vācu emigrants Nordens. Epizodi pa epizodei dramatiskā konflikta risinājumā iegaismojas šī senā tragiskā notikuma ārkārtīgi nepievilcīgās detaļas, atklājas atbaidoša atsevišķu Gobu un viņu radnieku - Sūnu ģimenes locekļu vienaldzība, pašapmierinātība un savtīgums. Vilis Goba, viņa sieva Millija un Mārtiņš Sūna visos apstākļos ir "peldējuši pa straumi", pie tam ar aizvērtām acīm, lai nebūtu jāredz patiesība. Šo vecāku izvēlēto ērto dzīves taku tālāk min Gobu jaunā paaudze - Romāns un Anita, kuri domā: "Kas pirms mums noticis pasaulē, tas uz mums neattiecas" (221.lpp.). Straumei pretim stājas nogalinātā pianista meita Hilda Nordena, Karīna, Gatis un Daina Sūnas un lugas beigās it kā arī Anita.

Lugā iezīmējas daudzas problēmas - par vecās un jaunās paaudzes attiecībām, par cilvēka personisko atbildību un atbildību par citiem cilvēkiem, parādās arī dažādas attieksmes pret dzīvi, dažādas "dzīves filozofijas", taču centrālā ir cilvēka godīguma problēma.

Tā ir tā pati Emmas Mednes (luga "Pie Melnā medņa") dzīves uztvere un Pērkaru saimnieku (luga "Tā nebija pēdējā diena") "godīgās" dzīves principi, kas raksturīgi arī lugas "Melnā Cimmermaņa pianīno" tēliem - neiejaukšanās politika, pielāgošanās apstākļiem, cenšanās par katru cenu nosargāt savas mājas, savas ģimenes godu un mantu. Visas šīs šķietami nevainīgās "mierīgā iedzīvotāja" īpašības lugas varoņu vai, pareizāk būtu teikt, - nevaroņu - Viļa Gobas, viņa sievas Millijas, dēla Romāna un Mārtiņa Sūnas raksturos saasinātas līdz atbaidošai nepievilcībai.

Spilgtu, pārliecinošu mietpilsoņa tēlu autors radījis Viļa Gobas personā, uzsverdams, cik šādi cilvēki ir bīstami sabiedrībai. Tas ir cilvēks, kas dzīvē prot ērti iekārtoties, kas viennēr prot atrast savai rīcībai piedienīgu izskaidrojumu, nekautrējoties izmantot pat melus un demagogiju. Galvenais ir manta un viņa ģimenes gods, viss pārējais - patiesība, pat cilvēka dzīvība, nav svarīgs. Vilis saka: "Man dzīve cieši iemācī-

jusi gan vienu - ka patiesība ir vajadzīga tikai tad, ja tā ir derīga" (254.lpp.).

Pēc šī derīguma un personiskā izdevīguma principa Vilis Goba ir nodzīvojis visu mūžu, tas viņu vada arī tagad - gan izvēloties meitai vīru, gan nepiekrītot, gan arī vēlāk - sev izdevīgā brīdī piekrītot pārdot klavieres brālēnam, gan atsakoties, gan pēc visām nepatīkšām piekrītot strādāt jaunajā cehā 25 kilometru attālumā no mājām. Redzam šī cilvēka hameleonisko būtību, viņa savtīgās rūpes par savas ģimenes mieru.

Par M. Birzes meistarību liecina tas, ka viņš šo tēlu nav veidojis traforeti un vienpusīgi - tas ir sarežģīts raksturs, kas rādīts daudzveidīgās attieksmēs un situācijās. Epizode, kurā Vilis atceras savu nepiepildīto sapni par izglītību, var pat aizkustināt un izraisīt līdzjutību. Bez tam Vilis Gobam piemīt kārtības mīlestība, ģimenes tēva gādīgums un rūpība, viņš arī izjusti deklarē, ka dzīvē ir kaut kas vairāk nekā tikai naudas vērtības.

Tādēļ jo spēcīgāku kontrastu vēlāk rada Viļa stāsts par vācu bēgļa Nordena nogalināšanu un viņa mantu piesavināšanos. Ar kādu nožēlojamu izveicību šis godīgais ģimenes tēvs melo, cenšas atbrīvoties no atbildības, uzvelt vainu citiem! Savu līdzdalību nosiegunā viņš grib dzēst ar "laika faktora" - noilguma, kas it kā izdzēsot visus sodus, iedarbību, ar toreizējās situācijas un apstākļu neizpratni.

Satriecoši savā vienaldzībā un aprobežotībā skan arī Millijas vārdi, kas trāpīgi raksturo šo cilvēku principu - nezināt to, ko nav izdevīgi zināt: "Kā lai zināt? Es nemax neesmu gribējusi zināt. Kādēļ man jāzina?" (231.lpp.) un turpat tālāk: "Kad Viļa māte stāstīja, ka cilvēki aizvesti ar auto un sea brezenta un ka šāvēji sēdējuši uz brezenta virsū, tūlīņ gāju no istabas ārā. Un tā, paldies dievam, nezināju neko" (248.lpp.). Šo nezināšanas, nedzirdēšanas un neiejaukšanās politiku viņa praktizē arī šodien - pret dēlu un viņa ģimenes

dzīvi. Millijas ideāls ir - pielāgoties jebkuriem apstākļiem, ar visiem sadzīvot - "lai tikai būtu miera", un tad jau "būs labi". Šis pēdējais teiciens, kas tik bieži atkārtojas Millijas runā pat visnepiemērotākajās situācijās, trāpīgi raksturo viņas būtības samierinošo un ielīdzinošo pamattendenci un zemo prasību sliekšni - gan attiecībā pašai pret sevi, gan pret visu apkārtējo sabiedrību. Tomēr, šķiet, ka M. Birzēm šī rakstura veidojumā nav izdevies izvairīties no didaktikas (autors pārlietu cenšas uzsvērt, ka tā nevajag dzīvot) un ilustratīvisma, piemēram, epizodē, kur Millija lūds Villi iemācīt radio, kas stāsta par napaļma iedarbību.

Millijai radniecīgu dzīves uztveri pauž arī Viļa brēlēns Mērtiņš, nozieguma līdzsīnētājs, kas arī mēģina iztēlot sevi par nevainīgu un saka: "Neredzēju, jo arī es negribēju redzēt" (262.lpp.). Viņš gan kritizē citu, īpaši Viļa rīcību, taču pret sevi viņam prasības nav augstākas kā Millijai.

Gobu ģimenes principu aizvējā izaudzis un tos pie-savinājis arī viņu dēls Romāns, kura raksturā autors sakopojis sināmas jaunatnes daļas īpašības - egoismu, cinismu, pašapmierinātību, inertumu un trulu vienaldai-bu pret citu cilvēku ciešanām. Viņam galvenais dzīvē ir spēks, un šo spēku fizisko spēku Romāns lieto ikreiz, līdzko viņam kāds stājas ceļā.

Par 55du dzīves uztveri asi ironizē Romāna sieva Karīna: "Citam gods prasa nosist, citam gods prasa sist..." (254.lpp.). Viņas raksturs lugā ir viens no spilgtāk izveidotajiem un neapšaubāmi pats simpātiskā-kais - galvenokārt ar savu godīgu un veselīgu daives uztveri. Šī vitālā meitene, uz kuru pilnā mērā var at-tiecināt teicienu - "veselā miesā mūjo vesels gars", pauž autora humānos uzskatus. Tiesa, brīžiem Karīnas izturēšanās un gaume var likties pavulgārs, taču viņas atklātība un principialitāte patikami izceļas pretstatā Viļa, Millijas un Mērtiņa atrunām un centieniem attēlot kara notikumus sev izdevīgā gaismā. Lugā kā gaišu pa-

viesības staru visaur jūtam viņas aktīvo nostāju un protestu negodīgam un Gobu ģimenes nītpilsonībai. Jānozīmē tikai tas, ka autors nav izmantojis visas dramaturģiskās iespējas, ko snieda šo divu raksturu - Romāna un Karīnas - attiecības, jo šeit, tāpat kā Unas un Vies-tura attiecībās lugā "Tā nebija pēdējā diena", iesimējas interesants ģimenes konflikts. Analogiski Unas un Vies-tura attiecību risinājumam arī Romāna un Karīnas kon-flikts tiek atrisināts ar kompromisu, kā tas arī laikus biežāk notiek dzīvē. Taču iegūtu gan galvenā konflikta risinājums, gan tēlu individuālais raksturojums, ja šis konflikts tiktu ievērst.

Lugā nav izmantotas visas potences arī jaunā iz-veklētāja Gata rakstura veidojumā. Lai arī viņš lugā nostājas gan kā oficiāls (pēc iepriekšējā amata), gan kā neoficiāls (pēc pārliecības) taisnības aizstāvis un mē-gina rast skaidrību gan Nordena lietā, gan savās attie-cībās ar mīļoto meiteni Anitu. Kā patīkamu pretstatu varētu atzīmēt visai epizodisko Hildas Nordenas rakstu-ru, kuru autoram izdevies iesimēt kaut nedaudziem, bet spilgtiem vilcieniem, piemēram, ar viņam piemēroto la-konismu M. Birse prātis raksturot viņu Hildas dzīves ce-ļu, liekot viņai ieteikt tikai vienu teikumu: "Es arī esmu studējusi - dzīvi, ne sešpadsmit gadu vecuma, kad skrēju pa Vidzemes šoseju un varbūt jūs - šāvāt man pa-kaļ" (246. lpp.).

Daudz pārliecinošāku varētu vēlēties arī Anitas rakstura atklāsmi. Lugas sākumā viņa studentes pārskumā tikai ironiāš par pārsījiem, notikumu gaitā šī ironi-ja it kā pāraug protestā pret visu ģimenes nītpilsonī-bas filozofiju. Pretāji tēva gribai viņa paliek kopā ar Gati, kurš negrib Gobu ģimenes interesēs iibeigt Nordena lietu. Taču lugas beigās arī viņas raksturā ispaužas visu izlīdzinošā un piedodošā tendence un ne-konsekvenēs: Anita pasīve Gatin, ka no tēva negrib šķirties, un arī negodīgi iegūto gredzenu viņa vienkār-ši atstāj uz galda, lai viņas vietā izņem citi, lai

izšķir vecāki, kas ar to darīms. Viņa dosies lejup pa Gauju, lai uz laiku pabūtu projām no mājām - būtībā viņa, tāpat kā tēvs, meklē palīdzību noilgumā, laika faktorā, un negribas ticēt, ka viņas attieksme pret dzīvi tagad ir citāda kā lugas otrajā ošlienā, kad Anita gaitim saka: "Un mēs svētdien brauksim pa Gauju. Gaujā ir tikai straume. Tur nevajag domāt, kā airēt, lai straume nes, tikai nes uz priekšu. Tādēļ man patīk Gauja - kur aiznes, tur labi..." (250.lpp.).

Visām M.Birzes drēmām īpatnējs tas, ka darbojas galvenokārt jau "gatavi" raksturi, kuru raksturu paletē izsīnējas tikai atsevišķas jaunas nišas, bagātinās toni un pustoni, taču krāsas paliek tās pašas. Nevar minēt nevienu M.Birzes raksturu, kurā lugas gaitā būtu vērojamas radikālas maiņas.

Lai gan daudzi raksturi šai lugā varēja būt istrādāti dziļāk, tomēr nevar neatsīt atsevišķu tēlu spilgtumu un patiesumu. M.Birzes veiksmi raksturu veidošanā nosaka tas, ka tiem ir īsts dzīves segums, ka tajos pārlicinoši apvienojas tipiskās un individuālās iezīmes.

Jāatsīnē arī veiksmīgs raksturu un konflikta saļiedējums. Galveno varoņu raksturu atklāsme labi attīsta konfliktu - katra jaunatklāta vai padziļināta īpašība, katrs jauns pagrieziens raksturu savstarpējās attiecībās pakāpeniski virza uz priekšu konfliktu. Mērķtiecīgi konflikta risinājumā iekļaujas arī zināmā mērā nosacītais Nordena tēls. Taču lugā ir vietas, pat asprātīgi istrādātas, piemēram, epizode ar sunuku vai kartupeļu mizošanu, kas ne konflikta attīstībai, ne tēlu raksturojumam nekā nedod, un tām nav arī uzdevuma palīdzēt "izlādēties" pārlietu sasprīgtajam dramatiskajam lēdijam. Tomēr autoram par attaisnojumu varētu teikt, ka šādās "ģimenes sarunās" humors ir īsti vietā, un tas arī atdzīvina lugas patumšo audumu.

Mūsu dramaturģijā ir ieskanējies "Melnā Cimmermaņa pianīno", ieskanējies skarbi, bridinoši un aktīvisē-

Silvijs Radzobe

RAKSTURI UN KONFLIKTI JAUNĀKĀJĀ LATVIEŠU
PADOMJU DRAMATURGIJĀ

R a k s t u r a u n k o n f l i k t a
b u t ī b a

Dramaturģiju mēdz dēvēt par konfliktu mākslu, Dramaturģijā dzīves materiāls tiek parādīts darbībā un skatāmībā. Lai rastos dramatiska darbība, izvirsās nepieciešamība pēc konflikta. Kas tad ir konflikts lugā?

"Dramatiskais konflikts mākslas darbā ir dzīves reālo pretrunu specifiskas, mākslinieciskas izpausmes forma. Šīs formas tāpat kā pašas pretrunas var būt ļoti daudzveidīgas".¹ Mākslinieka radošie nodomi vispirms izpaužas konfliktu izvēlē un, otrkārt, atklāsmē. Konflikta atrašana un atklāšana mākslas darbā ir visavariģākais jautājums, kas liecina par radošās personības dzīves pasīšanas dziļumu un laikmeta ispratni.

Lai gan konflikts dramatiskā sacerējumā ir arī darbības virsītājs spēks, tomēr to nedrīkst identificēt tikai ar personāžu darbības un pretdarbības summu. Konflikts izpaužas ideju cīņā, ko mēs skatām lugas tēlos.

Dramatiskais konflikts darbībā var izpausties dažādi: gan kā ārējs antagonistisks, gan kā ārējs neantagonistisks, gan kā iekšējs, taču konflikts, un kā pamatojas luga, vēl visu neizšķir. Svarīga ir dramaturģa noteikts viedoklis pret to. Tēlojuma objektīvajai jēgai organiski jāsakrīt ar to, kāds ir autora subjektīvais vērtējums. Autora pozīcijai jāiskristalizējas konflikta risinājuma gaitā. Piemēram, A. Upiša

¹ Шапов В. Конфликт и характер в кино. М., 1967, с. 86.

pirmspadomju laika komēdijās konfliktu darbībā veido nesaskaņas pašu negatīvo varoņu starpā, bet idejiskais konflikts meklējams starp autora pozitīvo ideālu un tēlotajām, negatīvajām parādībām.

Lai kļūtu par dramatisku faktoru, pretrunām ir jāattiecas uz katru konkrētu personību, jāietver tās domas, jūtu, tiekamju sfēra, citiem vārdiem sakot, tās nepieciešams apzināties kā personiskas, protams, nešķirot no sabiedriskā. Konflikta veido lugas dramatismu, un "dramatiskā kategorija patiesībā rodas kā specifiska īstenības pretrunu estētiska apzināšanās forma un pirmā kārtā kā forma sabiedrisko pretrumu īspaušanās caur cilvēku attiecībām, viņu individuālajiem likteņiem."¹

Tātad konflikta mākslas darbā var īspauzties un īspaužas vienīgi raksturs. Tikai spēcīgi, mākslinieciski pārliecinoši raksturi spēj visā pilnībā atsegt iecerēto konfliktu, un otrādi - sīks un nenosīmīgs konflikts padara bezpersoniskus un bēlus arī raksturus. "Raksturs un konflikts. Šīs divas kategorijas mākslas darbos sastāda organisku vienību, to savstarpējie sakari un savstarpējā nosacītība ir tik nesatricināma, ka konflikta pētišana ārpus sakariem ar dramatisko raksturu noved pie viespūšības un saalīsa shematiskuma."²

Vērojams, ka dramaturģijas attīstības gaitā, mainoties reālajai daīvei, mainās arī konflikta raksturs. Tā, piemēram, latviešu dramaturģijā līdz piecdesmito gadu vidus centrā atrodas sociāli konflikti starp naidīgām šķirām, kas cīnās savā starpā, bet piecdesmito gadu vidū parādās padziļināta interese par morāles problēmām. Tas pamats sociāli ekonomiskajos spētākļos -

¹ Каригин А. Драма как эстетическая проблема. М., 1971, с. 3
2 Шабров В. Конфликт и характер в кино. Л., 1967, с. 77

antagonistiakās šķiras mūsu zemē izzudušas. Pēdējos gados galvenais konflikts dramaturģijā: personības un sabiedrības savstarpējās attiecības. Komunisma celtniecības gaitā mūsu zemē ir sasniegts stāvoklis, kad visas rūpes varam veltīt personības harmoniskai attīstībai. Ja agrāk arī dramaturģijā pirmajā vietā bieži vien bija darba rezultāti, tad tagad dramaturģus interesē arī darba motīvi.

Motīvai pārmaņa arī problēmas kompleksā "cilvēks un apstākļi". Līdz piecdesmito gadu vidus beskonfliktu teorijas iespaidā bieži uzskatīja, ka apstākļi tikpat kā nevar ietekmēt padomju cilvēku, visu nosaka gribas faktors. Pēdējā laikā mūsu dramaturģi risina konfliktus, dialektiski skatoties uz dzīvi - cilvēks var daudz, bet ne visu, nozīmīga ietekme situācijā var būt arī apstākļiem.

MUSDIENU CILVĒKS UN VIŅA ATTIECĪBAS AR SAVU LAIKU

Positīvo kvalitāšu apliecinājums mūsu laikabiedros
Guntāra Priedes dramaturģijā.

Jaunākās latviešu padomju dramaturģijas uzmanības centrā ir musdienu cilvēks un viņa attiecības ar savu laiku. Dramaturģa A. A r b u s o v s saka: "Komunisms kļūst aizvien redzamāks, aizvien tuvāks. Divdesmitā gadsimata otrās pusēs dramaturģa uzdevums ir vispirms meklēt, atrast un apliecināt tās brīnišķīgās jaunās līnijas, kurās iezīmējas tuvā nākotne.

Otra uzdevums, iespējams, ne mazāk svarīgs, ir asi un neiecietīgi norādīt uz verdzisko, egoistisko, tumšo un āko, kas palicis mantojumā no pagātnes un paslēpies cilvēku dvēseles sturģīs, bet viņi reizēm nemaz to

neapsinās. Šo abu usdevumu savienojumā es redzu pamatu, būtību un dvēseli mūsdienu drāmā!¹

Ari latviešu padomju dramaturgi risina problēmu, kādam jābūt komunisma laikmeta cilvēkam, viņa iekšējai pasaulei, attiecībai pret darbu un sabiedrību.

Rakstnieks savu ideālu var apliecināt vai nu cīnīties par pozitīvo, vai noliedzot negatīvo dzīvā. Ja aplūkojam mūsu dramaturģijas tēlu galeriju aspektā, kādas ir indivīda attiecības ar savu laiku un sabiedrību, visi raksturi polarizējas it kā divās grupās, ko varētu raksturot P.P u t n i š a luga "Kā dalīt selta dievieti?" varoņa Kristapa Kronas vārdiem: "Visus cilvēkus es sadalu tādos, kas dod spēku, un tādos, kas nedod spēku", vai arī kā saka H. G u l b i e savā lugā "Viens ugunīga kļava": "Kas tu gribi būt - upe vai smiltis? Upe dod - smiltis pret tikai ņemt." Tas ir dalījums cilvēkos, kas bagātina sabiedrību, un cilvēkos, kas pret tikai ņemt.

Taču vistiešāk un pilnīgāk estētiskais ideāls izpaužas pozitīvajā varoņī - vispusīgi attīstītā harmoniskā personībā. Mūsu dramaturgi tiecas aizvien dziļāk ielūkoties tajos procesos, kas nosāka jaunu kvalitāšu rašanos jaunās nākotnes sabiedrības cēlējā. Šādā aspektā mūsu lugās skatīta arī indivīda un sabiedrības attiecību problēma, kurā šķirami divi saistīti jautājumi: kā indivīds veidojas sabiedrības ietekmē un kā tas ar savu personību bagātina sabiedrību.

Sabiedrības audzināšana ar pozitīvu piemēru ir būtiska sociālistiskā reālisma mākslas iesīme. Pozitīvajos tēlos mēs veldzina te saikne ar dzīvi, skaidrā nākotnes perspektīva un bagāts iekšējais saturs.

¹ Проблема личности и общества в современной литературе и искусстве. М., 1967, с.250.

Gunāra Priedes dramaturģiju mēdz dēvēt par dzīvi apliecināšu mākslu. Lai arī Gunāra Priede savās lugās asi vēršas pret dzīves negācijām, tomēr no viņa lugām spēcīgi skan ticība labajam cilvēkā un tā uzvarai.

Autora estētiskais ideāls izpaužas pozitīvajā varonī. Tā ir optimistiaka, līdz sakašm pozitīvu jūtu piesātināta māksla, un šī optimistiskā izjūta, sirsniņa pavada rakstnieku arī tad, kad viņš tēlo tādus cilvēkus, kam nepieder viņa simpātijas. G.Priede organiski izjut, kas ir liela, bagāta, īsta cilvēka dzīve. Viena no viņa varoņu raksturīgākajām īpašībām ir pastiprinātā atbildības izjūta. Šī problēma tiek skatīta divos dialektiski saistītos aspektos: pirakārt, personības atbildība par savu sātību dzīvē, un otrkārt, organiska iekšēja nepieciešamība - atbildība par otru cilvēku, atbildība par to, kas notiek visapkārt mūsu sabiedrībā.

No pirmā aspekta interesants šķiet Jānis Bruzītis, topošais jaunais žurnālists, Gunāra Priedes lugā "Tava labā slava". Viņš dzīvi izjut kā atbildīgu mīeļu. Jānim dote pirmais lielākais uzdevums - Intervēt slaveno mūziķi Arminu Turku. Taču Turks, bēdams nogurīe un neņemdams nopietni jauno žurnālistu, atsakās no sarunas un Intervijas vietā piedāvā naudu. Redzams, kā, smagi apvainots, pārvēršas šķietami biklais zēns. Nevienam, pat tādai slavenībai kā Arminam Turkam viņš neļaus sevi apvainot, sabradāt kājām savu cilvēka ciešu, godīgo attieksmi pret darbu.

Ir lietas, ko nevar un nedrīkst piedot. Ciņa par ideālu neizsakan kā deklarācija, jo tas csurstrāvo cilvēka raksturu, nōsaka viņa domu un jūtu dziļumu un plašumu.

Šī pati problēma - cilvēka atbildība par savu sātību un konfliktī, kas šādā sakarā izraisās ar apkārtējo sabiedrību, risināti arī Gunāra Priedes lugā

"T r i s p a d s m i t ā".

Cēzars, kas ir muziķis autodidakts, guvis kopā ar savu orķestri pirmos panākumus, atskapojot savas dziesmas. To rašanos izraisījuši notikumi no Cēzara un viņa biedru personiskās dzīves, apkārtnes pretrunas, Dziesmas ir vienkāršas, tajās gan nav nogludinātas ieteikmes, taču tās saista ar sirsnību un patiesām jūtām. Taču muzikas kritiķe Anīta Sondore uzsākusi asu cīņu pret Cēzara dziesmām. Ne jau ais pārliecības, ka tās ir sliktas, nē, vienkārši ar aukstu sirdi, ais vienaldības, ais inerce vēršas pret to, kas atšķiras no jau vispāratzītā ar savu sveigumu un neparastību. Taču Cēzars nesamierinās ar Sondores ieteikumiem palabot dziesmas, "šo pieliekot un to atņemot," viņš nevar pieļaut kompromisu, atļaut iskropļot savus darbus. Cēzars prasa respektēt viņa radošo personību, jo dziļi jut savu mākslinieciskā entību. Lai gan cīņā par savu patiesību viņš izturas pat robusti un neapvaldīti, Cēzarā valdzina pārliecības spēks, kaizma cīņā par savu ideālu, birstoģa talanta skaistums, jaunrades prieks. Autora pozitīvais ideāls, kas izskan kā spēoģis lugas zemteksts, pateikts Bellas vārdos:

"Mākela rodas tur, kur sit sirds un riņķo asinis, tā ir mana vissvētākā pārliecība. Tur, kur kaut ko ļoti, ļoti mīl un atbalsta, bet kaut ko citu atkal ārkārtīgi neiereds. Tur rodas mākela. Tur, kur ir dzīvība. Un tāpēc, lai mākslas darbs tev ko dotu, tev arī pašam jābut dzīvam."

Kā jau teicu, Gunāra Priedes varoņiem raksturīga pastiprināta atbildība ne tikai par savu dzīvi, bet arī par otru cilvēku, par apkārtājo sabiedrību.

Vienā no Gunāra Priedes jaunākajām lugām "Otilija un viņas bērnu bērni" seviģģi simpātiski liekas divi raksturi: savā mūģa novakarē iegāģusai, saprotoģā un dziļi jutoģā Otilija un tikko savu dzīves ceģu sākusai

meitene Helga. Viņas abās iezīmējas tās jaunās, nākotnes cilvēkiem raksturīgās kvalitātes, kuras iespējami ātrāk mēs gribētu ieraudzīt visos mūsu sabiedrības locekļos. Šie divi tēli iemieso Gunāra Priedes pozitīvā ideāla galvenās iezīmes.

Otilija, uzzinājusi, ka viņas mazdēls Bepo bijis apcietināts par huligānismu, nesāk viss žausmināties par nekam nederīgo mērdienu jaunatni, bet uzskata par savu iekšējo pienākumu iejaukties situācijā, neklausēt, bet ar savu rīcību censties mazdēlu vest atpakaļ godīgā dzīvē.

Te izpaužas viena no Gunāra Priedes pozitīvo varoņu raksturīgākajām iezīmēm: aktīva iejaukšanās, personiska atbildība par visu. Tā ir dziļi izprasta, izjusta atbildības izjūta. Otilija uzņemas atbildību arī par Bepo draugiem, kas tāpat nokliduši no istā dzīves ceļa. Viņa tic labajam cilvēkā, lai arī tas konkrētajā situācijā būtu dzīves krustcelēs apmaldījies. Te izpaužas spilgti viena no raksturīgākajām padomju humānisma iezīmēm. Otilija saka:

"Birdi par invalidu namu pataisīt nevarēg, tas tiesa, bet dzīvam cilvēkam nelaimē ar roku atnest arī nevar."

Kā redzam, Gunārs Priede šo jautājumu nevienkāršo: cilvēkam ir jātic, jāpalīdz, ja tas nomaldījies no dzīves ceļa, taču humānismam jābūt gudram, redzīgam.

Gunāra Priedes lugās raksturīga iezīme ir organiska saikne starp veco un jauno paaudzi. Priedes vecie ļaudis, lai arī iegājuši mūža norietā, tomēr saglabā interesi par visu jauno, iekšēju aktivitāti un spēju aprast jauno paaudzi.

Skaidra un gaiša savā dzīves izjutā ir Helga (lugā "Otilija un viņas bērnu bērni"). Helga mīl Bepo. Bet kāzu priekšvakarā meitene uzzina, ka Bepo precēties grib tikai tādēļ, ka tā iecerējusi vecmāmiņu.

Bepo ciniski saka: "Neprecamies jau katoļu baznīcā uz mūžu." Bet Helgas jūtas ir patiesas, un viņa uzskatītu par nodevību ar tām jokoties. Helga atsaķās. Viņa ir veidota kā mūsdienu Kristīne; skaidri apzinādamās, kāds samaitāts cilvēks ir Bepo, viņa milas vārdā bijusi ar mieru veltīt visu sevi, lai palīdzētu Bepo kļūt atkal par cilvēku. Taču mīlestība ir svēta vārds, un Helga, lai saglabātu savu mīlestību, atsaķās no Bepo. Viņa nepadodas piedāvājumam palikt kopā ar Žoržiku, kas viņu mīl, un kopdzīve ar šo sola klusu un mierīgu laimi. Helga iemieso autora skaidro ētisko ideālu. Helga prātis saglabāt savas jūtas, ūari palikdama viena.

Garīgi bagātajiem Gunāra Priedes varoņiem iekšēja nepieciešamība ir alkas pēc skaistuma.

Lugā "Otilija un viņas bērnu bērni" tas izskan Vitjkas un Helgas sarunā, kur Helgas priekā par rudenīgajiem laukiem redsam, kāds skaistuma un harmonijas avots cilvēkiem var būt daba.

Citu aspektu skaistā izpratnē pauž Bepo brālēns Dainis - skaists un cienījams ir cilvēka darbs. Viņš saka: "Rodas cienība pret lietām un nevis kā pret īpašumu, nē, man nav svarīgi, kam krēsls pieder, bet kā pret cilvēka prāta, sirds un roku piepūles uzskatāmu izpausmi, kas jāņem vērā arī tad, ja es tur saskatu kādus trūkumus vai nāku ar saviem kādiem priekšlikumiem."

M i e t p i l s o n i b a s a t m a s k o -
j u m s P a u l a P u t n i ņ a d r a m a -
t u r g i j ā

Mūsdienu dzīvē mūsu sabiedrībā blakus labajam, gaišajam pastāv arī parādības, pret ko asi jācinās, lai tās izzustu un netraucētu mūs ceļā uz komunismu. Viens no svarīgākajiem problēmu kompleksiem ne

tikai jaunākajā latviešu dramaturģijā, bet vispār jaunākajā latviešu literatūrā saistās ar mietpilsonības filozofijas atmakošanu, oīņu pret to. Spēcīgi un mākslinieciski pārlicinoši mietpilsonības kritika izskan I.Ziedoņa, O.Vācieša dzejā, A.Bela jaunākajā romānā "Paris", Gunāra Priedes lugā "Pa valzivju ceļu", kā arī dramaturģa P.Putniņa daiļradē - lugās "Lauzīsim galvas dotajā virzienā", "Paši puta, paši dega" un "Muļķis un pletētāji".

Tik asa šīs problēmas izvirzīšana liecina par to, ka komunisma cēlāju sabiedrībai nepieņemama un naidīga ir šī parādība, ka mūsu sabiedrības pozitīvais ideāls spēcīgi izpaužas, arī noliedzot sev organiski nepieņemamo.

Mūsu dramaturģi ir izveidojuši vairākus mietpilsoņu, šīs egocentrisma filozofijas paudēju, tipus. Kā viens no visinteresantākajiem ir cilvēks, kas, būdams ārēji pievilcīgs, veikli maskējas un nodara ļaunumu cilvēkiem, ar ko tam iznāk saskarties. Šādu tēlu veidojis P.Putniņš lugā "Lauzīsim galvas dotajā virzienā." Pretstatā tam iezīmējas uzbrukošie mietpilsoņi, kas savus patiesos uzskatus izsaka skaidri un agresīvi cīnās pret citādi domājošiem. Te jāmin P.Putniņa lugās "Paši puta, paši dega" un "Muļķis un pletētāji" tēlotie raksturi.

Lugā "Lauzīsim galvas dotajā virzienā" mūsu uzmanību saista Vilis Kārklis, saukts par Pašu. Firmajā brīdī viņš šķiet sabiedrības dvēsele, uzmanīgs, pieklājīgs, no darbības un aktivitātes pāri kusājošs. Un, ja vēl paklausās, kā viņš runā: nepārtraukti tiek minēti vārdi - kolosāli, origināli, unikāli, brīnišķīgi, vienreizēji, neatkārtojami. Mūsu priekšā intelektuāls cilvēks, kas analizē un vērtē dzīves procesus, prot filozofiski skatīties uz dzīvi. Viņš saka: "Vecais sabruk, rodas jaunais. Tie ir pamatu pamati. Dialektika. Tas ir process".

Rainis saka - liels tas, kas nes lielu pienākumu". Taču, lai arī cik simpātisks un intelektuāli bagāts neliktos Pats, cilvēku tomēr esam pieraduši vairāk vērtēt pēc darbiem, nevis vārdiem (lai gan, kā pierādās lugā, ne vienmēr.)

Kā tad Paša runas būtībā sakrīt ar darbiem? Īstenībā viņam nav nekādu saistību ar sabiedrību, viņš nekā nestrādā, lai gan nepārtraukti runā par tēmas izvēles mokām. Apbrīnojama bezatbildība arī attiecībā ar ģimeni. Lai gan viņam ir sieva un bērns, taču visu savu laiku "domājošais intelektuālis" pavada draugu kompānijā, braukādams apkārt ar savu automašīnu un nododamies "romantiski originālām" izdarībām. Šis pseidoromantiskais skatījums uz dzīvi piesaista Pašam jauniešus, kuri vēl patstāvīgi nespēj spriest par dzīvi un kuru uzmanību saista smalki jutošs un gudri domājošs intelektuālis.

Pats prot uzturēt labas attiecības ar cilvēkiem; tas ir pozitīvi vērtējams fakts, taču Pašam tas atļauj saņemt pavisam nevainīgi gan uzmanību, gan naudu. Pašam ne pret ko nav aizspriedumu, un tas arī ļauj viņam dzīvot šādā pēsmēja pozīcijā; pārējie jūtas neērti, ja jāatgādina viņam par parādu, jo tie taču sīkumi un aizspriedumi. Taču šādu tipu ir grūti atmaskot, jo viņš vienmēr ir ūrēji pieklājīgs un, tikko jut uzbrukumu savai esībai, gatavs pirmais savu vainu atzīt vārdos, tādējādi izsitot ieročus saviem pretiniekiem no rokām.

Pats ir komēdijisks tēls, jo viņš iezīmējas pret runa starp būtību un parādību, t.i., viņš tēlo oriģinālu radošo darbinieku, bet patiesībā ir veikli maskējies slaists. Pats atklāts sadzīvē, jo viņa būtība, prasme neatklāt savu īsto satvaru vislabāk var atklāties tieši sadzīves atmosfērā. Lugā iezīmējas opozīcija pret Pašu, taču viņš netiek pilnīgi atmaskots. P. Putniņa lugās, kas attēlo dzīves negatīvās parādības,

beigās parasti nekā it kā nav mainījies. Šādiem no-
beigumiem ir konceptuāls raksturs - lugas beigās
tiek izvirzīts konkrēts uzdevums sabiedrībai.

Savā plašajā tautas lugā "Paši pūta, paši dega"
P.Putniņš atmasko agresīvos, uzbrukošos mietpilsoņus.
Lugai piemīt satiriskas komēdijas raksturs, un tās
pamatkonflikts dziļi sakņojas sociālajos spētākļos.
Mūsu dzīves straujās attīstības gaitā var rasties
tāda pārejas situācija, kad, strauji augot iedzīvotāju
materiālajam līmenim, garīgās vajadzības var uz laiku
atpalikt.

Lugā nav viena virzītāja notikuma, vienas vieno-
tājas sižetiskas darbības. Mūsu acu priekšā spilgti
attēlotas virknējas kāda kolhoza dzīves ainas - gan
bēres, gan kāzas, gan ainas veikalā. Autora uzmanības
centrā ir bijusi tieši šī ikdienība un tās izpausmes
formas. Lugā būtībā nekā nenotiek, un tam jau ir
konceptuāls raksturs - šādā mietpilsonības, sīkmani-
bas vidē nekā liels arī nevar notikt, tur tikai paši
puš un paši deg. Lugas lielākā veiksmē ir reljefi
dzīvi veidotie tēli. Lugas tēlus nosacīti varētu dalīt
divās grupās: uzbrukošajos mietpilsoņos, kuri ar savu
dzīvīti ir apmierināti un piepildījumu atrod sīkās
ikdienas tīdās un apklašošanā un kurus spēj satraci-
nāt ikviens, kas domā un grib dzīvot savādāk. Te pie-
der gan kolhoza priekšsēdētājs, frāžu kalējs Dorondo,
gan pārdevēju pāris krūte un Fredis, gan Nonnija ar
savu Franci, gan Guste, Leļa. Šie tēli ir ļoti spilgti,
satiriski saasināti.

Otra grupa - pozitīvie varoņi: Valdis, mežzinis,
Julijs ir kā tēli bālāki un nespēj pienācīgi stāties
pretī uzbrukošajiem mietpilsoņiem. Līdz ar to gribēts
pateikt, cik lielu spēku vajag, lai varētu dot pie-
nācīgu pretsparu un uzvarēt šos egocentriķus.

P.Putniņa luga "Mulķis un pietētāji" veidota kā
izteikti asa satiriska komēdija, pat kā tragikomēdija.

Lugas darbība risinās izdomātā vidē - pletētavā, un, kā jau rāda pats lugas nosaukums, galvenais konflikts izveidojas starp pletētājiem, tas ir, cilvēkiem, kuriem trūkst plašāka skata uz pasauli, kuri gatavi pielūgoties un pakļauties pilnīgi visam, lai tikai nesaudētu savu personisko mieru un ērtības, un starp "mulži", kā šie mietpilsēni apzinās Picelinski, kurš ir naivs, nesavtīgs un pat ļaunajā meklē labu.

Picelinskis kā tēls ir sasniegums P. Putniņa daiļradē: lai gan nenoliedzami budams pozitīvs ideju nesējs, tomēr arī viņš ir veidots ar komēdijai raksturīgiem isteiksmes līdzekļiem. Tas palīdz izvērtīties no parasti komēdijās vērojamā trūkuma, ka pozitīvais varonis ir veidots ar drāmas līdzekļiem un līdz ar to nonāk disonansē ar komēdijas vispārējo skaņējumu. Picelinskis tiek nostādīts tragikomiskās situācijās, un viņa līnija apraujas ar tragisku piesitienu. Ja pirmā cēlienā mēs smejamies par pletētājiem, tad redzot, ka viņu izdarības un rīcība spēj nogalināt cilvēku - mulži - Picelinski, kļūstam nopietni un apzinīgi saskatām visu ļaunumu, ko spēj nodarīt šādi šķietami nekaitīgi cilvēki.

P. Putniņa komēdijās autora partejiskā, kaujinieciskā attieksme pret dzīves negatīvajām parādībām izsakās gan netieši - satīrisko tēlu pašraksturojuma asumā, gan tieši ar pozitīvo raksturu starpniecību, un to ievērojams sasniegums ir Picelinska tēls.

K o n f l i k t ē j o ņ u s p ē k u
p l a c d a r m a - v i e n a c i l v ē k a
d v ē s e l e

Par jaunākās dramaturģijas padziļinātu dzīves izpēti liecina tādu tēlu rašanās, kur vienā cilvēkā vienlaikus atrodas gan pozitīvais, gan negatīvais, kur par konfliktējošu spēku placdarma ir kļuvusi viena

cilvēska dvāseļa.

Šeit jārunā par P. Putniņa lugu "Kā dalīt zelta dievisti?" Lugas galvenais varonis Kristaps Krone, pēc profesijas dizainers, mil savu darbu, ir aizrāvies ar to, viņam baudu un apmierinājumu sagādā pats darba process. Kristaps, ja viņu "apšēdusi" kāda jauna ideja, spēj nostrādāt visu nedēļu bez atpūtas. Kā saka viņa saimniece Annamari: "Viņš mīna tikai darba trakumu." Attieksmē pret darbu Kristaps ir radošs; spēj sabiedrību bagātināt gan ar sava darba konkrētajiem rezultātiem, gan arī ar savu aizrautību pozitīvi ietekmē citus, piemēram, savu priekšnieku Pāvilu, kas, būdams visai neizlēmīgs pēc dabas un pasīvs, aizraujas ar Kristapa jauno ideju. Kā pretstats kristapam iezīmējas viņa draugs Jānis, kam darbs galvenokārt kalpo tikai par līdzekli, lai nodrošinātu sev ērtu personisko dzīvi.

Taču ētiskajā plāksnē iezīmējas Kristapa būtības otra puse. Kristaps Krone domā, ka modernajam cilvēkam galvenais ir personības brīvība. Viņš saka: "Dieva taču nav! Cilvēka sācis tieši pats sev. Brīvība, inč, ko es vērtēju visaugstāk!"

Bet kā tad varonis saprot šo brīvību? Tā ir brīvība, kas iedzimtajā dzīvē atļauj uzturēt paviršas attiecības ar cilvēkiem, pasemojot tos ar savu brīvības izpratni, ņemt no cilvēkiem daudz, neizvirzot nekādus pienākumus sev, ne arī prasības citiem. Viss ir ļoti viegli un vienkārši. Kristapa devīze: "Nevajag nekā sareģīt, mūsu straujajā laikmetā nav laika jutināties, mīnāties, nodoties morāliskām apcerēm."

Lilias - mēs sastopamies ar morāliski degradējušos tipu. Kādi pretstati vienā raksturā. Un tad Kristapa dzīvē ienāk Luīze. Izrādās, ka Luīzei ir adekvāta personības brīvības izpratne kā Kristapam Kronem. Autors dramatiski asi veido situāciju, nostādot

preti tieši šādas raksturus, Kristapa daivē ianākusi istā, lielā, vienīgā mīlestība. Un iarādās, ka viņš vēl ir spējīgs us istām jutām, us mīlestību bez kompromisa. Tēstad viņa būtības daļumos ir atradušās šādas pozitīvas potences.

"Jaunās ipašības, kas varoni rodas leikšējā konflikta rezultātā, nav pavīsam jaunās, kam nebūtu sakņu pašā raksturā. Lids zināmajam laikam tās klusējušas, lids attiecīgā dramatiskā situācijā neprasija to parādīšanos. Un tad atklājas, ka tieši šīs ipašības nosaka rakstura patieso būtību, tā galveno saturu."¹

Taču par Luīzi to nevar teikt. Viņa turpina dzīvot pēc principa: "nekas taču neko nenosimē." Kristapa atdzimšana notikusi pārāk vēlu, lai viņš varētu gūt laimi. Cik smagi varoni piemeklē pašā agrākē personības brīvības izpratnei! Varoni iet bojā, tas varētu būt arī tikai nosacītības elements, taču galvenais ir autora augstais ētiskais ideāls, kas prasa lielas, skaidras, patiesas jūtas, bez nodevības, bez kompromisiem. Un atbilstoši rakstura loģiskajai attīstībai laims šādē situācijā vairs nav iespējams.

Tēted latviešu dramaturgi, kā mēs redzējam, savu pozitīvo ideālu issaka, gan apliecinot jaunās kvalitātes, kas radušās komunisma celtniecības procesā mūsu laikabiedros, gan noliedzot mūsu nepieņemamo mietpilsoņu morāli un filozofiju, gan isjutīgi pētot apstākļus, kas no mūsu dzīves galvenās magistrāles atļauj nomaldīties potenciāli pozitīviem cilvēkiem.

¹ В.Шабров. Конфликт и характер в кино, Л., 1967, стр. 77.

PAGĀTNES TEMĀTIKAS ATSPoguĻojums

Konflikti un raksturi, kas saistās ar Lielā Tēvijas karu

Otrs konfliktu un raksturu loks latviešu padomju jaunākajā dramaturģijā saistās ar pagātnes tēlojumu. Šis lugas varētu nosacīti sadalīt divās grupās:

1) lugas, kur konflikta centrā noteikts vēsturisks varonis (L.Purvs "Laupītāju laupītāji", S.Viese un J.Bebriša "Zvaigzne iet un deg, un..."),

2) skatuves darbs, kur konflikta centrā nav noteikta vēsturiska personība. Te lielākoties pieder lugas ar Lielā Tēvijas kara tēlojumu. (M.Birne "Pie Melnā medņa", "Melnā Gimmermaņa pianīno", A.Grigulis "Savu loci nedzird", Fr.Sokpelnis "... atceries egles").

Latviešu dramaturģijā Lielā Tēvijas kara laikā nerodas nosimīgi darbi, kas spilgti atainotu tā laika notikumus. Tas spēcīgāk izdevies mūsu prozaiķiem, kas pašā kara laikā, rakstot par frontes ikdienu, mākslinieciski pārliecinoši risina tādus jautājumus, kas ir īsta varonība, kur slēpjas padomju cilvēka morālā spēka avoti. Te varētu minēt V.Lāča, J.Vanaga, A.Griģuļa, A.Sakses stāstus. Mūsu dramaturģi Lielā Tēvijas kara atainojumā pievērsušies pavīsam nesenā pagātnē. Šim faktam ir divas puses: laika distance, kas pagājusī kopš kara, ļauj it kā dziļāk apzināt visus tā laika notikumus, procesus, taču, no otras puses, ejot laikā, ir sudis lielā mērā notikumu emocionālais krāsojums.

Lielā Tēvijas kara tēlojumā iesimās divas būtiski svarīgas problēmas, konfliktu loki: piramārt, padziļināta skatījuma uz Lielā Tēvijas kara frontinieku dzīvi un, otrkārt, mierīgā iedzīvotāja problēma kara laikā.

Risinot tieši šo otru problēmu, mūsu dramaturgi un arī prozaiķi guvuši vislielākos panākumus.

A.Griguļa lugā "Savu lodi nedzird" redzam parastu frontes ikdienu. Autors risina jautājumu par to, kas tad ir īsta varonība: vai spēja vienā mirklī veikt ko drosmīgu, vai spēja ilgstoši veikt atbildīgu uzdevumu.

Lugā redzam padomju karavīru Sumbra, Ingalova, Tēdžus iekšējo gatavību mirt, ja tas vajadzīgs Drintenes brīvībai. Un šajā cīņu atmosfērā norisinās pulkveža Stumbra personiskā dzīves drāma. Viņa sieva Janīna, arī frontiniece, iemil vecāko leitnantu Ingalovu. Tā ir jaunākās dramaturģijas īpatnība - pievēršanās frontinieku intimās dzīves tēlojumam. Autori ar to it kā pasvitro, ka arī kara laikā cilvēki alkā laimes, mīlēja, cieta. L.Dzene raksta par lugu: "...pat visgrūtākajā kaujas situācijā sirdis izjuta cilvēciskas personiskās sāpes, un tās pārvarēt nemaz nebija viegli. Tādu lugu var uzrakstīt tikai šodien, kad cilvēki vēl un vēlreiz kavējas bargā laika atmiņās un atceras arī tēdas sāpes, par kurām toreiz neklājās runāt, jo pārāk smagi uz pleciem gulās visas tautas likteņnasta."¹

Tomēr mīlestības attēlojums vietām īsti nesakļaujas ar skarbo cīņu atmosfēru, un triju cilvēku mīlestības attiecības tiek atrisinātas vienkāršoti. Tomēr simpātisks ir pulkveža Sumbra tēls, kas radīts kā stiprais cilvēks, taču arī viņam ir nespēka un paguruma brīži, kas mums viņu dara cilvēciski tuvu.

Ieceres ziņā interesanta ir Fr.Rokpeļņa luga "... atceries egles." Partizāņi skarbajās kara takās iet ar nākotnes domu: sirdī. Par partizāņu komandiera Ilģa dzīves vadmotīvu kļūst vārdi, ko viņam Maskavā pēc instruktāžas teicis kāds atbildīgs partijas darbinieks: "Jūs, biedri Ilģi, kad fašisti būs sakauti,

¹ Dzene L. Kārlis Sebris, H., 1967, 125.lpp.

iecelsim par Jelgavas galvu." Ilgis gatavojas šim nākotnes uzdevumam - pēc kara pārvērst Jelgavu par skaistāko pilsētu pasaulē. No šī sapņa rodas lugas musdienīgā poētiskā ideja. Bet partizāņu komandierim neizdodas savu sapni piepildīt, viņš kriet. Viņa nāve lugai piešķir mobilizējošu raksturu, tā liek domāt katram, vai visi esam pietiekoši vīrišķīgi un paš-
aizliedzīgi cīņā par kritušā partizāņa nodomu realizēšanu. Lugas māksliniecisko vērtību mazina tas, ka autors liek varonim par savu nākotnes sapni runāt pārāk klaji, uzbāšīgi un deklarativi, vairāk mēs redzam to kā vārdisku pārliecību, nevis tādu, kas izriet no varoņa dziļākās būtības.

Nozīmīgu un dziļu risinājumu gūst jaunākajā dramaturģijā tā dēvētā mierīgā iedzīvotāja problēma kara laikā. Te kā nozīmīgākie sasniegumi būtu jāmin M. Birzes lugas "Pie Melnā Meža", "Melnā Cimmermaņa pianīno".

Te pirmajā vietā izvirzās jautājums par personības un apstākļu savstarpējo mijiedarbi. Sakarā ar bezkonfliktu teoriju arī 'atviešu dramaturģijā līdz piecdesmito gadu vidum valda uzskats, ka cilvēks³ var visu, sociālie apstākļi netiek ņemti vērā. Tā, piemēram, radās lugas par kolhozu tematiku, kurās visu izšķira prasmīgs vai nepasmīgs kolhoza priekšsēdētājs, nevis sociāli ekonomiskie apstākļi. Šis uzskatu maldīgums ir ticis pārvarēts, un aizvien tālākā pēģātne aiziet ideālistiskā rakstura koncepcija mākslā, kas izvirza pirmajā planā gribas faktoru. Absolūtizē varoņu personiskās īpašības, kad netiek ņemta vērā materiālās dzīves objektīvo faktoru ietekme uz cilvēku raksturu un izturēšanos. Musdienu estētikas doma tiek virzīta uz rakstura un konflikta pēģitšanu to sociālajā, ekonomiskajā un psiholoģiskajā savstarpējā saistībā. Skatot šajā aspektā mūsu dramaturģiju, noteikti jāpievēršas minētajai M. Birzes lugai, kur cilvēka rīcības motīvu analīze izaug no dziļas vēsturisko apstākļu apzināšanās.

Vilis Goba un viņa tēvs vācu okupācijas laikā paslēpuši savu kaimiņu komunistu Nordenu, kurš ir pianists. Tas darīts, gribot palīdzēt cilvēkam un apzinoties, kādas briesmas visai ģimenei par to var draudēt. Taču, slēpjoties tumšajā āķunīti, Nordens sajucis prātā un naktīs nācis laukā, un spēlējis klavieres. Tas pievērē uzmanību Gobu mājmā, jo visi zina, ka šajās mājās nav cilvēku, kas prastu spēlēt klavieres. Nāves draudi par Nordenā slēpšanu paceļas ne tikai pār Vili Gobu un tā tēvu, bet pār visu ģimeni. Radusies situācija, no kuras humānu izeju neatrast. Vai nu jāiet bojā Nordenam, un paliks dzīva Gobu ģimene, vai arī ies bojā visi šie cilvēki. Un tad "ārtīgā Gobu pieņem liktenīgo lēmumu un sper drausmīgu soli - mirst Nordens. No šī fakta izaug barga apundzība pret fašismu, pret drausmīgo kara laiku, ko lugā raksturo viena no personām - Marta Sona - ar vārdiem: "Nonāvēta cilvēcības dēļ... kāds bijis laiks..." No raksturu apstākļu sakarības dziļas izpratnes arī izaug šis lugas aktuālais politiskais zemteksts.

P a g ā t n e s t e m a t i k a s r i s i n ā j u a s d o k u m e n t ā l a j ā s d r ā m ā s

Sešdesmitajos gados sabiedrībā pastiprinās interese par vēsturi, konkrētiem pagātnes faktiem, dokumentu.

Mūsdienu jaunākā dokumentālā drāma pieņem, ka notikumu norise lasītājam jau ir zināma iepriekš. Dramaturgu intereses faktu atlasē galvenokārt pievēršas raksturam, tā rīcības motīvu analīzei. Rakstniekus pirmām kārtām interesē fakta sociāli politiskā, filozofiskā un emocionālā jēga.

L.Purs savā dokumentālajā drāmā "Laupītāju laupītāji" pievērsies unikālam faktam mūsu tautas kultūras dzīvē - pirmajai teātra izrādei latviešu valodā lēlā,

gadā. Kā zināms, latviešu teātra oficiālais dzimšanas gads ir 1868, bet izrādās - jau piecdesmit gadus pirms tam notikusi pirmā teātra izrāde latviešu valodā. Tikai 1965. gadā Nopelniem bagātajam kultūras darbiniekam A. Apīnim ar lielām grūtībām izdodas noskaidrot pirmā latviešu teātra izrādes laiku, vietu un tās dalībniekus. Fr. Šillera "Laupītājus" tulkojis latviski septiņpadsmit gadu vecais Dikļu muižas sulainis Jānis Peitēns, izrāde notikusi 1818. gadā muižas šūnā, un iestudējumā piedalījušies Dikļu muižas dzimtāudis.

Dienmēsl autoram nav iedevies pārvarēt lielo laika barjeru un radīt cilvēkus, kas ir sava laika bērni, lai arī ar skatu tālu tiecas nākotnē. Pietrūkst tēlu veidojumā tiegi vēsturiskās konkrētības. Jūtama disonanse starp nopietno, analītisko attieksmi pret vēstures raktu, dokumentu un tā informatīvi ilustratīvo māksliniecisko risinājumu. Vēstures patiesības un fakti nav pārrādīti mākslas tēlos, mākslas valodā.

Lugā spēcīgāk iezīmējas citas līnijas nekā tiegi teātra izrādes sagatavotāju darbība. Priekšplānā izvirzās muižnieku savstarpējās attiecības un dažādie uaskati par dzimtbūšanu. Taču par laika drausmīgumu uzskatām galvenokārt no varoņu sarunām, nevis no lugas tiegās, konkrētās darbības. Kā tipisks dzimtbūšanas ideologs un drausmīgs savā ciniskajā atklātībā iezīmējas barons Volfs: "... cilvēks?! Ko? Cilvēks? Ha-ha-ha! Bauris pārvērties cilvēkā? Ha-ha-ha! Izvirst, muižniecība izvirst, ja tā vairs neprot atšķirt bauri no cilvēka."

Kā ārējs pretstats viņam - muižnieks Tizenhauzens, kam patīk izlikties par apgaismības laika cilvēku un tēlot tēvu saviem zemiekiem. Taču arī viņš, lai gan atļāvis saviem zemiekiem "taisīt teātri", beigās nobīstas, ka luga var dumpīgi noskaņot zemiekus un aialieds to izrādīt. Luga arī beidzas šādā visai neiz-

lēmīgā situācijā: Tizenhauzens aizliedz lugu rādīt un, lai gan Peitāns saka: "Nē, ir tomēr kaut kas jādarī! Un es darišu! Darišu!" - tomēr īstas pārliecības par to nerodas, jo iepriekšējā lugas darbībā Peitāns nav parādījis tādu rakstura virzību, lai mēs noticētu, ka viņam pietiks uzņēmības, gribasspēka un neatlaidības, lai cīnītos par šī sapņa piepildīšanu. Luga beidzas tur, kur būtībā konflikts tikai iezīmējas, un šā konflikta risinājumā abas naidīgās puses varētu atklāt savu raksturu īsto bagātību.

Šīs lugas galvenais trūkums ir tas, ka autora fakti nav padarījis par rakstura izziņas, izpētes ieroci, bet izmantojis par attālu, ar ko ilustrēt jau apzinātas vēstures patiesības.

S.Vieses un J.Bebriņa dokumentālā drāma "Zvaigzne iet un deg, un..." veltīta latviešu tautas lielākajiem dzejniekiem Rainim un Aspazijai. Tā sastāv galvenokārt no Raiņa un Aspazijas savstarpējo vēstulu klāsta, pievienojot vēl, gan samērā nedaudz, izrakstus no abu dzejnieku dienas grāmatām un citiem autobiogrāfiska rakstura materiāliem. Viss lugas dialogs norit vienīgi starp divām personām - abiem dzejniekiem, lugā nav neviena vārda, kas nepiederētu viņiem. Taču arī dokumentālā drāmā autora iecere, fakti atlase, idejiskā pozīcija ir tā, kas sacementē vienotā darbā arhīvu dokumentus, radot tēlus un visa darba māksliniecisko mērķtiecību.

Šajā darbā paskatāmies uz Raini un Aspaziju, nevis raugoties no viņu darbiem, bet no viņu dzīves ikdienas, no viņu savstarpējo attiecību viedokļa. Priekšplānā izvirzījušās viņu savstarpējās attiecības. Un tas ir bagātīgs dzīves materiāls, kas saista ar savu domu bagātību, jutu un atziņu dziļumu. Taču zudusi nav arī laikmeta elpa tēpēc, ka abi dzejnieki allaž bijuši pašā dzīves lielo procesu vidū. Raiņa divas trimdas,

vilšanās buržuāziskās Latvijas dzīves īstenībā vien jau ir pietiekams pamats, kas saista abus dzejniekus ar visu sava laika skaudro īstenību.

Par Raiņa un Aspazijas attiecībām pirms vairāk nekā divdesmit gadiem raksta Fr. Rokpelnis savā drāmā "Raiņa jaunība". Iepazīstoties ar "Zvaigzne iet un deg, un...", redzam, ka mūsu priekšā nostājas cita patiesība, cita abu lielo personību savstarpējo attiecību traktējums. Rokpelnis, piemēram, Aspaziju veidojis kā personu, kas bremzē Raiņa attīstību, kas pati, būdama tikai demokrāte, nespēj saprast Raiņa, sociālistiskā dzejnieka, uzskatus par mākslu un sabiedrību. Tomēr fakti runā citu valodu, un mēs iepazīstamies ar to lielo lomu, kāda Aspazijai bija Raiņa dzīvē kā viņa talanta rosinātājai un dzejnieka spēju atraisītājai, ļauj dialektiskāk palūkoties uz abu lielo cilvēku smalkajām psiholoģiskajām attiecībām.

Jāatzīmē, ka drāmas pirmajā daļā divu cilvēku psiholoģisko attiecību pavadēns savērpies grodāks. Otrajā daļā varoņi vairāk tikai informē viens otru vai vairāk dzīvo sevi. Tam pamatā varbūt fakts, ka maža otrajā daļā dzejnieki dzīvoja visu laiku kopā, un sarakstei ir gadījuma raksturs, te vairāk izmantoti dienasgrāmatu un citi arhīvu materiāli, turpretī lugas pirmajā daļā, laikā, kad Rainis atradās trimdā un cietumā, viņi ar Aspaziju sarakstījās katru dienu.

Vispār šī luga jāvērtē kā izdevies mākslas darbs, kas saista mūs ar savu plašo izzīņas materiālu un patiesajām emocijām un ir mūsu tautas abu ievērojamāko dzejnieku piemīņas vērts darbs.

Visumā pēdējā laika latviešu dramaturģijā vērojama nozīmīgu problēmu parādīšanās un samērā spēcīgs to mākslinieciskais risinājums. Tomēr daudzas lugās izziņētās problēmas dotu spēcīgāku izskatu, ja to pamatā būtu dziļāka objektīvo un subjektīvo faktoru mijiedarbības analīze cilvēka raksturā.

EPITETS BRUNO SAULIŠA DZEJĀ

(Krājumos "Daugavas elpa" un "Gadskaitu grāmata")

I. Bruno Sauliša dzejas
valodas vērtējums
literatūras kritikā
un dzejnieka domas
par epiteta nozīmi

Par Bruno Sauliša dzejas meistarību nav neviena plašāka, nopietnāka pētījuma. Ir vairākas recenzijas, kas rakstītas par kārtējo krājumu. Problēmu rakstos un pārskatos Bruno Sauliša dzeja parasti minēta kā pozitīvs piemērs.¹

Kā tad novērtēts Bruno Saulītis recenzijās? Visumā diezgan vienprātīgi.

V. Labrence raksta: "... pie darbiem, kas ir sasniegums ne tikai paša dzejnieka daiļradē, bet visā kopīgajā dzejas procesā, pieskaitāma arī Bruno Sauliša "Gadskārtu grāmata". Krājumam raksturīgas "veiksmīgas liriskās gleznas", "krāsu un skaņu mirdzums", "parādību skatījums to dialektiskajā maiņā."²

A. Balodis uzsver, ka "Bruno Saulītis, kas pēc Lielā Tēvijas kara ienāca latviešu padomju literatūrā kā jauns autors, tagad ir sasniegjis zināmu brieduma pakāpi." Dzejoļu krājums "Daugavas elpa" izceļoties ar

¹ Plotnieks J. Atskatāmies, lai ietu tālāk.- "Karogs", 1961, Nr.3.

Losberga M. Par mākslinieciskā tēlojuma daudzveidību dzejā.- "Karogs", 1961, Nr.6.

Sirsons S. Dažas attīstības līnijas latviešu padomju balādē.- "Karogs", 1962, Nr.6.

² Labrence V. Gadskārtas ved dziļumā.- "Karogs", 1967, Nr.8, 159.-161.lpp.

savu "kompozicionālo viengabalainību", "vienoto noskaņu" un "ievietoto dzejoļu nevainojamo apdari", "Savos labākajos darbos B.Saulītis prot būt lakonisks, tā saņemot lielu izteiksmes spraigumu, un izvairās no shematisma."¹

A. I m e r m a n i s atzīst: "Spēkpilnais iepaids, kādu atstāj Bruno Saulīša dzeja, pa daļai izskaidrojams ar tiem svaigajiem epitetiem,² tām krāsām, kādas viņš izvēlas savām gleznām. Jūra viņa dzejā nav banāli zila, bet zaļgani sirma, mākonkrēpes nav sidrabainas vai baltas, bet salnas, saule nav mirdzoša vai spoža, bet degoša. Un ja kādā vietā rītausma ir sidrabaina, tad tas nav vis lētu lubu sudrabojušs, bet personīgā skatījumā tverta nozīmīga krāsa, kas dzejnieku nodeldētajai zelta rītausmai liek iedegties jaunā skaistumā."³

Tātad Bruno Saulīša dzejai raksturīgi:

- 1) "nevainojama apdare",
- 2) "lakonisms",
- 3) "parādību skatījums to dialektiskajā maiņā",
- 4) izteiksmes spriegums, emocionalitāte,
- 5) "svaigi epitēti".

Visas iepriekš izteiktās domas vislabāk var raksturot, citējot J ā n a Č ē k u r a atzinumu: "Par viņa meistarību dzejā, par mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu meklējumiem un atradumiem vien varētu uzrakstīt speciālu, apjomīgu pētījumu. Jo augstās dzejas kultūras dēļ Bruno Saulītis gan allaž ticis slavēts, bet - diemžēl - pārāk maz

¹ Balodis A. Bruno Saulīša "Daugavas elpa". - "Karogs" 1959, Nr.9, 139.-140.lpp.

² retinājums mans - V.Z.

³ Imermanis A. Bruno Saulīša "Labā diena". - "Karogs", 1961, Nr.3, 144.-146.lpp.

a n a l i z ē t a."^{1) 2)}

Bruno Saulītis vairāk pazīstams kā dzejnieks, bet viņam ir arī prāvs rakstu skaits par dzejas teorijas un prakses jautājumiem.³ Īpaši nozīmīgs ir viņa apcerējums "Daži formas jautājumi dzejā".⁴ Laikposmā no 1947.gada, kad publicēts J.Plauša "Ievads dzejas teorijā", līdz 1961.gadam, kad iznāca V.Valeiņa "Poētika", šis Bruno Sauliņa raksts ir pats plašākais, saturā bagātākais pētījums par dzejas formas jautājumiem, tāpēc tam ir liela nozīme gan teorētiskā, gan praktiskā ziņā. Epitetam Bruno Saulītis veltījis samērā lielu uzmanību: "Ļoti svarīgs dzejas tēlainās izteiksmes līdzeklis vispirms ir epitets. Epitets, kā zināms, ir apzīmētājs, taču ne gluži katrs, bet gan tikai tāds apzīmētājs, kas norāda uz kādu apzīmējamā priekšmeta ļoti svarīgu, pat būtisku īpašību, kura dod mums spilgtu, tēlainu priekšstatu par apzīmēto lietu vai parādību."⁵ Un: "... labas dzejas piemēros redzam, ka epiteta, tāpat kā citu izteiksmes līdzekļu pielietošana mērķtiecīgi saistāma ar visu dzejola noskaņu, kas pakļauta autora idejiskiem un mākslinieciskiem nolūkiem."⁶ Kā ļoti nopietnu, dzejai bīstamu parādību Bruno Saulītis raksturo epiteta nosīmes "devalvāciju": "Brīžiem tā vien sāk

- ¹ Čākura J. Pamatmeti Bruno Sauliņa daiļradē.- "Karogs", 1969, Nr.4, 137.lpp.
- ² retinājums mans - V.Z.
- ³ Sk. minēto J.Čākura rakstu.- "Karogs", 1969, Nr.4, 136.lpp.
- ⁴ Rakstu krājums "Meistarības problēmas latviešu padomju literatūrā". R., LVI, 1957.
- ⁵ Saulītis B. Daži formas jautājumi dzejā.- Grām.: Meistarības problēmas latviešu padomju literatūrā. R., LVI, 1957, 392.lpp.
- ⁶ Turpat, 392, 393.lpp.

likties, ka dzejnieks kļuvis gandrīz vai par juvelieri. Šāda brīnumkaista, vienveidīga krāsošana un tiksmīnāšanās apņik jau pati par sevi, kā apņik pat visjaukākā melodija, ja to skandina nebeidzami ilgi no vietas. Vislaunākais pie tam ir tas, ka šeit epitetu klūmes bieži vien rada nepārejāmu plaisu starp dzejola saturu un formu.¹

Protams, nedrīkst dzejas mākslā pārspilēt epitetu lomā, ir taču milzīgs daudzums citu izteiksmes līdzekļu, ar kuru palīdzību dzejnieks rada tēlu. Un tomēr epitets šo daudzo papēmienu vidū izceļas ar savu augsto lietderības koeficientu,² epitetā atklājas dzejnieka briedums, viņa meistarības pakāpe.

II. E p i t e t i d a ž u B. S a u l i š a d z e j a i r a k s t u r ī g u t ē m u r i s i n ā j u m ā

Visā Bruno Sauliša dzejā var izcelt divas galvenās intonācijas:

- 1) nopietno, apceroši analizējošo, svinīgo, pat ar hinnisku pieskaņu;
- 2) drastisko, rotaļīgo.

Abas šīs intonācijas bieži vien savijas, nekad viena otru nenomāc, bet papildina, padara dzejoļus kontrastiem bagātākus, pievilcīgākus. Lai cik nopietnas problēmas dzejnieks risinātu, kā piemēram - laika plūduma apcere un cilvēka mūža gājums tajā, indivīda veikums sabiedrības labā u.c., abas šīs intonācijas ienes dažādību. Arī humoristiska rakstura dzejoļos negaidīti ieskanas nopietni, smeldzīgi motīvi.

Salīdzinot epitetus kādas parādības tēlojumā dažāda rakstura, dažādā laikā sarakstītos darbos, dziļāka

¹ Saulītis B. Daži formas jautājumi dzejā.- Grām.: Meistarības problēmas latviešu padomju literatūrā.R., LVI, 1957, 393.lpp.

² Озеров Л. Ода эпитету.-"Вопр.лит.", 1972, 4, с.138

nozīmē neklējama attieksmē. Cilvēks (liriskais varonis) un viņa vienreizējā, neatkārtojamā daīve pret plašo, nepārtraukto īstenības parādību gūzmu. "Šai attieksmei neizbēgami piemīt tragiska pieskaņa (ikviena cilvēka liktenis filozofiskā nozīmē ir tragisks), bet gaišo, izlīdzinošo līdzsvaru ir iespējams panākt. Ar pabeigtajiem un vēl paveicamajiem darbiem."¹

Ar kādiem epitetiem Bruno Saulītis apveltījis laiku, dzīvi, cilvēka mūžu?

Krējumā "Daugavas elpa", kā jau to norēda virsrakats, galvenais ir Daugavas tēls. Tas reizē ir dabas skaistuma simbols un arī dzīves, darba nerimtīgā plūduma vispārinājums. Piemēram, dzejolī "Daugava" dialoga formā atklājas Daugava kā tautas likteņstāstu zinātāja, "seno sēpju", "gadsimtu naīda", visu "sendienu tālo" lieciniece. Dzejolī "Daugava krāc" teikts:

Un kād pēc gadskārtām mums mūis nāks vakarā,
Tu, palos celdamās, arvien vēl šalksi tē:
Nav gala dzīvībai, jo straumes nemiers skaļais
Skan jaunām vasarām un d a z ī v e s p l a u k -
s m e i zaļai. (D.e., 20)

Tomēr vievairāk laikam "veltīto" epitetu atrodam krējuma beīdzamajā nodaļā. Piemēram:

.. ir labi, ka dzirdi
īk nakti kurantu zvanus.
Nolīec spalvu un tad paskaties,
kāds ir tavš laīks!
Minūti atkal p a r v ē l u?
Vai tiešām ir pulkstenis v a i n ī g s?
Vai tikai paša sīrds
nesī p a r g a u s u nazliet?
Pārbaudi sevi šai brīdī
un pasteīdzies! Nedrīksti kavēt!
Vasaras nakšu ir daudz,
dzīve tev v i e n a v i e n. (D.e., 88)

¹ Čākurs J. Pamatmeti B.Saulīša daiļradē. - "Karoga", 1969, Nr.4, 129. lpp.

Citur atrodam:

stundas tikš l ē n i (D.e., 89)

cik m u n d r a šī stunda (D.e., 91)

Stundas ir ē i g l a s,

Tā vienāļa, kas daškārt var notikt (D.e., 94)

"Gadskārtu grāmatā" stundai tiek piešķirtas atkal
Jaunas un jaunas īpašības.

Šīs atmiņas tiek atstātas par postu,

Lai g r ū t ā s stundās sāktu galvu jaukt
(G.g., 79)

Mana l a b ā stunda! (G.g., 59)

Man jātbild reiz būs..

.....

Par katru stundu b e s j ē d s i g i šķieš-
Ko atrakaļ n e m ū ē a m neatgriez (G.g., 82)

Nāk nakts, kas sirdīs ievēl gedu lokus,

Neviens lai nespēj savu laiku krāpt.

Un turpat tālāk:

Mūļ jau tāpat šī p a l s ā stunda saliec
(G.g., 43)

Un nolādēta iesāk šķiest

Tā stunda, kad tēds piedzimis (G.g., 42)

Bet, kad nāks stunda p ē d ē j ā (G.g., 42)

"Gadskārtu grāmata" atēķiras no "Daugavas elpas"
galvenokārt ar intelektuālās, pārdomu dzejas īpatsvara
pieaugumu. Ja "Daugavas elpā" dzejnieka savdabība vis-
veikemīgāk izpaudās liriskā tēlainībā, tad "Gadskārtu
grāmatā" viens no visā krājumā (ne vairs 1 nodaļā) gal-
venajiem motīviem ir - cilvēka gadskārtu ritums, laika
vērtības apceiņa, kas sevišķi nozīmīga kļūst, apritot ce-
turtajam gadu desmitam. Šīs tēmas risinājumā pārevarē
lietoti liriskie epiteti (nolādēta, grūta, labā, bez-
jādziļi šķiestā)¹, tēlojošie epiteti (stunda šigla, mūn-
dra u.c.) sastopami retāk. Raksturīgi ir tas, ka mūži-

¹ Sk. iepriekš - šīs lpp. augšā

bas, laika tēmas risinājumā epiteti reti kad lietoti kā vienīgie isteiksmes līdzekļi, parasti tie atrodas salīdzinājumā, metaforu u.c. līdzekļu sastāvā. Piemēram, ciklā "Mūžīgā skatuve".

No veca oša liela ceļa malā
Pil lēnām lāsēm rasā. Tas ir laiks. (G.g., 113)

(metafora)

Bieži vien laiks personificēts:

Laiks mānīgais!
Kādēļ tu mums tik gaus un devīgs rādies,
Kādēļ no paša pirmā iesākuma
Kā vilts draugs mums iestāsti: gan jau!...
Un šūžini un ieaijā tik liegi,
It kā mēs paši nezinātu,
Ka drīz vien brīdināsi: neguliet!
(G.g., 113)

Tai pašā ciklā laiks tiek salīdzināts ar veci, kurš "slepšus piezadzies" un uzbēris pa sauļai "balta, stindzinošā sniega" (G.g., 122).

Tomēr, kaut arī cilvēka negarā dzīve, filozofiski ņemot, ir tragiska, Bruno Sauliņa dzejā šī tēma nav raksturojama kā bezcerīguma, drūma klusuma pilna; galvenā nosīme - atgādināt:

Tek mirkli kā lāses: tik, tak...
Ļaudis rādītājus mēdz vērot,
Bet kam gan šī dzeguze rūp..
(G.g., 15)

Laika plūduma, cilvēka mūža apcere cieši saistīta ar personības lomu sabiedrībā, tāpēc daudzos Bruno Sauliņa dzejoļos risināta cilvēka nozīmības un viņa niecīguma problēma. Daudzos gadījumos autoram izdevies atrast savdabīgu formu (arī epitetus!), lai parādītu atbaidošā gaismā melus, glēvulību, kompromisu - visus lielos un mazos "grēcīgus", kas traucē cilvēkam pilnveidoties. Epiteti trāpīgi, bieži vien ironiski un pat

dzēlīgi. Liela nozīme šādos "moralizējošos" dzejoļos tam, ka lasītājs ne uzreiz saprot, ar kādu n e g a t ī v u "tipu" viņam nācies saskarties. Piemēram, dzejoli "Nosodīšana". Doma veca, jau senie latvieši teica "kaut tu lepns paliktu!"-ļauņu vēlēdami. Dzejoli trešajā pantā tēlota mēnīgas slavas ietekme:

Un kādu dienu visi n e c i l i e vārdi tev šķita
Pārāk p e l š k i, n a i v i un pārāk p a r a s t i.
Tu pacēlies a u g s t ā k,
T i k a u g s t u, ka galva noreibst.
Lejā raugoties, likās -
M a a i cilvēcipi tur plunčojas duļķī. (G.g., 50)

Tikai pēdējā pantā atklājas dzejnieka patiesie uzskati, tur arī epiteti (tai pašai parādībai!) pavisan citi:

Tas ir v i e b r i e s m ī g ā k a i s,
Ka aca rāda g r e i z i
Un auss nedzird citu domas. (G.g., 51)

Bruno Saulītim raksturīga spēja vieglā humora tērpā parādīt pavisan nopietnas lietas. Piemēram, dzejoli "Kad mēness dilst." Varbūt kāda jaunā dzejnieka, prozaīka vai kritiķa ieiešana "lielajā literatūrā" pamudinājusi Bruno Saulīti uzrakstīt:

Šoreiz brēciens g a u d u l ī g i lēns,
Bālstiņa pavisan n e v a r ī g a,
Vārdu sakot, m a z i p š pūčulēns.

Drusku s m i e k l ī g i, bet kā tu rāsies,
Nesaku ne vārda, lai jau, lai!
Runāšu, un dažs vēl iedomāsies,
Ka es ceļā stājos jaunībai. (G.g., 58)

Var teikt, ka parādību skatījums to dialektiskajā maiņā Bruno Saulīša "Gadskārtu grāmatā" izpaužas daudz spēcīgāk nekā "Daugavas elpā". Arī epitetu lietojums negatīvu parādību tēlojumā daudzos gadījumos niansēts,

ar dziļu zentekstu, piemēram, dzejoļos "Pieminekļi", "Balāde par Beržeraku", ciklā "Mūžīgā skatuve", "Murkšķis". Kaut arī sīkais, riebīgais cilvēkē ir "mūžīgs kā lāsts", dzejnieka nostāja skaidra un nepārprotama:

Mēs jau arī esam nemirstīgi, tāpēc ir jācinās
Pret saviem, pret taviem, pret visu cilvēku murk-
šķiem. (G.g.137)

III. E p i t e t s k ā k o m p o z ī c i j a s p a s t i p r i n ā t ā j s.

Epiteta, tāpat kā citu valodas tēlainās izteiksmes līdzekļu lietošana mērķtiecīgi saistāma kopā ar visa dzejoļa noskaņu, kas kalpo autora idejisko un māksliniecisko nolūku atklāšanai. Epiteti, ja tos apdomāti izviesto, var būt kompozīcijas īstenotāji. "Par figurālo un uz tropiem balstīto kompozīciju jāpiezīmē, ka tropi un figūras tikai tad top par uzbūves pamatu, kad no atsevišķa valodas elementa pārvēršas par visa dzejoļa izveides principu. Atsevišķi pantos var ietverties personifikācija, paralēlisms, kontrasts, gredzens, bet viss dzejolis var būt veidots gluži īpatnēji, nepakārtojoties nevienam no minētajiem elementiem un paņēmieniem." 1) 2)

Par epitetu kā kompozīcijas pamatu var runāt tikai tad, ja šis epitets nosaka visa dzejoļa kompozīciju. Turpmāk aplūkoti gadījumi nav vienīgi, te atlasīti tikai tie, kas vairāk raksturīgi B.Saulīša dzejai.

1. E p i t e t s k ā g r a d ā c i j a s l ī d z e k l i s

Epitets kā nozīmīgs gradācijas līdzeklis parādās atkārtojumos, piemēram, epiforās. Atkārtojot vairākas

¹ Valeinis V. Poētika. R., LVI, 150.lpp.

² rešinjums mans - V.Z.

reizes vienu un to pašu epitetu, autors saista lasītāja uzmanību pie kādas parādības ilgāk. Var teikt, ka epitetam atkārtojumos ir retardējoša nozīme. Viens ne spilgtākajiem epiforiskas kompozīcijas paraugiem - balāde "Magoņu vasara" (D.e., 26). Latviešu dzejā franču balādes formu lietojuši nedaudzi - J.Sudrabkalns, J.Medenis, B.Saulītis. 1970.gada "Dzejas dienā" Bruno Saulītis atzīstas, ka franču balādi uzskata par "visskaitāko, vēl joprojām noderīgu formu"¹.

Franču balādei raksturīgs vājš sižets un noteikta panta uzbūve. Katra panta pēdējai rindai jābūt refrēnam. "Magoņu vasara" valdzina ar savu krāsainību, spilgtumu, jo te "kā vainagā viss kopā sienas": ūdeņi z i e d, visa Daugmale s m a r ž o pēc siena, pāri baltajiem vilņiem laiva brauc d z i e d o t, saules dēļ pat vējš ir kļuvis zeltains. Un visas šīs krāsainības vidū kā galvenais, pats skaistākais tēls - vasara savās tumšsarkanajās magonēs. Epitets atkārtojas četras reizes (franču balādes stingra prasība!). No vienas puses - šim epitetam bija jābūt pietiekami krāšņam un nenovazātam, lai nepadarītu to uzbāzīgu. Otrkārt - refrēns izceļ dzejoļa pamatnoskaņu, tātad Bruno Saulītis pamattēla veidošanā nav varējis bez šī epiteta iztikt, tas bijis kompozicionāli nepieciešams. Citādi pēdējās pantu rindas (salīdzinājumā ar visa dzejoļa gleznainību) kļūtu neizteiksmīgas. Nevis magones vienas pašas, bet "dārzs.. deg tumšsarkanās magonēs".

Pirmais pants:

Āķiet, otras t ā d a s vasaras
Nav tiešām bijis vēl n e v i e n a s:
Zied ūdeņi, zied upes krasts,
Un smaržo Daugmale pēc siena.
Bet tur, aiz b a l t ā s vilņu sienas,
Kam d z i e d o t pāri braucam mēs,
Dārzs, sveicinot šīs k r ā š ņ ā s rudens dienas,
Dēļ t u m š s a r k a n ā s magonēs.

¹ Dzejas diena. 1970.gads. R., "Liesma", 306.lpp.

1.norād.vietnv. vasara
2. ... partikula nol.vietnv.
3.,
4. un
5. Bet EPITETS centrālais
6. EPITETS mēs tēls
7.nor.v.v. EPITETS....
8. EPITETS magones

- 1., 2.rindā - apgalvojums
- 3., 4..... - uzskaitījums; nav vēl neviena epiteta
- 5.,6 - aiz "Bet" sākas kāpinājums, parādās tēlainie epiteti, noskaidrojas apkārtējā krāšņuma saistība ar MĒS - izrādās, ka ūdeņi sīd, Daugmale smaržo un vilņi ir balti tāpēc, ka viss notiek dziedot.
- 7.,8 - kulminācija, pavisam atklāti: k r ā šņ a s dienas deg tumšsarkanās magonēs.

Redzams, ka kāpinājums tieši atkarīgs no epiteta klātbūtnes. Norādāmos vietniekvārdus un partikulas pasvītrotu tāpēc, ka tiem arī ir zināma nozīme uzmanības koncentrēšanā, var tos salīdzināt ar sagatavotājevārdiem.

Epitets kā gradācijas līdzeklis izpaužas arī spirālveida kompozīcijā. Spirāles kompozīcija dzejoļu uzbūvē vispār tiek lietota samērā reti. Tai raksturīgi, ka atsevišķa rinda (vai plašāks posms) atkārtojas dažādās dzejoļa daļās: sākumā, vidū, beigās. Piemēram, Bruno Saulīša dzejoli "Dzimtenes daļa" (G.g.,10) divas reizes atkārtots epitets "neatņemama", tādējādi tiek uzsvērta dzejoļa pamatdoma: "Šīs kapsētas vajag un vajadzēs paaudžu paaudzēs." Dzejoļa pirmajā četrpindē dots spilgts kontrasts - s p o ž ā m pļavu gundegām apsētē dzimtene, m i r d z o š i z a ļ a s jūlija debesīs un kapsēta, kas k l u s ē d a m a stāv pie lielceļu krusta. Lieliska, koncentrēta glezna! Pēdējā rindē izteikts apgalvojums:

"un arī tā ir dzimtenes daļa." Lai pārliciecinātu lasītāju, dzejnieks turpina:

N e a t p e m a m a
kĀ elpa pirms pēdējā trieciena,
N e n o v ē r š a m a
kĀ lode pašā sirdī triekta.
Gadu skaitļi uz pelēkiem akmeņiem liecina:
No Piektā
Līdz deviņpadsmitajam
Un līdz četrdesmit piektajam...

Trešajā pantā rinda atkal (šoreiz cits saturs) noslēdzas ar dzimtenes daļa.

N e a t p e m a m a
KĀ cerība, kas brūces ar gadiem saaudzē,
G o d ī g a
KĀ zvērests savas vienīgās dzimtenes mīlai.

Atkārtotais epitets "neatņemama" sniedz visa dzejoļa pamatmotīvu, viss pārējais dzejoļa saturs emocionāli sagatavojis lasītāju pamatdomas uztverei. Nav nejaušība, ka katru reizi spirāles "pamatepitetam" pārī dots cits epitets: vispirms "nenovēršama", tad "godīga". Epitetu blīvējumi arī ir viens no gradācijas papēmiņiem. Bruno Sauliņa dzejā tā ir samērā izplatīta parādība. Piemēram: s k u m j ā, p e l ē k s r u d e n s l i e -
mākonvāli p e l ē k i u n s a l n i ^{tus (G.g.,81)}
_(G.g.,85)
galva tēda s a v ā d a - m a z l i e t s m a g a u n
d o n a i n a. (G.g., 99)

Spirāles kompozīcija, kurā epitetam svarīga nozīme, ir arī dzejolī "Rudeņi..." (G.g., 47). Te izmantota, M. Losbergas vārdiem runājot, viena no iedarbīgākajām dzejas formām - "ne dialogs, bet ipatnēja uzruna, kuras tradīciju viens avots ir pagātnes revolucionārā dzeja".¹ Šajā uzrunā epiteti "r u d i e", "n e m i e - r ģ e", "j o c ģ i e" liek lasītājam padomāt, pārvērtēt savas "izdomātās bēdas", katram pašam jāatbild

¹ Losberga M. Par mākslinieciskā tēlojuma daudzveidību dzejā. "Karogs", 1961, Nr. 6.

sevi: "Kāpēc bieži mēs tagad... mēdzam izdomāt sīkas bēdas un masas, smeldzošas nelaimītes vienai stundai? Kāpēc? Vai tālab, lai vieglāk?"

Iepriekš minētajos piemēros epiteta kā gradācijas līdzekļa nozīme tika aplūkota saistībā ar kompozīciju. Bet visai interesants, tikai diemžēl mas pētīts jautājums par epitetu divkāršojumiem un blīvējumiem vispār. Kā pašreizējā latviešu dzejā turpinās tautas tradīcijas? A.Ozols "Latviešu tautasdziesmu valodā" secinājis, ka gradācijai lietotie adjektīvu divkāršojumi apmēram vienā trešdaļā no visiem ekscerpētajiem adjektīviem nosauc abstrakti tveramas īpašības, t.i., tādas, kas nav uztveramas tikai ar maņu orgāniem, bet galvenokārt ar domāšanu, tie tiek lietoti pārnestā un līdz ar to abstraktā nozīmē:

Caura, caura tē dziesmiņa,
Kur pemsim ielēpiņu?¹

Parasti skolā māca, ka šādi divkāršojumi lietoti, lai izteiktu īpašības vārda pārāko pakāpi; vai arī—"balta balta" tiek lietots tautasdziesmās "ļoti balta" vietā. Bruno Saulītīm dzejolī "Rudeņi.." pēc tautasdziesmu parauga darināti divkāršojumi: "izdomāja lielu, lielu laimi" un "mīlestību lielu, lielu".

Acīmredzot, šāds "senais" paņēmieni ir izteiksmīgs, mākslinieciski nepieciešams, lai dzejnieks varētu patiesāk raksturot daudzās paaudzes, kurām sauli vajadzēja izdomāt. Adjektīvu (epitetu!) divkāršojumi un blīvējumi sastopami jau Bruno Saulīša pirmajos krājumos, kad folkloras motīvu un izteiksmes līdzekļu izmantošana vēl nebija kļuvusi par vispārēju parādību. Piemēram, "Daugavas elpā" atrodamī blīvējumi:

.. cik pasaule tomēr ir k r ā š ņ a un l i e l a.
(D.e.,96)

.. āboli tēdi vēl redzēti nav -

M i r d z o š i, l i e l i un s ā r t i.(B.e.,97)

¹ Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. R,LVI,1961, 22o.lpp.

Tāpēc jāšaubās, vai var pilnīgi pievienoties Leva Ozero-
va domātajai dzejnieks kādas parādības raksturošanai lie-
tojis divus vai trīs epitetus, kāds no tiem viennūr esot
spēcīgāks par pārējiem un liekie esot jāmet nost.¹ Pro-
tams, ir arī tādi gadījumi, taču nav noliedzama iespaida
kāpinājuma iespējamība ar epitetu blīvējumu palīdzību.

2. Epiteta gredzenveida kompozīcijā

Epitets kā gredzenveida kompozīcijas stūrakmens
spilgti saskatāms "Gadskārtu grāmatas" dzejolī "Viņš bi-
ja zēns..":

Viņš bija zēns - tāds pakautrīgs no skata,
Viņš iscirtumā ogas lasīja
Un, ja kaut ko zem saules nesaprata,
Tad padomu no citiem prasīja.

Dotajā kontekstā epitets "pakautrīgs" nekādu nega-
tīvu attieksmi nerada, lasītājs neņem ļaunā kautrīgumu,
jo zēns vēl neko sabiedriski nozīmīgu nedara. Kad šis
kautrīgais ogu lasītājs sadomājis plūkt laurus literatū-
rā, kaut pašam nav skaidrs, ko teikt pasaulei, tad kaut-
rīgums - cita domu piesavināšanās un savas nostājas trū-
kums jau ir gan sabiedriski, gan literāri bīstama parā-
dība:

Bet, kaut šis puisis spētu saprast drīz,
Ka dzejnieks neklūs ar to mazumiņu,
Ko k a u t r ī g i no citiem salasis. (G.g., 61)

Gredzenveida kompozīcija sižetiskos darbos parasti
sasaista tagadnes un pagātnes notikumus, bet liriskajā
darbā tā ļauj dzejniekam atkārtot pirmās rindas motīvu
jaunā kontekstā, tiek panākta ritmiska un intonatīva no-
beigtība. Minētajā dzejolī epiteta atkārtojums nobei-
gumā pievērš lasītāja uzmanību negatīvai parādībai.

¹ Озеров Л. Ода эпитету. - "Вопр. лит.", 1972, 4, с.162.

3. E p i t e t s u n r i t m s

Dzejola struktūra ir sarežģīts veidojums, kur visi elementi atrodas saistībā, mijiedarbībā. Tomēr tieši ritms padara dzejoli par dzejoli. Krājumā "Daugavas elpa" viens no interesantākajiem darbiem - poēma "Āpsīte". Tēlots vēls rudens, smags, viennuļš darbs - labības kulšana. Stāstītājs - bijušais kalpa puisis, toreiz vēl pusaudzis. Darba dienas pagurumu, pēdējo stundu, kad visi spēki tuvu izzīkumam, labi raksturo Isas, "smagas" rindas, kas sākas un beidzas ar uzsvērtu zilbi. Kā pretstats vienzilbīgajiem darbību nosaukumiem "krīt", "sedz", "dzist" lietoti gari (trīszilbīgi) epiteti:

Dakšas ceļas un krīt,
sviedri muguras sedz,
Visu "Imantas" stāvu
krata drudžainās trīsas..
Satumst bēssvaigāņu nakts,
retas lāses sāk krist,
Ieskābs pelavu tvans
pāri telpai un cilvēkiem gūlis.
Grīlo spocīgās ēnas,
uguns vējā grib dzist.
Beidzot mašīnas rīklē
sūd pēdējais kūlis.

- v / - v v / - ,
- v / - v v / - ,
- v - v v - v
- v - v v - v .
- v - v v - ,
- v / - v v / - ,
- v / - v v / -
- v / - v v / - v v / - v .
- v - v v - v ,
- v / - v v / -
- v / - v v / - v
- - v v - v -

Visi šai fragmentā sastopamie epiteti atrodas tur, kur mainās ritms (trehajs - daktils), tāpēc epitets šajās vietās sevišķi izceļas un otrādi - epitetos ietvertā nozīme palīdz radīt noskaņu. Ritms, pantmērs sēk "darboties" tikai kopā ar visu dzejotāja izteiksmes līdzekļu sistēmu, tas atbalsta liriskā tēla, pārdzīvojumā atklāsmi. Tieši prasme saturā nianšu kustību pasvītrot ar ritma īpatnībām, prasme saturā ziņā nozīmīgu rindu (vārdu) padarīt izteiksmīgu ar ritma palīdzību liecina par dzejnieka meistarību.

IV. Krāsu epiteti dzejotāju krājumos "Daugavas elpa" un "Gadskārtu grāmata"

Krāsu epitetiem ierādīdami īpašu vietu, dzejas teorētiski rīkojas pamatotī. Cilvēks uztver apkārtējo pasauli sarežģītu psihe procesus mijiedarbības rezultātā. Psihologijā pasīstams termins sinestēzija - viena sajūtu veida pāreja citos. Ir cilvēki, kas nepazīstamu cilvēku noraksturo ar apmēram tā: "Kāda jūsu draugam dzeltena balss." Uztvere nav sajūtu mehāniska savienojums, bet process, kurā dažādu sajūtu mijiedarbības rezultātā rodas priekšmeta vai parādības tēls. A. Veselovskis rakstā "No epiteta vēstures"¹ dod krāsu epitetu kā sinkrētisku parādību skaidrojumu:² "... mēs nepārtraukti uztveram jauktu rakstura kairinājumus, .. mūsu acīm palīdz dzirde u. tml. Epiteti, kurus es saucu par sinkrētiskajiem, radušies kā šādu jauktas dabas uztvērumu atspoguļojumi. Pirmatnējais cilvēks bieži vien šādu jauktus iespaidus ieteica ar vieniem un tiem pašiem lingvistiskajiem līdzekļiem. Indoeiropiešu valodās atrodami daudzi piemēri, kur kustības un skaņas, gaismas

¹ Веселовский А. Историческая поэтика. Л., 1940.

² turpatojums mans - V. Z.

jēdzieni ieteikti ar vienas vaknes vārdiem."¹ Kā piemēru A. Veselovskis min arī krievu tautasdziesmās sastopamos:

ЯСНИЙ СОКОЛ (БЫСТРЫЙ)
ЯСНОЕ СОЛНЦЕ (СВЕТЛОЕ)

Vēl tālāk - reālais, fizioloģiskais gaismas un krāsas uztvēruma vispārināti kā kaut kas vēlams, tas kalpo kā pozitīvas attieksmes izraisītājs. Ar krāsu epiteta palīdzību bieži novērtē parādības, kuras emocionāli (pozitīvi vai noliedzoši) nav iespējams vērtēt. Šāda vispārinājuma pamatu dažreiz pat ļoti grūti uztvert, to ietekmējuši savdabīgi estētiski u.c. rakstura apstākļi.² Piemēram, čuvašu folklorā "melns" nozīmē "labs, godīgs." Latviešu tautai iemīļotākā krāsa ir baltā. Filologu biedrības rakstu III sējumā rakstā "Par seno latviešu apgērba krāsu" P. Šmits mēģinājis šo faktu skaidrot: "Kā tad nu ir izskaidrojams, ka pie latviešiem šāda krāsu izvēle ar balto krāsu priekšgalā?"³ Kā vienu no iemesliem min labu krāsojamo vielu trūkumu: "... senatnē krāsojamo vielu bija maz un pati krāsošana ļoti sareģlta, tā kā gribot negribot laudīa bija jāsamierinās ar šķiedru un vilnas dabiskajām krāsām. Ka latvieši tomēr jau sen cienījuši baltu krāsu, to pierāda arī profesora J. Endzelīna aizrādījums, ka mūsu skaistuma jēdziens ir cēlies no leišu vārda "skaistas", gaiše, spōšs, tēpat kā pie krieviem skaistums (красивый) ir nācis no iecienītā sarkanuma (красный)."⁴

1 Веселовский А. Историческая поэтика. Л., 1940, с.83

2 Turpat.

3 Latviešu filologu biedrība. Filologu biedrības raksti. 3.sēj. R., 1923, 14.lpp.

4 Turpat, 14.lpp.

Mūsdienu dzejā krāsu epitēti pēc sava lietošanas biežuma visai atšķirīgi. Arī Bruno Saulītis bijuši savī iemīļotie krāsu triepieni - balts, zaļš, zils, brūns u.c. Derīgi salīdzināt krāsu izmantojuma ziņā divus dažādā laikā iznākušus krājumus ("Daugavas elpa"-1959, "Gadskārtu grāmata"-1967).

N. p.k.	Krāsa	D.e.	G.g.
1.	melna	6	5
2.	balta	16	10
3.	sarkana	4	6
4.	brūna	4	7
5.	zaļa	70	8
6.	zila	5	8
7.	tumši sarkana	4	-
8.	zeltaina	3	-
9.	zeltota	1	-
10.	dzeltēna	2	-
11.	pelēka	3	5
12.	tsārta	2	2
13.	gaiša	1	2
14.	zilga	1	3
15.	vijolišū	-	3
16.	ruda	-	4
17.	blāva	2	1
18.	bāla	-	2
19.	pelēcīga	-	1
20.	rūsgani melna	1	2
21.	zelta	1	-
22.	rūsgana	-	1
23.	pelēki zila	-	1
24.	oranža	-	-
25.	rožaini zila	-	1
26.	salna	-	1
27.	zaļgana	-	1
28.	sidraba	-	1

N. p.k.	Krāsa	D.e.	G.g.
29.	sirma	-	2
30.	stiklaina	-	1
31.	tērauda	-	1
Kopā		63	80

Ja ņem vērā, ka "Daugavas elpā" ir tikai 25 dzejoli, kamēr "Gadskārtu grāmatā" - 56, jāsecina, ka krāsu epitetu daudzums otrajā krājumā samazinājies. "Daugavas elpā" uz katru dzejoli vidēji ir trīs krāsu epitēti, visā krājumā ir tikai astoņi dzejoli, kuros nav neviena krāsu epiteta. Bet "Gadskārtu grāmatā" vidēji katrā dzejolī "pusotra" epiteta, un 35 dzejolos (no 56) krāsu epitetu nav nemaz. Tomēr tas nenozīmē, ka cietusi tēlainība, krāsu lietojums kļuvis retāks, toties nianšetāks, bagātāks nokrāsu ziņā:

"Daugavas elpa"	"Gadskārtu grāmata"
balte - 16	balts - 10
gaišs - 1	gaišs - 2
blāvs - 2	blāvs - 1
<hr/>	bāls - 2
19	salns - 1
	sirms - 2
	<hr/>
	19
Variantu skaits baltajai krāsai palielinājies no 3 līdz 6.	
pelēks - 3	pelēks - 5
	pelēki zils 1
	pelēcīgs - 1
	tērauda - 1
Variantu skaits pelēkās krāsas toniem pieaudzis no 1 līdz 4.	

"Daugavas elpa"	"Gadskārtu grāmata"
sarkana - 4	sarkana - 6
sārta - 2	sārta - 2
tumši sarkana - 4	ruda - 4
	oranža - 1
Sarkano toņu skaits palielinājies no 3 līdz 4	
zeltaina - 3	-
zeltota - 1	-
dzeltena - 2	-
zelta - 1	-
	dzeltenīga - 1
zila - 5	zila - 8
zilga - 1	zilga - 3
	vijolišu - 1
	rožaini zila - 1
Zilās krāsas variantu skaits no 2 - 3	
brūna - 4	brūna - 7
rūsgani melna - 1	rūsgani melna - 2
	rūsgana - 1
Brūngano toņu skaits nedaudz (tikai par 1 krāsu) palielinājies.	

Tātad, Bruno Saulītis gadu gaitā mainījis savu attieksmi pret krāsu epitetiem. Reizēm ļoti krasi, kā tas redzams, piemēram, attiecībā uz zeltainajiem, zeltotajiem u.c. "dārgmetālu" toņiem. Palielinājies no krāsu skaits visiem toņiem. Varbūt arī tās ir a p z i n ā t a s darbības sekas? Jo "Gadskārtu grāmata" dzejoli "Nosodišana" (kur, protams, risinātas daudz svarīgākas problēmas nekā krāsu daudzveidības nepieciešamība) Bruno Saulītis paškritiski vērtē savas agrās

¹ Sal. ar B. Sauliņa izteikumiem rakstā "Daži formas jautājumi dzejā" - iepriekš jau citēts (4. lpp.).

jaunības dzejoļus:

Un tu rakstīji dzeju:
Bij debess z i l a,
Z a ģ a birzs pār leju,
Saulē virs sila.¹

Varbūt tas ir epitetu "pašraksturojums", jo pirmajās dzejoļu krājumos tiešām dominē zilās debesis, zaļās birzis un citi dabas tēli. Visplatītākā krāsa Bruno Saulīša dzejā ir baltā. Samērā bieži (sevišķi "Daugavas elpā") tē lietota tradicionālos savienojumos:

b a l t ā s kupenās ("Varoņu nakts")
b a l t a s kupenas ("Daugava krāc")
b a l t a s kupenas ("Vectāva kaps")
b a l t i sniega klājumi ("Apsīte")
matu vilnis g a i š s ("Apsīte")
laukē kļuvis jau g a i š s ("Starp divām blāz- mām")
b l ā v s ledus vāks ("Daugava ziemā")

Līdzīgi var teikt arī par zilo toņu lietojumu daudzos gadījumos:

Rokā man tobrīd gadās
rudspuķes z i l a s ("Apsīte")

pret vasaras debesīm zilām
("Starp divām blāzmām")

pa upes klajiem ziliem ("Vasaras vērtos")

"Gadskārtu grāmatā" baltie un zilie toņi bieži sastopami, bet tēlainības ziņā tie gandrīz visos gadījumos pārāki par "Daugavas elpā" atrodamajiem.

¹ Šai sakarā nāk prātā pants no dzejnieka pēdējā krājuma "Mūžīgā cerība" dzejoļa "Rembrants":

Nevienas gaismēnas liekas,
Neviena triepiena šķība.
Ar cilvēkdomas lidojumu tiekas
Nepieciešamība. (G.g., 46)

Piemēram:

.. z i l ā m miera dienām
("Meitenes ar vijolišu acīm")

Par ezeru ("Sākums"):

Nē, nenāc vēl, bet niedru klēpī paliec,
Snaud savē z i l ā gultā, vilņotāj.

Vai arī dzejoli "Trešais":

Kas šādā vakarā b a l t ā
Ar vālodzes balsi kliegs?

Putepi (b a l t s sniegs un tikai!) aprakstīti ar tādu meistarību, ka jābrīnās. Putenis Bruno Saulītim apveltīts ar nepārspējamiem epitētiem: "vīrišķīgs un reizē n e t i c a m i . b a l t s, tīrā ledū kalts" (G.g., 140).

Diezgan interesantos savienojumos izmantots epitēts "zaļš". Bruno Saulītim zaļā krāsa parasti ir priecīga, tā vienmēr lietota spīrgtuma, atdzimšanas, pavasara vai vasaras tēlojumos:

koks.. z a ļ ā s kupenās liks (D.e., 22)

dzīves plaukmei z a ļ a i (D.e., 20)

visa tēle zem jūlija debesīm z a ļ a (G.g., 10)

vasaras karogus z a ļ u s (D.e., 93)

z a ļ u, dziedošu glazūru uzliks (D.e., 95)

Vēl sevišķi raksturīga ir brūnā krāsa. Kaut lietota nav pārāk bieži - abos krājumos pavisam vienpadsmit epitēti - piesaista uzmanību, jo brūni ir ne tikai govju ragi un pavasara ūdeņi, brūnas ir lāstekas ziemas beigās. Bruno Saulītim brūnā krāsa saistīta ar kaut ko siltu, dzīvu. Piemēram, dzejoli "Vasaras vērtos": .. v ē l ī g i ar siedu klēpjēm smagiem,

Lai vītu vainagus ap govju b r ū n i e m ragiem

ko plāvām tālīnām jau Zāļudiena brien.(D.e., 25)
Dzejoli "Aiziešana" dzejnieks saka:

Ja man būtu reiz jāaiziet

(Tas nenotiks vēl tik drīz),

Tad es gribātu noglāstīt b r ū n u, glazētu mā-
la krūzi.. (G.g., 69)

Vēl noteikti jāpiemin sarkanās krāsas epiteti. Ne tikai tāpēc, ka tie skaita šipā ievērojamu vietu lēpm: sarkanā, tumši sarkanā, sārtā, rudā un oranžā krāsa abos dzejoļu krājumos 23 reizes. Sarkano toņu daudzums "Gadskārtu grāmatā" pieaudzis. Ar sarkano krāsu cilvēkam vienmēr saistīts kaut kas usbudinošs, karsts. "Jau na pieeja te laikam neder," saka Bruno Saulītis apgaismotajam dzejoļu ciklā "Mūžīgā skatuve" (G.g., 116), jo "mums ir savas bēdas un savs karogs, gan tiesa, tikai vienā pašā krāsā, bet krāsa šī ir asins sarkana."

Un tāpēc, apgaismotāj, paklausies:

D o d ā o r e i s v a i r ā k g a i ņ u s a r k a n o¹

Jo tāda krāsa bija asinīm,

Ko kādreiz mūsu tēvi lēja,

Un tāda krāsa ir tām asinīm,

Ko lejam mēs un mūsu cīņas draugi.

Un, kas vissvētākais un briesmīgākais:

Us mūžiem tikpat sarkanas

Būs arī mūsu bērnu asinis. (G.g., 117)

"Mūžīgā skatuve" pēc V.Labrences domām ir visa krājuma domu un emociju kulminācija.¹ Dzejojumam ir vairāki aspekti, vairāki plāni. Atsevišķo dzejoļu nosaukumi rāda formālo pamatu, uz kura tiek būvēta pārdomu un atziņu šķa. Māksla, tās loma un nozīme - nākošais aspekts. Un beidzot - pati dzīve, tās jēga un cilvēka vieta tajā. Tāpēc sarkanajai krāsai te ir ne tikai revolucionāro pārveidojumu simbola nozīme, sarkanā krāsa dzejoli personificē sirdsapziņu, mākslinieka pienākumu nenodarboties tikai ar tradicionālajiem silajiem un zeltainajiem, skaistajiem toņiem, kamēr -

.. Dominikā

Viens liels par otra - masā mokām smejas

Un kamēr iebrocēji Vjetnamā

Ar jūras kājniekiem un lidmašīnām

Pa sieviešu un bērnu līķiem bradā..(G.g.,116)

¹ Labrence V. Gadskārtas ved dzilumā.- "Karogs", 1967, Nr.3, 160. lpp.

Sarkanā krāsa sastopama vairākkārt, arī citas ne-
skapas dzejoļos:

Mana jaunība..

Nolents nebija tev staltus kumelus jūgt,

Augu dienu tu lukstā

z e m s a r k a n a s s a u l e s s v i d i . . (D . e . , 53)

Viens dzejoļa ietvaros visi krāsu epitēti veido
noteiktu sistēmu kā akmentiņi mozaikā. Tēls rodas, sa-
dūroties diviem epitētiem, kuri viens bez otra būtu pa-
resti, pat banāli. Viens krāsa it kā apgaismo otru.
Piemēram, tāda melnbalta gravīra dota dzejolī "Svelme":

Rīts, kas atnēks, pārpilns jaunas svelmes,

K u p e n a s¹ vairs krastā nesastaps:

B a l t i e m z i e d i e m m e l n ā ū d e n s

Kļuvusi būs šūpulis un kaps. dzelme

Cits krāsu kontrasts - s i l a u n m e l n a t :
Dzejolī "Jūlijs" Bruno Saulītis šo vasaras mēnesī (zem-
teksts - cilvēka mūža spēka gadi) raksturo tā:

Tev vairs nav maija reibuma,

tev nav jūnija cerīgu zilo,

Tev vēl nav tādu zvaigžņu,

kas lūkojas m e l n a j ā s d z e l m ē s .

(G.g., 13)

Nav "novazātu" krāsu, ir tikai "novazāti" epitēti,
jo tēlainība rodas kontekstā un tikai tajā.

V. Epitēta nozīme kontekstā.

L e k s i k o s t i l i s t i s k s

e k s p e r i m e n t s .

Epitēts nepastāv izolēti, vienīgi kontekstā īpa-
šības vārds, lietvārda geni-
tīvs, divdabīis, apstākļa vārds
vai darbības vārda nenoteiksme iegūst tā-

¹ Iepr.^o pantā runāts par saplaukušām ievām (V.Z.). Sk.
"D.e." 24.lpp.

lainu nozīmi:

noguris būsī no i n d i g a s mīlestības (D.e., 95)
g u r d a i lapai jānokrīt (G.g., 40)
e i l v ē c i s k a salna. (G.g., 43)
l a p k r i t a uguns (D.s., 66)
s t r a u m e s nemiers (D.e., 20)
b a n g u dzirkstis (D.e., 20)
pakavi l i k s m i sitakti (D.e., 92)
straume tik a l k a i n i skrien (D.e., 31)
balss.. gluši s v e š ā d i sauc (D.e., 61)
s a p p o d a m a s pārslas lejup bira (G.g., 12)
d z i e d o š u glazūru uzliks (D.e., 95)
vainu Daimtenes vasarām c i r s t u (G.g., 19)
s i b o t zvaigzne krīt (D.e., 57)
Daugava iešalcas d z i e d o t (D.e., 22).

"Viduvējs dzejnieks ilgi var maskēties ar metaforām un solidzinājumiem, bet agri vai vēlu viņu nodos epitets," saka Levs Ozerovs.¹ Epitets liecina par dzejnieka pasaules pazišanu, viņa redzīgumu, domāšanas dziļumu. Veiksmīgs epitets (ja tas uzspriecina pierastos priekšstatus) atklāj jaunas īpašības priekšmetā vai parādībā. Tāpēc jebkuram epitetam ir liela nozīme apkārtējās pasaules apzināšanā. Ar epiteta palīdzību mūsdienu rakstnieks atveido priekšmeta pazīšanu maksimālu daudzveidību, piešķir to jēgas niānsi, kas šķiet būtiska a t t i e c ī g a j ā kontekstā. Ar trāpīga epiteta palīdzību tiek izceltas tās īpašības, kurām grib piēvēst īpašu uzmanību. Kad esam "jauno kvalitāti" apguvuši, epitets savu tēlainību it kā zaudē, rodas t.s. pastēvīgie apzīmētāji: pusnaktī melnā, baltie lielceļi, bargais septiņpadsmitais gads, jaunās sliedēs u.c. Minētajos vārdu savienojumos apzīmētājus

¹ Озеров Л. Ода эпитету. - "Вопр. лит.", 1972, 4, с. 140
(tulkojums mans - V.Z.)

vairs neuztveram kā tropus, tie liekas pārāk ikdienišķi, aprasti, saauguši kopā ar apzīmējamo parādību.

Jebkurš, pat visoriginālākais epitets tomēr ir un paliek tēlainas a t s p o g u ļ o š a n a s līdzeklis, tas nevar "izkāpt" laukā no sava komunikatīvā uzdevuma. Tāpēc pat visneparastākais epitets kļūst nevajadzīgs, ja tas nepalīdz lasītāja apziņā veidot tēlu. Literatūrā tēlainība cieši saistīta ar jēdzieniem, tēlainā domāšanā nevar eksistēt ārpus vispārīgajiem domāšanas likumiem. Ar to literatūra atšķiras no visiem citiem mākslas veidiem, ka tā vienlaicīgi ietver gan tēlainību, gan tās apzinīgu novērtējumu.¹ Viens no cēloņiem, kāpēc tik grūti ieviest stabilu epitetu dalījumu - subjektīvā un objektīvā - ir nesaraujamā šo abu pušu vienība arī tādā mazā daiļdarba vienībā, kāda ir epitets. Varbūt visi mēģinājumi klasificēt ir veltīgi? Gan jau atradīsies kāds geniāls jaundarīnājums, kuru nevarēs droši pievienot vecajām grupiņām. Logisks, praktiski derīgs iedalījuma veids ir - epitetus sadalīt tēlainajos un liriskajos. Par tēlainajiem uzskata tos epitetus, kuros izceltas aplūkojamā priekšmetu pazīmes, neieviešot vērtējošo elementu. Bet liriskajos epitetos tieši pasvītrotā autora attieksme pret notēloto.

Epitets kā parādība neeksistē izolēti, to, vai šis epitets ir tēlainais vai liriskais, var noteikt tikai kontekstā. Piemēram, sarunvalodā vārdi t r a k s, i e s n i d z i s, s a l d s ir noteikta jēdzieniskā saturā nesēji, jebkuram latviešu valodas pratējam tie saprotami, nekādu izbrīnu neizraisīs. Tagad Bruno Saulīša konteksts:

Ir jāiet prom.

Pa pēdām nāk b e z s t e i g a s

S m a g s rudens drēgnums,

ko uz pleciem jūt.

Ceļš lapās i e s n i d z i s. (G.g., -46)

¹ Sal.º

Кремлев Ю.А. О роли разума в восприятии произведений искусства. М., 1970, с.17.

Varēja tur kaut ko rudenīgi runāt par dubļiem un lietainām debesīm, bet B.Saulītīm, asāredzot gribējās pasvītrot stingumu, klusu, bezcerīgu stingumu, kad jebkura maiņa šķiet neticama. Pēc tam, kad lasītājs jau padevis nomācošajai noskaņai, autors divās izās rindās dod pamatīgu sitienu:

Vai tās ir beigas?

Nē, tomēr nav, jo beigu nevar būt!

Daudz priecīgāka noskaņa dzejolī "Nelaimnieks". Glāzē, dažās viņa lāsēs kā assaistīts iekrīt maza kukainītis:

Te nu tiešām jāisšķir

Patiesība s ū r a:

Glāze dašam glāze ir,

Citam toties jūra.

Palīgā!

Es leju nost

Viņa sulu t r a k o.. (G.g., 77)

Zemteksts: arī cilvēki bieži vien domā, ka "velna dzira" pati pie visa vainīga, tā, lūk, pievelkot viņus kā jēriņus. Ja dzejnieks "trakās" sulas vietā būtu licis kaut ko par šķidrumiem vispār, pāri paliktu lustīgs nostāsts par muļķa mušīņu. Dzejolis saudētu zemteksta nosīmi.

Dzejolī "Ērgemes āboli" Bruno Saulītīm raksturīgais paralēliems: liriskais varonis grib līdzināties laimīgai ābelei, kura -

.. gādā, lai daudziem kļūst rudenis s a l d s
(D.e., 98)

Pirmajā gadījumā epitets (ceļā lapās iesnīdzis) pasvītrot vienu īpašību, to, ka ceļā apbiris lapām. Tas ir t ē l a i n a i s epitets. Otrajā un trešajā piemērē (viņa sula t r a k ā, rudenis s a l d s) dota emocionāli vērtējoša attieksme, viņa subjektīvais apkārtējās pasaules norišu vērtējums. Tie ir l i r i s k i e e p i t e t i.

Kad dzejnieks meklē epitetu, viņš domās spriež tiešu pār parādībām. Izvēlēties epitetu nozīmē dot priekšroku kādai īpašībai, iedalīt to pārējo vidū. Nenolieddami - vissubjektīvākā profesija pasaulē. Dzejā bieži sastopami gadījumi, kad dzejnieks "piešķīris" kādai parādībai īpašību, kura tai objektīvi nepiemīt (gandrīz visi liriskie epitēti, ja vien tie ir veiksmīgi). Aristotelis "Poētikā" šo jautājumu risina tā: "Dzejas mākslai pieņemamāks ir neiespējamais, kas izraisa pārlicību, nekā iespējamais, kas pārlicību neizraisa." Un: "... sacerējums ir pilnīgi attaisnojams, ja tas tomēr sasniedz savu nolūku, tas ir, ja dzejnieks tādā kārtā šo pašu vai citu sacerējuma daļu padara iespaidīgāku."¹

Lai noskaidrotu, kādus epitetus dzejnieka doto vietā rakstītu parastā "miratīģis", lai uzskatāmi pierādītu epitēta lomā konteksta jēgas izmaiņāšanā, tika veikts neliels, varbūt primitīvs eksperiments.

Dzējoļu krājumā "Gadskārtu grāmata" ievietots dzējolis "Meitenes ar vijoliāu acīm". Tā otrais pants skan šādi:

Cik atbildības maz ir aprīlim!

Nu kādēļ tāda v i e g l p r ā t ī ģ a krāsa,

Ja b r ū n a s lāstekas no jumiem pil,

Ja ļaudīm daudz vēl p e l ē c ī ģ u rūpju

Un malu malās cīnās milicija

Ar šoferiem, ar sētniekiem un dubļiem.

Šis teksts tika auditorijā izdalīts 25 cilvēkiem, epitetu vietās - (atbilstoši zilbju skaitam) svītras. Vairums bija uztvēruši, ka starp pirmo un otro, trešo epitetiem jābūt kontrasta attiecībām:

¹ Aristotelis. Poētika. R., LVI, 1959, 111.lpp.

- + bezbēdīga
- + vieglprātīga 2 !
- + bezdievīga

(Nu kādēļ tāda - - - - krāsa),

- + trekulīga
- + šilbinoša
- + brīnumaina

- smagas
- melnas
- saltas

(Ja - - lāstekas no jumiem pil,)

- drūmas
- garas
- ziemas
- ikdienišķu
- šādu tādu
- sakrājušos

(Ja daudz vēl ļaudīm - - - - rūpju)

- izkliedzamu
- nomācošu
- negribētu

Četrpadsmit variantos bija saglabāta B.Sauliņa iecerētā attiecība (1.+ un 2.,3.-), septiņos variantos pretstatījums bija apgriezts!

pelēcīga
drūma

(Nu kādēļ tāda - - - - krāsa)

nenīlīga
beziedvesmas

spožas
pirmās

(Ja - - lāstekas no jumiem pil,)

dzidras
jautras

	patikamu	
<u>(Ja ļaudīm daudz vēl</u>	<u>pavasara</u>	<u>rūpju)</u>
	- - - -	
	visvisādu	
	cienījamu	

Atlikušie četri varianti nav iekļaujami nevienā no abām grupām, jo te (ar epitetu palīdzību!) būtiski izmainījusies konteksta jēga:

Nu kādēļ tāda s e j a s krāsa,
Ja karstas lāstekas no jumtiem pil,
Ja daudz vēl ļaudīm s i r d s a p z i ņ a s rūpju
Un malu...

Arī:

Nu kādēļ tāda, m i r o ņ k r ā s a,
Ja d z i e d o t lāstekas no jumtiem pil,
Ja daudz vēl ļaudīm c i l v ē c i g u rūpju.

N o b e i g u m a m.

Tātad, Bruno Saulītis, kurš teorētiski izpratis epiteta lomā dzejā un to iztīrījis savos apcerējumos, arī savā dzejā tam veltījis lielu vērību. Dzejnieka stila evolūcijā tam ir iezīmīga vieta. Izsekojot krāsu epitetu attīstībai no dzejoļu krājuma "Daugavas elpa" (1959) līdz krājumam "Gadskārtu grāmata" (1967), var konstatēt, ka tie kļuvuši daudzveidīgāki, neparastāki un niansētāki. Bez tam vērojama arī lakonisma pastiprināšanās. Epiteti kontekstā iegūst lielāku svaru. Pilnīgi izskausti "dežūrepiteti". Dzejnieks labāk pavisam atsakās no epiteta nekā lieto neizteiksmīgu, nodrāztu apzīmētāju. Ja pats lietvārds spēj ierosināt vajadzīgo iztēli, tad tas nav jāatšķaida ar bālu epitetu. Šo domu dzejiski tēlainā formā B.Saulītis risina dzejolī "Vienkārši Ļeņins". Kāds dzejnieks veltījumā Ļeņinam rakstīja: "Lielais Ļeņins". Redaktors tam deva vīzu: "Salikt pirmajā lapaspusē!" Bet tipogrāfijas strādnieks, vecs pagrīdnieks, piezvanījis dzej-

niekm, ieteic:

Nevajag tā ar vārdu spiguliem
Vai tad nav iespējams cilvēciskāk?
Ņemiet un rakstiet vienkārši - Ļeņins,
Jo visi viscildenākie epitēti
Jau ir šinī vārdā.

("Mūšīgā cerība", 40.lpp.)

Līdzīgu atziņu dzejnieks labi pateicis arī dzejoli
"Jāmāk":

Labā daudz nevajaga,
Un slikta vajag vēl mazāk.

Sacīt var vārdus diktus,
Reizēm var arī rāmāk,
Tomēr, lai neapniktu,
Īstā laikā ir nobeigt jāmāk.

("Mūšīgā cerība", 151.lpp.)

Šis padoms lieti var noderēt arī attiecībā uz ap-
cerējumu par epitētu.

S a i s i n ā j u m i

- D.e. - dzejoļu krājums "Daugavas alpa". R.,
LVI, 1959.
G.g. - dzejoļu krājums "Gadskārtu grāmata".
R., "Liesma", 1967.

Skaitlis aiz minētajiem saīsinājumiem nosīnā lap-
pusi.

S a t u r s

Rasma Cimīna.	Kaudzītes Reīna aforismi. (zin.vad. doc. O.Čakars.)	3
Līviņa Volkova.	Dažas problēmas Eduarda Veidenbauma dzejas un personības traktējumā. (zin.vad. vec.pasn. V.Eihvalds.)	24
Inese Grāvīte.	Raiņa dzejolu krājuma "Us mājām" mākslinieciskās īpatnības. (zin.vad. prof. V.Valeinis.)	43
Daintra Grošus.	Aleksandra Čaka "Umurkumurs". (zin.vad. doc. A.Stikāne.)	51
Imants Pijols.	"Varbūt kaut kur plīvos manis kurta liesma". (zin.vad. doc. A.Stikāne.)	60
Guna Zeltīna.	"Melns Cimmermaņa pianino" skan. (zin.vad. doc. M.Galle.)	76
Silvija Radsobe.	Raksturi un konflikti jaunākajā latviešu padomju dramaturģijā. (zin.vad. doc. G.Bībers.)	84
Vita Zirņīte.	Epitets Bruno Sauliša dzejā. (zin.vad. prof. V.Valeinis.)	105

П И С А Т Е Л И И М А С Т Е Р С Т В О

Сборник статей студентов
специальности латышский язык и литература
филологического факультета
(на латышском языке)

Редактор проф. В.Валейнис
Технический редактор Р.Перте. Корректор Р.Перте
Латвийский государственный университет
Рига 1975

Подписано к печати 12.II.1975. ЯТ 08078. Зак. № 426.
Ф/б 60x84/16. Бумага №3. Физ.п.л. 8,8. Уч.-и.л. 6,4
Тираж 300 экз. Цена 38 к.

Отпечатано на ротационте, Рига-50, ул.Вейденбаума,5
Латвийский государственный университет им. П.Стучки